

Kapocs

2016/1. XV. évfolyam 68. szám

A Család-, Ifjúság-, és Népesedéspolitikai Intézet folyóirata

Egyszülős családok

Leszünk vagy nem leszünk?

Családi
csődvédelem

Nemek közötti
egyenlőség indexe

Szociális munka
képzés, Innsbruck

Kísérő nélküli
kiskorúak ellátása

Könyvajánló

Tartalom

Harcza István – Monostori Judit Az egyszülős családok társadalomstatisztikai-szociológiai jellemzői	3
Benda József Leszünk vagy nem leszünk?	17
Papházi Tibor Családi csőd, magáncsőd	35
Haraszti Adrienn A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Indexe, 2005–2012	45
Temesváry Zsolt Szociális munka szakos hallgatók képzésének tapasztalatai Innsbruckban	51
Terep-járó Kísérő nélküli kiskorúak ellátása a főtí gyermekközpontban	57
Demográfiai portré 2015 recenzió	63
Történelem és szociálpolitika recenzió	66
Szerzőink	68
Abstracts	69

CSALÁD-, IFJÚSÁG- ÉS
NÉPESEDÉSPOLITIKAI INTÉZET

Kapocs ■ A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet folyóirata ■ XV. évfolyam 68. szám
■ Főszerkesztő: dr. Földvári Mónika ■ Szerkesztőség: Aladics Anna, dr. Bagi Krisztina, dr. Botos Máté, Gyarmati Andrea, Hajnóczky Tamás, dr. Korintus Mihályné, Kun Gábor, Paksi Adrienn, Papházi Tibor, dr. Rácz Andrea, Szitnyai Krisztina, Teklovics Boglárka, dr. Vályi Réka ■ Szerkesztéségi titkár: Tomposné Hakkel Tünde ■ Szerkesztőbizottság: Prof. Dr. Bagdy Emőke, Domszky András, Dr. Pikó Bettina, Prof. Dr. Pusztai Gabriella, Dr. Rosta Andrea, Prof. Dr. Schadt Mária, Dr. Szabó-Tóth Kinga, Szécsi Judit, Prof. Dr. Török Péter
■ Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1134 Budapest, Tüzér u. 33-35. ■ Tel.: 06 (1) 237 6700, fax: 06 (1) 237 6700
■ E-mail: kapocs@csini-int.hu ■ Felelős kiadó: Farkas Péter főigazgató ■ Nyomás: L'Harmattan Kiadó Kft.
■ Címlapfotó: Somorjai Szilvia ■ ISSN 1588-7227 ■ Megjelenik negyedévente ■ A folyóiratban megjelenő írások nem feltétlenül tükrözik a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet álláspontját
■ Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Ára: 1500 Ft

Szerkesztői közlemény

Tájékoztatjuk kedves Olvasóinkat, hogy a kiadó neve Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézetre változott. A lap tartalma változatlan szakmai célokkal működik tovább.

A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet elérhetőségei:

cím: 1134 Budapest, Tüzér u. 33-35.

telefonszám: +36-1 237-6700

fax: +36-1 237-6753

e-mail: kapocs@csini-int.hu

Az egyszülős családok társadalomstatisztikai-szociológiai jellemzői*

Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk mindazokat a dilemmákat, amelyek az egyszülős családokkal kapcsolatos kutatásokat övezik, továbbá hogy a 2011-es népszámlálás adatait elemezve rávilágítsunk az egyszülős családok belső tagoltságára, néhány alapvető demográfiai és szociológiai jellemző mentén. Elemzésünkben keresztmetszeti és panel-megközelítést egyaránt alkalmazva mutatunk rá az egyszülössé válás társadalmi meghatározottságára.

Az eddigi kutatás alapján megállapítható, hogy a 40 éven aluli egyszülősök körében felerősödött az alsó társadalmi csoportból bekerülők hányada. Miután számolni lehet azzal, hogy a társadalmi előnyök, illetve hátrányok átörökítési esélye növekszik, az egyszülős családok, illetve az abban felnevelkedő gyermekek életésélyei feltehetően folyamatosan romolhatnak, amennyiben társadalompolitikai eszközökkel nem sikerül ezen a helyzeten javítani.

Magyarországon a kiskorú gyermekek közül minden negyedik egyszülős családban nevelkedik, és a becslések szerint közel 30%-uk már élt egyszülős státuszban gyermekévei alatt (Monostori 2013). A jelenség elterjedtsége ellenére keveset tudunk az egyszülős családban élő felnőttek és gyermekek életkörülményeiről, az egyszülős státuszba vezető életutakról, arról, hogy mennyi ideig élnek a családok ilyen együttélési formában, mennyire és kikre jellemző, hogy újabb párkapcsolatot alakítva mozaik-családdá válnak. Szinte fehér folt az egyszülős családok belső tagoltságának kérdése is, noha nyilvánvaló, hogy a humán erőforrás, a munkaerőpiaci aktivitás és az együtt élő gyermekek számát tekintve is tagolt társadalmi csoportról van szó. Az egyszülős családok a tekintetben is különböző élethelyzetben vannak, hogy a gyermekek milyen életkorúak, hiszen a különböző életszakaszokhoz más és más problémák kapcsolódnak.

Még továbbmenve ezeken, azt az alapkérdést is fel kell tennünk, hogy kiket is tekintünk egyszülős családoknak. A legáltalánosabb megközelítés szerint egyszülős családoknak azokat tekintjük, ahol a gyermekek csupán egyetlen szülővel élnek együtt, függetlenül attól, hogy a szülő biológiai szülője a gyermeknek, vagy sem. Ez a megközelítés nem veszi figyelembe a gyermek és a külön élő szülő kapcsolatát, azaz akkor is egyszülős családban élőnek tekint a gyermeket, ha az a külön élő szülőjével nagyon jó kapcsolatot ápol, ha a szülő minden értelemben ellátja a gyermekével kapcsolatos szülői teendőit. Itt

az egyszülős család kifejezés a gyermek érzelmi és anyagi szükségleteinek kielégítése szempontjából is vitatható.

Az egyszülős családokkal foglalkozó kvalitatív vizsgálatok további példák sorolásával mutatnak rá arra, hogy mennyire színes az egyszülős családok világa e szempontból is.

Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk mindazokat a dilemmákat, amelyek az egyszülős családokkal kapcsolatos kutatásokat övezik, továbbá hogy a 2011-es népszámlálás adatait elemezve rávilágítsunk az egyszülős családok belső tagoltságára, néhány alapvető demográfiai és szociológiai jellemző mentén.

1. Elméleti, módszertani megfontolások

1.1. Elméleti megközelítés

Az egyszülős családok funkcionális és strukturális megközelítésben is vizsgálhatók. *A funkcionális megközelítés arra fókuszál, hogy milyen formában valósul meg a gyermekekről való érzelmi és anyagi gondoskodás, a szülők hogyan osztják meg az ezzel kapcsolatos feladatokat.* Ilyen értelemben egyszülős családoknak tekinthetjük mindazokat, akiknél a gyermekek gondozásával kapcsolatos feladatok alapvetően az egyik szülőre hárulnak, noha ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a másik szülő ebben a feladatban egyáltalán nem vesz részt. Funkcionálisan egyszülős családnak tekinthető az olyan eset is, amikor a gyermek szülei egy fedél alatt élnek, de a szülői funkciókat alapvetően nem együtt látják el. Ám ennek az ellenkezője is lehetséges: amikor a szülők különköltöznek, de a szülői gondoskodás mindkét fél részéről teljes értékében megmarad.

A strukturális megközelítés viszont azt veszi figyelembe, hogy a szülők vagy a szülői funkciókat ellátó személyek

* A tanulmány az Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvány és a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) által elindított „Esélyegyenlőségek az egyszülős családok körében, és társadalompolitikai kezelhetőségük” címmel elindított projekt keretében készült.

együtt élnek vagy sem. Ilyen értelemben minden olyan család egyszülős, ahol a szülők nem együttélésen alapuló partnerkapcsolatban élnek. Azaz egyszülős családnak tekintjük a gyermekével partner nélkül együtt élő anyát vagy apát. Ha a gyermek szülei elválnak, és a gyermekkel együtt élő szülő új partnerkapcsolatot alakít ki, amelyben egy fedél alatt is élnek, akkor azt már nem tekintjük egyszülős családnak.

A funkcionális és a strukturális megközelítés által definiált egyszülős családok sokszínű világát kvalitatív vizsgálatok mutatják be (Bernardi 2014). Jelen tanulmányunkban a strukturális megközelítést alkalmazva, azokat tekintettük egyszülős családoknak, akik gyermeket nevelnek, de nem élnek együttélésen alapuló partnerkapcsolatban. A következő, módszertani részben kitérünk arra, hogy e megközelítést milyen megszorítások mellett kell kezelni.

1.2. Fogalmi problémák

A gyermekes, ezen belül az egyszülős családok körének a meghatározása többféle problémát is felvet, amely részben a használt gyermekfogalom eltéréseivel, részben az egyszülössé válás folyamatának differenciált mintáival magyarázható. A továbbiakban elsősorban e két vonatkozásban felmerülő kérdésekkel foglalkozunk:

A gyermekek életkori határának a meghúzásától függően többféle módon lehet mérni és értelmezni az egyszülős családok körét (lásd Melléklet). A teljesebb körű fogalmi kitekintés érdekében azonban érdemes a KSH-ban készített fogalmi összegzést is figyelembe venni (Szűcs 2006). Ebben részletes bemutatásra kerülnek a népszámlálásokra vonatkozó nemzetközi ajánlások és a társadalomstatistikai gyakorlatban alkalmazott fogalmi rendszerek. A népszámlálási gyakorlat lényegi eleme, hogy azokat tekintik gyermekeknek, akiknek a családi állása gyermek, ami azt jelenti, hogy legalább egyik szülőjével együtt élő, korábban még házasságot nem kötött személy. Ebben a megközelítésben nincsen életkori határ, azaz a 30-as, 40-es stb. éveiben járó személyt is gyermeknek tekintik, ha szülőjével él együtt, és még nem volt házas. Mivel a népszámlálási értelemben vett egyszülős családokban élőknek igen nagy részében a gyermek státuszúak már felnőttek (összefüggésben a Pán Péter-effektussal), akár középkorúak is lehetnek, ezért a családszociológiai vizsgálatokban inkább a társadalomstatistikában használt módszert alkalmazzák, amikor csak azokat veszik számításba, ahol a gyermekek kiskorúak vagy nem kiskorúak, de még eltartottak, azaz önálló keresetük nincsen.

Ezen belül is sokféle gyakorlat él egymás mellett, hiszen a 15, a 18 és a 25 éves kort egyaránt megtalálhatjuk a gyermekkor felső határaként definiált életkorként.

1.3. Mérési problémák

A probléma gyökere abban van, hogy az egyszülössé válás többnyire rövidebb-hosszabb ideig tartó folyamat, és kevésbé „elválogatos” esemény. E körülménnyel a népszámlálás is szembetalálja magát, és ebből fakadóan az egyszülősök körében is magas azoknak az aránya, akik házasságot vallottak magukat, miközben nem volt együtt élő partnerük. Feltehetően ez a kör alkotja az egyszülősök leginkább törekeny, tehát kritikus helyzetben levő tömegét, hiszen a válás fájdalmas folyamata – különböző okok miatt – körükben még nem zajlott le, ezért a jogi állapotot vallották be. Azt lehet tehát mondani, hogy *a statisztika – az átmeneti státusban levők kimutatásával – nagyon is életszerű helyzetet hozott a felszínre, és viszonylag nagy számuk miatt célszerű lenne helyzetük önálló vizsgálata.* A KSH témára vonatkozó publikációjából tudjuk, hogy 2011-ben az egyszülős családok 11,4%-ában jogilag házasként éltek az érintettek (KSH, 2015).

A problémát az okozza, hogy ezen „átmeneti” státusban levők száma 1990-ben sokkal magasabb a korábbi és a későbbi években mérteknél. Részben szakmai, szociológiai, részben módszertani feladat az okok részletes feltárása, hiszen a visszatekintő adatsorok esetében gyakorta 1990 a bázisév. Mindezek okán jelenleg csak hozzávetőleges képünk van az egyszülősök színes társadalmáról, amelyben nemcsak a számszerű információk bizonytalansága, hanem magának a fogalomnak a teljes értékű tisztázása is megoldásra váró feladat.

1.4. Dinamikus megközelítés

Az egyszülős családok vizsgálatánál fontos figyelembe venni, hogy a keresztmetszeti felvételek nem tudják kimutatni, a gyermekek hány százaléka élt valaha egyszülős családban, ezért különösen fontos lenne a dinamikus szemlélet érvényesítése. E családok egy része idővel ismét kétszülössé válhat, és a kétszülős családban élő gyermekek között is vannak olyanok, akik egy korábbi időpontban csak egy szülővel éltek együtt. Az ilyen életpályák a gyermek életkörülményeire jelentős hatással vannak. Ez az oka annak, hogy több külföldi kutatás is annak vizsgálatára irányult, *mekkora annak a kockázata, hogy egy gyermek meghatározott életkorig megéli az egyszülős státuszt, illetve meghatározott életkorig hány évet tölt a gyermek egyszülős státuszban* (Anderson 2004). A témára vonatkozó hazai kutatás pedig azt állapította meg, hogy 2001 és 2005 között a 19 év alatti gyermeket nevelő egyszülős családok 30%-ának megváltozott a családi státusa. Jelentős részükben a szülő újabb párkapcsolatot létesített, másik nagyobb csoportjuk pedig rokonnal/rokonokkal, jellemzően felmenőkkel kötött össze (Harcza 2008). A továbbiakban külön is kitérünk arra, hogy a dinamikus megközelítés alkalmazásával milyen módon lehet árnyaltabb képet alkotni az egyszülős családok belső tagozódásáról.

1.5. Mit mutatnak és mit nem a „hagyományos” statisztikai adatok?

Előre bocsátjuk, hogy a hagyományosan közölt statisztikai kategóriák, ezen belül is a népszámlálásiak, alapvetően madártávlatos képet adnak a család kategóriákról, jelen esetben az egyszülősökről, ami szükséges, de nem elégséges feltétel a kellően árnyalt szociológiai és társadalompolitikai megközelítés szempontjából. Eme általános gyakorlat alapján megtudhatjuk, hogy az egycsaládos háztartások körében hány olyan család él, ahol csak az egyik szülő él egy vagy több gyermek státusú személlyel. E megközelítés értelmében a szülői státusban levő személlyel bármilyen korú gyermek státusú személy élhet.

A továbbiakban többféle nézőpontból mutatjuk be az egyszülős családokat, illetve az azokban élő gyermekeket. Számos vonatkozásban összehasonlítjuk demográfiai jellemzőiket, életkörülményeiket a párkapcsolaton alapuló családokkal.

Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy az elmúlt két évtizedet – de főként az utóbbit – tekintve az együttélési formák vonatkozásában az egyik legnagyobb változást az jelentette, hogy a felnövő gyermekek egyre nagyobb hányada maradt tartósan a szülői házban (posztadoleszcencia jelensége). E folyamat ily módon alapvető fogalmi problémákat vetett fel, hiszen szociológiai és társadalompolitikai értelemben is felmerült, hogy hol húzzuk meg a gyermekek felső életkorának határát.

2. Az egyszülősök létszáma különböző nézőpontból

Nem csupán a gyermek életkorának a megválasztása, hanem az is meghatározó szempont, hogy milyen nézőpontból közelítünk a célsokasághoz. Számottevően eltérő arányokat kapunk, ha a családok vagy ha gyermekek szempontjából vesszük számba az egyszülősök körét. Megint más számot kapunk, ha az egyszülős családokban élők teljes körét (szülőket és gyermekeket) vesszük figyelembe.

A továbbiakban háromféle metszetben mutatjuk be az egyszülősök számának és belső tagozódásának alakulását, ezek a következők:

- az egyszülős családban élők száma a népesség egészén belül,
- az egyszülős családok száma a gyermekes családok körében,
- az egyszülős családban élő gyermekek száma a gyermeknépesség egészén belül.

Majd ezt követően részletesen is bemutatjuk, hogy ha a gyermekéletkor felső határát különböző módokon határozzuk meg, akkor mennyire eltérő adatokat kapunk az egyszülős családok és az azokban élők számát tekintve.

Ha a 19 év alatti gyermeket nevelő családokra korlátozzuk a számításokat, akkor az összegző adatok szerint

2011-ben 246 ezer egyszülős családban 711 ezer személy él, közülük 360 ezer gyermek (1. tábla). Ha ezeket a megfelelő népesség (19 év alatti gyermeket nevelő családok) arányához viszonyítjuk, akkor a személyek 18%-a, a családok 23%-a, a gyermekeknek pedig 20%-a tartozik ide.

1. tábla

A 19 év alatti gyermeket nevelő családok főbb adatai 2011-ben

Család-kategóriák	Családokban élők		Családok		Gyermekek	
	Száma, ezer	%	Száma, ezer	%	Száma, ezer	%
<i>Párkapcsolatban élők összesen</i>	3335,0	82,5	835,2	77,2	1410,7	79,7
<i>Egyszülősök összesen</i>	711,0	17,5	246,4	22,8	360,0	20,3
<i>Ebből:</i>						
Egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	272,0	6,7	124,1	11,5	124,0	7,0
Egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	265,0	6,3	75,7	7,0	169,6	9,6
Egy szülő legalább 2 gyermekkel, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti	174,0	4,3	46,6	4,3	66,4	3,7
Összesen	4046,0	100,0	1081,6	100,0	1770,7	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egycsaládosokra vonatkoznak, nem tartalmazzák tehát a többcsaládos háztartásokat, amelyek részaránya 2011-ben 2,8% volt.
Forrás: A szerzők számítása a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

Tendenciák a 15 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családok körében 1960 és 2011 között

A fél évszázados tendencia azt mutatja, hogy a 15 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családokon belül mintegy egyharmaddal növekedett az egyszülős családok aránya. Számszerűen nézve azonban 1960-ban és 2011-ben szinte azonos volt az egyszülős családok száma (186, illetve 187 ezer). Az arányban és az abszolút számban történt elentétes elmozdulások mögött a népességszám egészében bekövetkezett csökkenés áll. Az idősoros adatok azt is jelzik, hogy jelentős hullámválások voltak, amelyek közül kiugrik az 1990. évi adat. (A kimutatás szerint 1980 és 1990 között 180 ezerről 246 ezerre növekedett az egyszülős családok száma, majd ezt követően 2001-re az 1980. évi szintre csökkent.)

Jelentősen eltérő képet kapunk, ha afelől közelítünk, hogy hány gyermeket érint az egyszülős léthelyzet. E tekintetben az arányszámok már jóval szerényebb növekedést mu-

2. tábla

A 15 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családok megoszlása 1960 és 2011 között

Gyermekes családok	Időszak					
	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Összes gyermekes család	1 422 047	1 399 268	1 381 226	1 281 348	1 046 774	904 120
Párkapcsolaton alapuló	1 236 331	1 249 779	1 201 669	1 034 947	864 996	717 316
Egyszülős	185 716	149 489	179 557	246 401	181 778	186 804
Összes gyermekes család	100	100	100	100	100	100
Párkapcsolaton alapuló	86,9	89,3	87,0	80,8	82,6	79,3
Egyszülős	13,1	10,7	13,0	19,2	17,4	20,7

Forrás: Népszámlálási adatközlések

3. tábla

A gyermekes családokban élő 15 éves és fiatalabb gyermekek megoszlása

Gyermekek	Időszak					
	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Összes gyermekes család	2 473 355	2 209 513	2 225 983	2 014 739	1 651 360	1 402 382
Párkapcsolaton alapuló	2 173 614	1 988 884	1 970 661	1 668 352	1 407 124	1 142 983
Egyszülős	299 741	220 629	255 322	346 387	244 236	259 399
Összes gyermekes család	100	100	100	100	100	100
Párkapcsolaton alapuló	87,9	90,0	88,5	82,8	85,2	81,5
Egyszülős	12,1	10,0	11,5	17,2	14,8	18,5

Forrás: Népszámlálási adatközlések

tatnak, az abszolút számok viszont az érintett gyermekek számának mintegy 14%-kal való csökkenését jelzik. (1960-ban 300 ezer gyerek élt egyszülős családban, 2011-ben 259 ezer.) Az 1990. évi adatok e tekintetben is kiugróak, hiszen – 1980-hoz, illetve 2001-hez viszonyítva is – közel 100 ezerrel több az egyszülős családban élő gyermekek száma.

Tendenciák a 19 év alatti gyermeket nevelő családok körében 1990 és 2011 között

A 19 év alatti gyermekekre vonatkozó adataink a népszámlálások másodfeldolgozása alapján nyert, saját számításokon alapulnak. E számítások *csak az egyszülősökre* vonatkoznak, tehát nem tartalmazzák a többszülős háztartásban élőket. Tájékoztatásul közöljük a többszülős háztartásokban élők részarányának az alakulását: 1990-ben 6,2%, 2001-ben 7,1% és 2011-ben 2,8%. Ez jól mutatja, hogy 2001 után jelentősen visszaesett a többszülősök hányada. További vizsgálatot igényel, hogy e körön belül mekkora arányt képviselnek a gyermekek, ezen belül is az egyszülős családokban élők.

Számításaink szerint az összes – tehát a gyermekek életkorától függetlenül számba vett – egyszülős családok becsült száma 1990-ben 1105 ezer, 2001-ben 1139 ezer és 2011-ben 1509 ezer. Az ugrásszerű növekedés tehát 2011-re következett be.

Más a helyzet, ha azokat a családokat vesszük figyelembe, ahol csak 19 év alatti gyermek(ek) él(nek). Ez esetben a következő értékeket kapjuk: 1990-ben 675 ezer, 2001-ben 415 ezer, 2011-ben 537 ezer. Látható tehát, hogy a saját számítások is – a hivatalosan közzétett adatokhoz hasonlóan – megerősítik az 1990. évi kiugró értéket, de csak a 19 év alatti gyermekekre vonatkozóan.

Korábbi kutatások alapján ismertté vált, hogy az utóbbi évtizedekben erősödött a *posztadoleszcencia jelensége*, amelyen azt értjük, hogy a fiatal felnőttek egyre későbbi életkorban hagyják el a szülői házat (Harcsa–Monostori 2012, 2014). E jelenség fokozatainak az érzékeltetése végzett három életciklushoz igazodó családkategóriát alakítottunk ki, az alábbiak szerint:

1. Egy szülő legalább 2 gyerekkel, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti (a növekedés mértéke 1990 és 2011 között: 154%);
2. Egy szülő csak 19–24 éves gyerekekkel, vagy velük és idősebb gyerekekkel (a növekedés mértéke: 188%),
3. Egy szülő csak 25 éves vagy idősebb gyerekekkel (a növekedés mértéke: 290%).

Kimutatható tehát, hogy 1990 és 2011 között mindhárom kategóriában növekedés következett be, ezen belül is minél „idősebb” életciklusba tartozó gyermeket veszünk alapul, annál nagyobb a növekedés mértéke. Különösen

ott erőteljes a növekedés (közel háromszoros), ahol csak 25 év feletti, gyermek státusú személy él a családban.

Az egyszülős családok belső átstrukturálódására mutatnak rá azok az adatok is, amelyek a gyermek életkora szerinti megoszlások változását mutatják (4. tábla).

4. tábla

Az egyszülős családokban élők a gyermek(ek) életkora alapján 1990 és 2011 között

A gyermek(ek) életkora	1990		2011	
	Abszolút számban fő/ezer	%-ban	Abszolút számban fő/ezer	%-ban
csak 19 év alatti	675	61,1	537	35,6
egy 19 év alatt, egy 19 év feletti	113	10,2	174	11,5
csak 19–24 közötti, vagy idősebb	119	10,8	224	14,8
csak 25 év feletti	198	17,9	574	38,1
Összesen	1105	100,0	1509	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egyszülősökre vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számítása az 1990-es népszámlálás 2%-os és a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

Az adatok azt mutatják, hogy 1990 és 2011 között – a csak 19 év alatti gyermeket nevelők aránya közel felére csökkent, és ezzel párhuzamosan a csak 25 év feletti gyermekkel együtt élők kategóriájában több mint kétszeres a növekedés. Számottevő növekedés figyelhető meg még a 19–24 év közötti gyermekkel együtt élők csoportjában is (4. tábla). *Mindez a posztadoleszcencia „mama-hotel” formájában való kiszélesedésére utal.*

Az itt bemutatott adatsorok alapján – az 1990. évi adatok bizonytalansága miatt – csak bizonyos korlátok között lehet általános következtetéseket levonni. E bizonytalanság figyelembevételével is – a gyermek státusú személlyel együtt élő családok körén belül – jelentősen megnövekedett az „egy szülő gyermekkel” típusú együttélési forma (17%-ról 24%-ra) (5. tábla).

Az anyák korszerkezete

Említettük, hogy a gyermekes családokat, azon belül is az egyszülősöket alapvetően a családi életciklus mentén kategorizáltuk. Az életcikluson belül meghatározó volt a gyermekek száma és életkora. Ebből az is következik, hogy az egyes kategóriákon belül meglehetősen eltérő az anyák korszerkezete, amelynek elsősorban azért van jelentősége, mert a mindenkori életciklusnak fontos jellemzője az anya életkora is. Egészen más anyagi és nem

5. tábla

A gyermekes családokban élők számának alakulása 1990 és 2011 között

Családkategóriák	Abszolút számban, fő			Százalékos megoszlásban		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Párkapcsolatban élők összesen	5 390 250	5 165 350	4 710 000	83,0	81,9	75,7
<i>Ebből:</i>						
Pár egy 19 év alatti gyerekkel	1 273 450	1 037 350	1 014 000	19,6	16,5	16,3
Pár két 19 év alatti gyerekkel	2 044 400	1 464 550	1 089 000	31,5	23,2	17,5
Pár három vagy több 19 év alatti gyerekkel	660 950	669 500	585 000	10,2	10,6	9,4
Pár két gyerekkel, egy 19 év alatti, egy 19 év feletti	352 300	412 700	327 000	5,4	6,5	5,3
Pár + legalább három gyerek, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti	181 750	226 850	320 000	2,8	3,6	5,1
Pár csak 19–24 év közötti gyerekekkel, vagy velük és idősebb gyerekekkel	507 850	791 700	634 000	7,8	12,6	10,2
Pár csak 25 éves vagy idősebb gyerekekkel	369 550	562 700	741 000	5,7	8,9	11,9
Egyszülősök összesen	1 105 000	1 139 250	1 509 000	17,0	18,1	24,3
<i>Ebből:</i>						
Egy szülő egy 19 év alatti gyerekkel	310 550	215 450	272 000	4,8	3,4	4,4
Egy szülő legalább két 19 év alatti gyerekkel	364 050	200 450	265 000	5,6	3,2	4,3
Egy szülő legalább 2 gyerekkel, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti	112 950	103 550	174 000	1,7	1,6	2,8
Egy szülő csak 19–24 év közötti gyerekekkel, vagy velük és idősebb gyerekekkel	119 200	211 800	224 000	1,8	3,4	3,6
Egy szülő csak 25 éves vagy idősebb gyerekekkel	198 250	408 000	574 000	3,1	6,5	9,2
Összesen	6 495 250	6 304 600	6 219 000	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egyszülősökre vonatkoznak.

Forrás: Népszámlálás 1990, 2001, 2011. 1990-ben, 2001-ben 2%-os minta, 2011-ben 10%-os minta. A szerzők saját számítása.

6. tábla

A 19 év alatti gyermeket nevelő családokban élők számának alakulása 1990 és 2011 között %

Családkategóriák	Abszolút számban, fő/ezre			Százalékos megoszlásban		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Párkapcsolatban élők összesen	4512,8	3810,9	3335,0	85,1	88,0	82,5
<i>Ebből:</i>						
Pár egy 19 év alatti gyerekkel	1273,4	1037,3	1014,0	24,0	24,0	25,1
Pár két 19 év alatti gyerekkel	2044,4	1464,5	1089,0	38,6	33,8	26,9
Pár három vagy több 19 év alatti gyerekkel	660,9	669,5	585,0	12,5	15,5	14,5
Pár két gyerekkel, egy 19 év alatti, egy 19 év feletti	352,3	412,7	327,0	6,6	9,5	8,1
Pár + legalább három gyerek, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti	181,7	226,8	320,0	3,4	5,2	7,9
Egyszülősök összesen	787,5	519,4	711,0	14,9	12,0	17,5
<i>Ebből:</i>						
Egy szülő egy 19 év alatti gyerekkel	310,5	215,4	272,0	5,9	5,0	6,7
Egy szülő legalább két 19 év alatti gyerekkel	364,0	200,4	265,0	6,9	4,6	6,3
Egy szülő legalább 2 gyerekkel, közülük legalább egy 19 év alatti, legalább egy 19 feletti	112,9	103,5	174,0	2,1	2,4	4,3
Összesen	5300,4	4330,4	4046,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egycsaládosokra vonatkoznak

Forrás: Népszámlálás 1990, 2001, 2011. 1990-ben, 2001-ben 2%-os minta, 2011-ben 10%-os minta. A szerzők saját számítása

anyagi problémák jellemzik a kisgyermeket nevelő, zömében 40 év alatti anyákat, mint az 50 év feletti, többnyire felnőtt gyermekekkel élő társaikat.

A két szélső kategóriát, tehát a 40 év alattiakat, illetve a 60 év felettiakat összehasonlítva igen nagy a különbség a gyermekét partnerrel, illetve egyedül nevelők arányában: előbbiekkorban több mint négyötödöt, az utóbbiaknál pedig csupán kétötödöt tesznek ki a gyermeküket partnerrel nevelők. Azt lehet tehát mondani, hogy az anyák életkorának az előrehaladtával erőteljesen megnövekszik az egyszülővé válás esélye.

Természetes módon az anya életkora alapvető mértékben meghatározza a vele együtt élő gyermekek életkorát

is. Így például a 40 év alatti anyák csoportjában csak elvétve fordul elő 18 év feletti gyermek, az ennél idősebb anyák körében – az életkor növekedésével párhuzamosan – markánsan növekszik ezek hányada. Így például a 40–49 éves anyák körében már meghaladja az egyharmadot a 18 év feletti gyermekek részaránya, az 50–59 éveseknél már négyötöd, a 60 felettiéknél pedig már szinte alig fordul elő 18 éves és fiatalabb gyermek (7. tábla).

Ha figyelembe vesszük a családi kohézió alakulásával kapcsolatos tendenciákat is, akkor elmondható, hogy a gyermekét egyedül nevelő, 50 év feletti anyák esetében az elmagányosodás egyre erőteljesebbé válik, hiszen megnehezülnek az újabb partnerkapcsolat kialakításának

7. tábla

A gyermekes családokban élő anyák korcsoportok szerint, 2011 (%)

Családtípus	Az anyák korcsoportja				
	40 év alatti	40–49	50–59	60	Összesen
Gyermekeit partnerével nevelő	81,6	74,0	67,7	40,7	70,7
Gyermekeit egyedül nevelő	18,4	26,0	32,3	59,3	29,3
– egy 19 év alatti gyermekkel	10,2	7,0	2,4	0,2	6,3
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	7,2	3,8	0,7	0,6	4,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiak is	0,7	5,3	2,2	1,0	2,4
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	0,3	7,6	8,4	1,7	4,2
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettiak	0,0	2,2	18,6	55,8	12,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gyermekeit partnerével nevelő szülők	42,9	29,6	19,1	8,4	100,0
Gyermekeit egyedül nevelő szülők	23,4	28,3	19,9	29,6	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egycsaládosokra vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számítása a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

8. tábla

A gyermekeit egyedül nevelő anyák korcsoportok szerint, 2011 (%)

Családtípus	Az anyák korcsoportja				Összesen
	40 év alatti	40–49	50–59	60 év feletti	
Egy 19 év alatti gyermekkel	43,8	20,9	6,4	0,4	18,3
Legalább két 19 év alatti gyermekkel	48,9	18,0	3,1	1,9	18,4
Legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiek is	6,0	26,5	10,2	3,3	11,8
Gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	1,2	26,1	25,8	3,3	13,9
Gyerekekkel, mind 24 év felettiek	0,0	8,6	54,6	91,2	37,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egycsaládosokra vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számítása a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

lehetőségei. Ennek következtében ezeknek az anyáknak – miután a velük együtt élő idősebb gyermek mindinkább önálló életét éli a családon belül – fokozódik a társtalansága, és idejüknek egyre nagyobb hányadát töltik egyedül (Harcsa 2014). *A posztadoleszcencia jelensége tehát a gyermekével egyedül élő anyák esetében különösen súlyos formát ölt, amely nem annyira az anyagi, mint inkább az adott életformával együtt járó frusztráció terén nyilvánul meg.*

Az anyák iskolai végzettsége korcsoportok szerint
Említettük, hogy hazánkban az egyszülősök – számos európai országtól eltérően – inkább az alsóbb társadalmi rétegekből kapnak nagyobb mérvű utánpótlást. Fontos kérdésnek tekintettük, hogy vajon e tekintetben megfigyelhetők-e különbségek az egyes korcsoportok között.

Az adatok azt mutatják, hogy a felsőfokú végzettségük részarányát tekintve igen komoly hullámválás mutatható ki, nevezetesen: a 40 év alatti egyszülős családok körében – a 40–59 évesekhez viszonyítva – jelentős mértékben visszaesett a felsőfokú végzettségűek aránya. A 60 év felettiek körében érthetően alacsony részarányokat figyelhetünk meg, hiszen őket még nem érintette az is-

kolarendszer kiterjesztése. *Mindez arra enged következtetni, hogy a mai középgenerációk körében kevésbé jellemző az alsóbb társadalmi rétegekből való rekrutáció, mint az őket megelőző, illetve követő generációk esetében.* Ez azt is jelenti, hogy a fiatal egyszülősök romló társadalmi összetétele jelentős mértékben hozzájárul a romló anyagi-egzisztenciális helyzetük kialakulásához.

3. Egyszülős lét dinamikus megközelítésben – a tartós és „ideiglenes” egyszülössé válás

Az egyszülős családok a tekintetben is differenciáltak, hogy az egyszülösséget milyen családi életpálya előzi meg, és hogy mennyi ideig tart az egyszülős státusz. Az egyedül maradt szülők újra párkapcsolatba lépnek-e, és ha igen, akkor milyen új családstruktúra alakul ki. Következésképpen a tartós és „ideiglenes” egyszülössé válást részben a párkapcsolatok instabilitásával, részben a megszünt párkapcsolatok után újra formálódó partnerkapcsolatokkal való összefüggésben lehet kellően bemutatni.

A 2001 és 2012 közötti időszakot átfogó panel-adatok (Életünk Fordulópontjai Demográfiai Panel Adat-

9. tábla

A különböző családtípusokban élő szülők, illetve az anyák körében a felsőfokú végzettségűek aránya, korcsoportok szerint 2011-ben (%)

Családtípus	Az anyák korcsoportja			
	40 év alatti	40–49 éves	50–59 éves	60 és több
Gyermekeit partnerével nevelő szülők	25,9	23,4	19,2	11,1
Gyermekeit egyedül nevelő szülők	17,8	21,9	19,0	7,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	20,8	30,4	25,6	22,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	15,4	31,3	18,0	5,4
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiek is	5,1	16,2	20,0	5,3
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	4,6	17,4	25,5	15,7
– gyerekekkel, mind 24 év felettiek	Alacsony elemszám	8,5	15,2	6,7

Megjegyzés: Az adatok az egycsaládosokra vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számítása a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

10. tábla

A különböző családtípusokban élő szülők, illetve az anya iskolai végzettsége és korcsoportok szerint 2011-ben (%)

Családtípus	Az anyák iskolai végzettsége			
	alapfok, alsó-közép	középiskola	felsőfok	Összesen
	Az anya korcsoportja: 40 év alatti			
Gyermekelt partnerével nevelő szülők	40,3	33,8	25,9	100,0
Gyermekelt egyedül nevelő szülők	47,1	35,1	17,8	100,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	40,4	38,8	20,8	100,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	53,7	31,0	15,4	100,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiak is	70,9	24,0	5,1	100,0
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	59,5	35,8	4,6	100,0
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettiak	alacsony elemszám	alacsony elemszám	alacsony elemszám	100,0
Összesen	41,5	34,1	24,4	
	Az anya korcsoportja: 40–49 éves			
Gyermekelt partnerével nevelő szülők	41,0	35,6	23,4	100,0
Gyermekelt egyedül nevelő szülők	39,8	38,2	21,9	100,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	29,9	39,7	30,4	100,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	33,7	35,0	31,3	100,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiak is	47,6	36,2	16,2	100,0
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	41,1	41,5	17,4	100,0
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettiak	58,7	32,8	8,5	100,0
Összesen	40,7	36,3	23,0	
	Az anya korcsoportja: 50–59 éves			
Gyermekelt partnerével nevelő szülők	47,1	33,7	19,2	100,0
Gyermekelt egyedül nevelő szülők	47,7	33,3	19,0	100,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	44,0	30,5	25,6	100,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	54,1	28,0	18,0	100,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiak is	52,2	27,8	20,0	100,0
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	40,8	33,7	25,5	100,0
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettiak	50,6	34,3	15,2	100,0
Összesen	47,3	33,6	19,1	
	Az anya korcsoportja: 60 éves és idősebb			
Gyermekelt partnerével nevelő szülők	60,7	28,2	11,1	100,0
Gyermekelt egyedül nevelő szülők	74,5	18,5	7,0	100,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	59,3	18,5	22,0	100,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	80,5	14,1	5,4	100,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiak is	76,3	18,3	5,3	100,0
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	50,8	33,5	15,7	100,0
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettiak	75,0	18,1	6,7	100,0
Összesen	68,9	22,5	8,6	

Megjegyzés: Az adatok az egyszülősökre vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számítása a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

felvétel) alapján megállapítható, hogy az utóbbi évtizedekben erőteljesen megnövekedett az egyszülössé válás esélye. A lentebb következő 1. ábra alapján kimutatható, hogy az 1952 és 1960 között született anyák körében 31%-ot tesz ki azok aránya, akik nevelték már gyermeküket egyedül, az 1961–1970 között születettek körében 38%, az 1971 és 1983 közötti kohorszban pedig 51% a megfelelő érték.

A növekvő mértékű egyszülössé válás okait, jellemzőit vizsgálva a következőket lehet kiemelni:

1. Európai kitekintésben nézve részben a családi élettel kapcsolatos értékek változását, részben a jólét növekedését lehet kiemelni, mint alapvető motiváló tényezőket. Ez a helyzet alapvetően hazai viszonylatban is jellemző, azonban az európai trendtől eltérően nálunk sajátos vonás, hogy nemcsak a közép- és felső, hanem az alsó rétegekben is gyakoribbá vált az egyszülős családban való érintettség. Ez esetben sokkal inkább azzal a feltevessel élhetünk, hogy az alacsonyabb státuszúak megélhetési problémái, az ezzel összefüggő családi konfliktusok nagyobb kockázatot jelentenek az egyszülössé válásra.
2. Az egyszülős családok elterjedtsége hozzájárult az egyszülős családszerkezet növekvő társadalmi elfogadottságához. A partnerkapcsolatok instabilabbá válásával, illetve a családi konfliktusok ezzel együtt járó súlyosabbá válásával ugyanis már nem sok választás marad az érintett családok számára. Ebben a helyzetben már nehéz megmondani, hogy a feszültségekkel terhes együttlét vagy a válás hordoz-e több drámai elemet.

Minőségi váltás

Az egyszülős léthelyzetben való növekvő érintettség, és az ebből is fakadó növekvő mértékű társadalmi elfogadottság – társadalomtörténeti metszetben – a minőségi váltás jegyeit hordozza magán, amelynek néhány jellemzőjét a következőkben lehet összefoglalni:

1. Az egyszülős léthelyzet az esetek jelentős részében többnyire két párcapcsolat közötti „epizódyszerű” állapotként jelentkezik. Mindezek eredményeként – a családi életút egészét tekintve – tömegesebbé vált a többféle formációt megélt családok jelenléte. Ezen családok életútja gyakorta fragmentált periódusokból áll össze.
2. A fentiekből az is következik, hogy az „epizódyszerű egyszülösséget”, illetve annak az életút során való ismétlődéseit nem lehet az egyszülős léthelyzet statikus megközelítésével vizsgálni. Következésképpen annak jellemzőit célszerű a családi életút egészébe beágyazottan bemutatni. Az időtartam és az ismétlődések

alapján el kell különíteni egymástól az egyszülős léthelyzet különböző fokozatait, illetve azok társadalmi jellemzőit, hiszen meglehetősen színes az a skála, amely az említett epizódyszerű egyszülösségtől az életre szóló helyzetig tartó állapotokat különíti el.

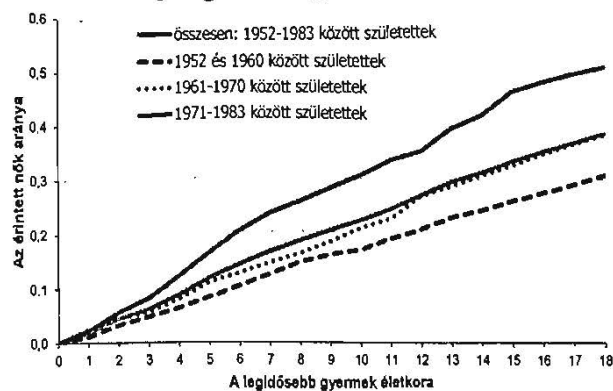
A dinamikus megközelítés koncepcionális és empirikus szempontjai

Az erősen differenciált egyszülős családok társadalmát, az ebbe való be- és kilépést célzott vizsgálatok alapján lehet kellően bemutatni. E vizsgálatok alapján a családmobilitás tipikus útjainak a felvázolásával olyan életutakat lehet megragadni, amelyek alapján kimutathatók azok a töréspontok, amelyek alapján képet kaphatunk a hátrányos, illetve a kedvező pozíciók felé irányuló mozgásokról. Itt nem csupán a családi életút töréspontjaira, hanem ezzel párhuzamosan az anyagi-egzisztenciális státusban bekövetkezett töréspontokra is gondolunk, illetve ezek együttjárásának a kimutatására.

Mіндеzt csak részletes családtörténet alapján lehet rekonstruálni, illetve az egyes fokozatokhoz tartozók társadalmi-demográfiai jellemzőit erre alapozva lehet kellően érzékelteni.

1. ábra

Azoknak az anyáknak az aránya, akik a gyermek adott életkoráig megélték az egyszülős státuszt

Az anyák születési éve	A legidősebb gyermek életkora			
	3	7	15	18
1952–1960	4,8	12,2	26,1	30,9
1961–1970	5,7	14,4	30,9	38,4
1971–1983	8,3	23,4	46,6	51,1
1952–1983	6,2	16,3	31,4	38,6

Forrás: A szerzők számítása az *Életünk Fordulópontjai c. adatfelvétel 2001 és 2012 adatai* alapján. (Monostori 2015)

4. A családi/háztartási szintű mobilitás hatása az életkörülményekre (2001–2005)

A kutatások többsége alapvetően statikus megközelítésben vizsgálja a különböző családtypusok életkörülményeinek alakulását, noha azt nagymértékben meghatározza az a családi életpálya, amelyen a vizsgált időszak előtt a család végighaladt.

Friss adatok hiányában egy korábbi, a 2000-es évek második felében végzett kutatás (Fraller–Harcza 2008) eredményeit mutatjuk be, amelynek egyik célja az volt, hogy dinamikus jelzőszámok alapján próbálja megragadni a családi életciklus változásának a hatását az életkörülmények objektív, illetve szubjektív jellemzőire vonatkozóan. A kutatás során a 2001. évi népszámlálás, a 2005. évi mikrocenzus, valamint a KSH 2005. évi Változó Életkörülmények Adatgyűjtés (VÉKA/SILC) személyi és családi/háztartási szintű adatait kapcsoltuk össze, és ily módon kaptuk a panel-adatokat. A panel-adatok közül most csupán azokra térünk ki, amely a család/háztartás összetételében bekövetkezett mikroszintű változásokat rögzítette.

A közel öt évet átfogó időszakra vonatkozóan családmobilitás-kategóriákat alakítottunk ki, ennek megfelelően külön-külön ki lehetett mutatni például azt, hogy 2005-ben milyen anyagi-egzisztenciális viszonyok jellemezték azokat a családokat, amelyek

1. mindkét időpontban egyszülős családok voltak;
2. azokat, akik 2001-ben még párkapcsolati keretek között nevelték gyermekeiket, 2005-ben viszont már csak egyedülálló szülőként;
3. valamint azokat, akik 2001-ben még egyszülősök voltak, ám 2005-ben már új párjukkal együtt nevelték a gyermekeket.

A gyermekes családok, illetve ezen belül egyszülősök csoportjában külön vettük a 19 év alatti, illetve ennél idősebb gyermekkel élő családokat. E megkülönböztést alapvetően az indokolta, hogy meglehetősen eltérő körülmények és élethelyzet jellemzi a kisgyermeket, illetve iskoláskorúakat nevelő családokat, illetve a felnőtt gyermekekkel együtt élőket.

Az életkörülmények köréből három meghatározó területet emeltünk ki, ezek a következők:

- *jövedelmi viszonyok,*
- *lakásvizonyok és lakásfenntartás,*
- *objektív és szubjektív depriváció.*

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a korábban közölt alaptáblákból csak a témánk szempontjából leginkább érdekes családkategóriákat választottuk ki. A szelekciót két szempont vezette: 1. az egyszülős létben érintett különböző családtypusok helyzetének a bemutatása, 2. az egyszülős családok helyzetének összehasonlítása más családformákkal. Az életkörülmények különböző dimenzióiban nem

minden esetben ugyanazokkal a családtypusokkal vetettük össze az egyszülős családok különböző kategóriáit.

Jövedelmi viszonyok

A jövedelmi/anyagi helyzetet három indikátorral jellemeztük. A jövedelmi szegénységi rátát figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy 2005-ben azon családok helyzete volt a legkedvezőtlenebb, akik a 2001 és 2005 közötti időszakban váltak egyszülössé (11. tábla). Azt lehet tehát mondani, hogy *anyagi szempontból a válás/özvegyülés utáni első időszak a leginkább kritikus.* Nem sokkal voltak kedvezőbb helyzetben azok, akik 2001-ben még egyszülősöként éltek, azonban az időszak végére párkapcsolatot létesítettek. Mindez arra utal, hogy meglehetősen nehéz kikerülni az egyszülős léttel együtt járó anyagi hátrányokból.

A 19 év feletti gyermekkel élő egyszülősök körében viszont a szegénységi ráta kedvezőbb képet mutat az átlagosnál, amiben az is szerepet játszik, hogy a felnőtt gyermekek egy része már keresőmunkát végez.

11. tábla

A jövedelmi helyzet objektív és szubjektív indikátorai a családi/háztartási szintű mobilitás szerint 2005-ben (%)

Néhány családi/háztartási szintű mobilitási kategória a 2001 és 2005 közötti mobilitás alapján	A jövedelmi helyzet objektív és szubjektív indikátorai		
	Szegénységi ráta	Nagy nehézséggel élők	Váratlan kiadást nem tudnának finanszírozni
1. mindkét évben házaspár három és több 19 év alatti gyerekkel	41,6	27,2	73,8
2. 2001-ben házaspár gyerekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel	36,0	28,8	71,0
3. 2001-ben házaspár két 19 év alatti gyerekkel, 2005-ben három és több 19 év alattival	30,8	15,3	57,9
4. 2001-ben házaspár három és több 19 év alatti gyerekkel, 2005-ben legalább egy 19 év alattival és legalább két 19 év felettil	27,2	21,9	59,1
5. 2001-ben egyéb egycsaládos, 2005-ben házaspár gyerekkel	25,6	21,7	54,6
6. mindkét évben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel	22,8	28,4	72,2
7. 2001-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel, 2005-ben házaspár gyerekkel	19,4	11,3	56,3
8. mindkét évben egy szülő csak 19 év feletti gyerekkel	9,2	17,8	66,8
9. 2001-ben házaspár gyerekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év feletti gyerekkel	8,3	15,3	57,4
<i>Összesen</i>	<i>13,8</i>	<i>13,5</i>	<i>55,8</i>

Forrás: Fraller–Harcza 2008

Megjegyzés: Az összesen adat az összes mobilitási útra vonatkozik.

Lakásviszonyok és lakásfenntartás

Szűk lakásban élők

A lakásviszonyok esetében a lakásméret alapján állítottuk rangsorba a családkategóriákat, egészen pontosan a szűk lakásban élők arányát vettük alapul. Az indikátor alapján kimutatható, hogy az egyszülős családoknak csak egy részénél jelent gondot a szűkös lakás, ami abból is adódik, hogy az egyszülős családok létszáma jóval átlag alatti, következőképpen közülük viszonylag kevesebben kerülnek a kedvezőtlen kategóriába. (12. tábla)

Érdemes még azt is megemlíteni, hogy viszonylag kedvezően alakultak azon 19 év alatti gyermeket nevelő egyszülősök lakásviszonyai, akiknek időközben sikerült párt találni. (Körükben kevesebb mint feleakkora a szűk lakásban élők aránya, mint akik mindkét évben egyszülős státusban maradtak.)

12. tábla

A szűk és nem összkomfortos lakásban élő aránya a családi/háztartási szintű mobilitás szerint 2005-ben (%)

Néhány családi/háztartási szintű mobilitási kategória a 2001 és 2005 közötti mobilitás alapján	Szűk	Nem összkomfortos
	lakásban élők	
1. 2001-ben házaspár két 19 év alatti gyerekekkel, 2005-ban három és több 19 év alattival	52,6	49,8
2. mindkét évben házaspár három és több 19 év alatti gyerekekkel	41,5	50,9
3. legalább az egyik évben többcsaládos háztartás	34,7	45,3
4. mindkét évben házaspár legalább egy 19 év alattival és legalább két 19 év feletttel	25,6	21,0
5. mindkét évben egyéb egycsaládos	25,3	41,0
7. 2001-ben házaspár gyerekekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év feletti gyerekekkel	24,3	30,9
6. 2001-ben házaspár gyerekekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel	24,0	43,9
8. mindkét évben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel	21,9	43,2
9. 2001-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel, 2005-ben házaspár gyerekekkel	10,3	31,0
10. mindkét évben egy szülő csak 19 év feletti gyerekekkel	6,5	42,9
<i>Összesen</i>	<i>15,8</i>	<i>39,7</i>

Forrás: Fraller–Harcsa 2008

Megjegyzés: Az összesen adat az összes mobilitási útra vonatkozik.

Díjhátralékosok

A közüzemi díjhátralékot bemutató indikátor az egyetlen, ahol a nagycsaládok és az egyszülős családok helyzete nagyjából hasonló. Ez jelentős részben azzal magyarázható, hogy az egyszülős családok összességében alacsonyabb jövedelmi státusza és a fogyasztási/lakásfenntartási terhek

szempontjából kedvezőtlen struktúra, azaz a méretgazdaságosság adta előnyökből való kimaradás, különösen nagy terheket ró a gyermeküket egyedül nevelőkre.

13. tábla

A lakásfenntartással kapcsolatos terhek a családi/háztartási szintű mobilitás szerint 2005-ben (%)

Néhány családi/háztartási szintű mobilitási kategória a 2001 és 2005 közötti mobilitás alapján	Közüzemi díjhátraléka volt	A lakásfenntartás költsége nagy megterhelést jelent
1. mindkét évben házaspár három és több 19 év alatti gyerekekkel	34,8	32,4
2. mindkét évben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel	34,6	34,6
3. 2001-ben házaspár három és több 19 év alattival, 2005-ben legalább egy 19 év alattival és legalább két 19 év feletttel	31,3	35,1
4. 2001-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel, 2005-ben házaspár gyerekekkel	31,0	18,8
5. 2001-ben egyéb egycsaládos, 2005-ben házaspár gyerekekkel	22,9	39,2
6. 2001-ben házaspár gyerekekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel	22,7	33,4
7. 2001-ben házaspár gyerekekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekekkel	14,6	27,3
8. mindkét évben egy szülő csak 19 év feletti gyerekekkel	14,1	35,1
<i>Összesen</i>	<i>14,7</i>	<i>25,0</i>

Forrás: Fraller–Harcsa 2008

Megjegyzés: Az összesen adat az összes mobilitási útra vonatkozik.

Objektív és szubjektív depriváció

Az objektív indikátorok alapján mért deprivációt tekintve ugyancsak azt találjuk, hogy a gyermekes párkapcsolat megszakadása jelenti a legsúlyosabb helyzetet az érintettek számára. Őket követik a mindkét évben egyszülősként 19 év alatti gyermeket nevelők, majd viszonylag kedvező pozícióban azok a családok, akik 2001-ben még egyszülősként éltek, ám 2005-ben már párkapcsolatban (14. tábla). Az objektív depriváció legalább egy elemében érintett családok aránya a három kategória estében a következő értékeket veszi fel: 53%, 42% és 27%.

Ezek az arányok az egyszülőségben való érintettség három, meglehetősen különböző szintjére hívják fel a figyelmet: *némiképp meglepő módon nem azok a családok vannak a leginkább kedvezőtlen helyzetben, akik mindkét időszakban egyedül nevelték gyermeküket.* Feltételezhető, hogy ez a körülmény jelentős részben a három kategória társadalmi összetételében meglévő különbségekből is adódik, amelynek igazolására további kutatásokat szükséges elvégezni.

14. tábla

Az objektív és szubjektív depriváció a családlháztartási szintű mobilitás szerint, 2005-ben (%)

Néhány családi/háztartási szintű mobilitási kategória a 2001 és 2005 közötti mobilitás alapján	Az objektív depriváció legalább egy elemében érintett	A szubjektív depriváció legalább egy elemében érintett
1. mindkét évben házaspár három és több 19 év alatti gyerekkel	60,0	30,8
2. 2001-ben házaspár gyerekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel	53,1	27,0
3. 2001-ben házaspár két 19 év alatti gyerekkel, 2005-ban három és több 19 év alattival	47,6	22,7
4. 2001-ben házaspár három és több 19 év alattival, 2005-ben legalább egy 19 év alattival és legalább két 19 év feletttel	46,2	26,3
5. mindkét évben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel	41,8	29,8
6. 2001-ben egyéb egycsaládos, 2005-ben házaspár gyerekkel	36,0	21,3
7. mindkét évben egy szülő csak 19 év feletti gyerekkel	28,1	27,6
8. 2001-ben egy szülő csak 19 év alatti gyerekkel, 2005-ben házaspár gyerekkel	26,7	23,3
9. 2001-ben házaspár gyerekkel, 2005-ben egy szülő csak 19 év feletti gyerekkel	15,9	19,7
Összesen	28,8	20,5

Forrás: Fraller–Harcza 2008

Megjegyzés: Az összesen adat az összes mobilitási útra vonatkozik.

Megjegyzés: Az objektív deprivációnál négy indikátort vettünk figyelembe, ezek a következők:

- szegénységi rára,
- a lakás nagysága alapján való megfelelés,
- a komfortosság hiánya,
- közüzemi díjhátralék.

A szubjektív deprivációnál kilenc indikátort vettünk figyelembe, ezek a következők:

Megengedheti magának, hogy ...

- minden második nap húst egyenek,
- rendszeresen vásároljanak maguknak új ruhát,
- lecseréljék elöregedett bútoraikat,
- legalább egy hétig úgy nyaraljanak, hogy azért fizetni kell,
- rendszeresen félretegyenek valamennyi pénzt,
- havonta egyszer meghívják a barátait vacsorára,
- havonta egyszer étteremben ebédeljenek barátaikkal,
- havonta egyszer-kétszer elmenjenek moziba, színházba, múzeumba,
- ünnepek alkalmával megajándékozzák szeretteiket.

5. „Zsákutcák” a hátrányos család-szerkezet újratermelődésében?

Az egyszülős családok kedvezőtlen társadalmi státuszát jelzi, hogy a gyermekeit egyedül nevelő anyák körében számottevően alacsonyabb a legalább érettségivel ren-

delkezők aránya, mint a gyermekeit partnerével nevelő szülők csoportjában.

Az egyszülősökön belül ugyanakkor meglehetősen differenciált a kép, hiszen ha csak azokat a családokat vesszük alapul, ahol 19 év alatti gyermeket nevelnek, akkor – a legalább érettségivel rendelkezők hányadát tekintve – közel kétszeres különbséget figyelhetünk meg az egy gyermeket nevelők (61,5%), és azok között, ahol 19 év alatti, illetve ennél idősebb korú gyermek is él a családban (34,1%). Azt lehet tehát mondani, hogy *az egy gyermeket nevelő egyszülősök zöme a felső- és közép rétegekből kerül ki, a több gyermeket nevelők döntő többsége pedig az alsó rétegekből.*

Két érdekességet érdemes még kiemelni, az egyik azon egyszülős családok köre, ahol csak 19-24 év közötti gyermek él, miután ott a társadalmi összetétel közel hasonló, mint az egy 19 éven aluli gyermeket nevelők esetében. Ez elsősorban abból fakad, hogy ezekben a családokban is többnyire az egy gyerek a jellemző, következésképpen a társadalmi összetétel hasonló, mint az egy 19 éven alulit nevelők körében. Ez azt jelenti, hogy a gyermekszám jelentős mértékben a szülők státusától függ.

A másik azon családokat jelenti, amelyekben csak 24 éven felüli gyermek él: a társadalmi összetétel itt a legkedvezőtlenebb. Mindez arra utal, hogy *az anya alacsony társadalmi státusa gyakorta azzal jár együtt, hogy a felnőtt gyermekek – zömében anyagi okok miatt – nem képesek az önálló életkezdesre, ezért ezekben az esetekben a poszt-adoleszcencia alapvető oka a szegénység.*

Legalább érettségizettek aránya (%):

- gyermekeit partnerével nevelő szülők: 55,3
- gyermekeit egyedül nevelő anya: 45,8

Gyermekeit egyedül nevelőkön belül:

- egy 19 év alatti gyermekkel: 61,5
- legalább két 19 év alatti gyermekkel: 48,6
- legalább egy 19 év alatti és egy 19 év feletti: 44,1
- csak 19-24 év közötti gyermek(ek): 57,3
- csak 24 év feletti gyermek(ek): 33,1

A családon belüli foglalkoztatottak számát alapul véve ugyancsak jelentős differenciákat lehet kimutatni a 19 éven aluli gyermeket nevelők körében. A legalább két 19 év alatti gyermeket nevelők e tekintetben számottevően hátrányosabb helyzetben vannak az egy gyermeket nevelőkkel szemben, ezért körükben a szegénység kockázata nagyobb, ráadásul társadalmi összetételük is kedvezőtlenebb.

Sajátos helyzetű csoportot alkotnak azok a családok, ahol legalább egy 19 év alatti és emellett 19 év feletti gyermek is él, hiszen itt viszonylag alacsony a foglalkoztatott nélküliek köre, ugyanakkor jelentős hányadukban (34%) legalább két kereső van a családban.

15. táblázat

A különböző családtípusokban élő szülők a háztartás munkaerőpiaci helyzete és az anyák iskolai végzettsége szerint 2011-ben (%)

Családtípus	Foglalkoztatottak száma a háztartásban				Az anyák iskolai végzettsége				
	0	1	2+	Össze- sen	ISCED 0–1	ISCED 2	ISCED 3–4	ISCED 5–8	Össze- sen
Gyermekeit partnerével nevelő szülők	9,5	33,6	56,9	100,0	20,9	24,0	32,9	22,3	100,0
Gyermekeit egyedül nevelő szülők	26,4	50,3	23,4	100,0	33,3	20,9	30,2	15,6	100,0
– egy 19 év alatti gyermekkel	28,5	65,7	5,7	100,0	13,5	25,0	38,0	23,5	100,0
– legalább két 19 év alatti gyermekkel	38,6	54,6	6,7	100,0	25,6	25,8	30,2	18,4	100,0
– legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettek is	19,1	46,8	34,1	100,0	30,5	25,5	30,2	13,9	100,0
– gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	13,9	44,2	41,9	100,0	19,1	23,6	37,5	19,8	100,0
– gyerek(ek)kel, mind 24 év felettek	26,7	44,4	28,9	100,0	52,9	14,0	23,7	9,4	100,0

Megjegyzés: Az adatok az egyszülősökre vonatkoznak.

Forrás: A szerzők számtársa a 2011-es népszámlálás 10%-os mintáján.

Következtetések

1. Elmondható, hogy az egyszülős családok helyzetéről inkább csak az általánosság szintjén jelentek meg információk, ennek következtében még a hosszabb távú trendek mértékét illetően is (az 1990. évi adatok bizonytalansága miatt) csak bizonyos korlátok között lehet általános következtetéseket levonni. A gyermek státuszú személlyel együtt élő családok körén belül ugyan jelentősen megnövekedett az egyszülős családok aránya, azonban a kategória oly heterogén, hogy társadalmopolitikai értelmezése meglehetősen nehéz. Ugyanakkor az is tény, hogy ha csak a 19 év alatti gyermeket nevelőkre korlátozzuk a gyermekes családok körét, az egyszülős léthelyzetben levők hányada növekvő, legfeljebb annak pontos mértékét nem tudjuk kimutatni.

Viszonylag kevés információ jelent meg eddig az egyszülősök tagoltságáról, ami miatt meglehetősen elmosódott kép jelenik meg erről a nagyon összetett folyamatok alapján képződő társadalmi csoportról.

2. Az eddigi kutatás alapján is megállapítható, hogy az egyszülős családok rekrutációját illetően „zsákcák” jöttek létre, a hátrányos családstruktúra újratermelődése jól nyomon követhető. Erre utal az a körülmény, hogy a 40 éven aluli egyszülősök körében felerősödött az alsó társadalmi csoportból bekerülő hányada. Miután számolni lehet azzal, hogy a társadalmi előnyök, illetve hátrányok átörökítési esélye növekszik, az egyszülős családok, illetve az abban felnövekedő gyermekek életésélyei feltehetően folyamatosan romolhatnak, amennyiben társadalmopolitikai eszközökkel nem sikerül ezen a helyzeten javítani.

3. Összegzésként elmondható, hogy a társadalmi hierarchia alsóbb pozícióin az átlagosnál magasabb a nagycsa-

ladosok és a gyermeküket egyedül nevelők aránya, így a szegénység nagyobb kockázatának kitett családösszetétel és a társadalmi hierarchiában betöltött kedvezőtlenebb hely sok családnál összekapcsolódik, és ezáltal felerősödik a szegénység kockázata.

Felhasznált irodalom

Anderson, G. (2004) *Children’s Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidences from 16 FFS Countries*. Vienna Yearbook of Population research.

Bernardi, L. (2014) *Family diversity challenges demography: measuring and modeling the transition to solo parenthood*. (Presentation for EPC 2014, Budapest).

Fraller G. – Harcsa I. (2008) *Élethelyzetek, életmód. 1. Dinamikus jelzőszámok*. KSH.

Harcsa I. (2008) A munkaerőpiaci pozíció és a háztartásösszetétel változásának vizsgálata dinamikus jelzőszámokkal. *Statisztikai Szemle*, 4. sz.

Harcsa I. (2014) *Családi kohézió. A szülők és gyermekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családok időfelhasználása*. KSH. 1. Műhelytanulmányok, 4/1

Harcsa I. – Monostori J. (2012) Családi struktúrák az életciklusban. In: *Társadalmi Rapor 2012*. Szerk. Kolosi T. – Tóth I. Gy. 65–90.

Harcsa I. – Monostori J. (2014) Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. In: *Társadalmi Rapor 2014*. Szerk. Kolosi T. – Tóth I. Gy. 83–109.

KSH (2015) *2011. évi népszámlálás. 16. A családtípusok jellemzői*.

Monostori J. (2013) Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *Socio.hu*, 3. sz.

Monostori J. (2015) Az egyszülős családdá válás az életúrbán és annak demográfiai meghatározói. *Demográfia*, 58. évf. 1. sz. 27–56.

Szücs Z. (2006) *A háztartás és a család fogalma. 1* Statisztikai Módszertani Füzetek, 47/1 KSH.

Melléklet

A statisztikai gyakorlatban használt gyermekfogalmak

A hazai és a nemzetközi szociológiai, demográfiai szakirodalomban és a statisztikai gyakorlatban nincsen egységes definíciója annak, hogy kiket tekintünk gyermekeknek. Ez részben a különböző vizsgálati célokból

adódik, de szerepet játszik az is, hogy sok országban ragaszkodnak a hosszú évtizedeken át alkalmazott megközelítéshez, még akkor is, ha az adott témára vonatkozó nemzetközi kutatások, adatközlések más gyermekfogalommal operálnak.

A gyermek definiálásakor négy olyan ismérvet nevezhetünk meg, amelyek fontos szerepet játszanak a gyermekek csoportjának meghatározásakor. Az egyik ilyen a családi állás, amely az adott személy státuszát határozza meg a családon belül. Ez lehet férj, feleség, élettárs, egyedülálló szülő, gyermek, egyéb rokon stb. A másik az életkor, amely a legtöbb megközelítésben kiemelt szerepet kap. A harmadik az eltartottság, amely azokat a csoportokat fedi le, akik nem rendelkeznek önálló jövedelemmel. Végül a negyedik, amely az intézményi életút fontos eseményéhez köti a gyermek státuszt. Ilyen például a kötelező oktatás felső életkori határa, a középiskola befejezésének jellemző kora, a jogi értelemben vett nagykorúvá válás.

Mindezek az ismérvek számos megközelítésben kombinálódnak, és bizonyos esetekben kiegészülnek továbbiakkal is, mint például a családi állapot. A statisztikai adatközlések egy részében ugyanis csak a nőtlen/hajadon családi állapotú egyéneket tekintik gyermeknek.

A gyermekkori és a felnőttkori határát ugyanakkor rugalmasan is megközelíthetjük, mint ahogyan például a generációk közötti transzferáramlással foglalkozó kutatások teszik, ahol a gyermekkori és a felnőttkori határát annál az életkornál húzzák meg, ahol az egyéni jövedelem először haladja meg a fogyasztás értékét.

Néhány példa a statisztikai gyakorlatból a gyermek definíciójára:

- A népszámlálások során azokat tekintik gyermeknek, akik a családon belül gyermek jogállásúak, és életük során még nem kötöttek házasságot, azaz nőtlenek vagy hajadonok. A gyermeknek tekintett családtagokra vonatkozóan tehát nincsen életkori szűkítés, ugyanakkor az adatközlések egy részében elkülönítik a gyermekek különböző életkori csoportjait.
- A nemzetközi kutatási program keretében végrehajtott EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions) jövedelmi helyzetre, szegénységre vonatkozó hazai elemzéseit gyermeknek a 25 év alatti, eltartott gyermeket tekintik, míg a nemzetközi vizsgálatokban – az eltartottsági kritérium figyelembevétele nélkül – gyermek mindenki, aki nem töltötte be a 18. életévét.
- A nagy hagyományú létminimum-számításokban a 0–14 év közötti korosztályt tekintik gyermeknek.
- A hazai fogyasztási statisztikákban viszont több definícióval is találkozhatunk. Bizonyos elemzésekben gyermeknek tekintik a 20 éven aluli eltartott, gyermek családi állású, nappali tagozaton tanuló vagy jövedelemmel nem rendelkező személyeket, míg másutt a 20 éven aluli eltartott és nappali tagozatos tanulókat, és további elemzésekben azokat is ideszámítják, akik 20 éven aluliak, gyermek családi állásúak, nem tanulnak, de munkát keresnek.
- A nemzetközi fogyasztási és kiadási statisztikákban viszont a legalább egy szülővel élő, 25 éven aluli inaktív személyeket tekintik gyermeknek.

Leszünk vagy nem leszünk?

A magyar társadalom vagy erőforrásként kezeli a népesedési krízist, vagy fölszámolja önmagát

Népességünk gyorsuló ütemű fogyatkozása beláthatatlan társadalmi krízist vetít elénk. Kutatásaink szerint ennek okai a korai és a másodlagos szocializációban találhatók. Az 1950-es években csecsemők tízezrei nőttek fel kötődési lehetőség nélkül, ami generációkon keresztül tovább öröklődik. A korai szocializáció hiányosságait az iskolarendszerünk tovább súlyosbítja. A párválasztás és az együttélés olyan alappilléreit, mint a bizalom, az empátia, ma sem fejlesztjük iskoláinkban. A gyors és hozzáértő beavatkozás elmulasztása végzetes lehet jövőnkre nézve.

Kulcsszavak: demográfiai krízis, családi szocializáció, kötődés-elmélet, az édesanyák foglalkoztatása, bölcsődei ellátás, iskolai szocializáció, kapcsolatcultúra, rejtett tanterv, tanulmányi eredményesség, válság és/vagy lehetőség, proaktív megoldások

Magyarország népessége európai és világviszonylatban a leggyorsabban fogyatkozó közé tartozik. Mivel a népességfogyás már négy évtizede tart, társadalmunk egy beláthatatlan méretű krízis felé közeledik. Ha tovább sodródunk és télenkedünk, vagy nem tudjuk megállítani a tendenciát, felborul a társadalmi egyensúly, a szociális ellátó rendszerek – így az iskolarendszer is – veszélybe kerülnek: tömeges iskolabezárás és szakember-elbocsátás fenyeget.

A népességfogyást eddig főként gazdasági okokkal magyarázták, de az értelmezés nyomán született beavatkozási kísérletek rendre sikertelenek maradtak. Tanulmányunkban rávilágítunk a komplex jelenségkör kevésbé feltárt összetevőire, hozzájárulva a megoldási alternatívák megtalálásához.

Transzdiszciplináris vizsgálatunk a fiatal generációk szocializációs folyamatának történeti alakulásában keresi a magyarázatot. A demográfiai adatok áttekintése után bemutatjuk az elsődleges és másodlagos szocializáció jellegzetességeit, történeti alakulását, amelyek magyarázatot adhatnak a gyermekvállalás visszaesésére, és felvázoljuk a lehetséges megoldások körvonalait.

A születések számának alakulása

Ha az európai népek körében, évszázados perspektívában vesszük szemügyre nemzetünk gazdasági potenciálját, nemzetközi súlyát, vonzerejét, érdekérvényesítési képességét, akkor alig fér kétség ahhoz, hogy ebben a népességszám is meghatározó tényező. Nemzetközi mozgásterünk mellett intézményeink, kultúránk fejlődését, a belső jövedelem-elosztást, a családok anyagi helyzetét döntő mértékben befolyásolják a demográfiai folyama-

tok. A csökkenő gyermeklétszám és az öregedő népesség már ma is nehezíti az oktatás, a szociális és egészségügyi ellátás, az államapparátus fenntarthatóságát. A folyamatosan csökkenő születési évjáratok jelentősen növelik a gazdaságilag aktív korúak terheit, és ezzel pár év múlva felboríthatják a generációk közötti szolidaritás és együttműködés kialakult normáit, aminek fokozódó kívándorlási hullám és további beláthatatlan terhek lehetnek a következményei (KSH 2012a: 20). A népszaporulat tekintetében, 224 ország közül, világviszonylatban az utolsó 10%-ban (KSH 2012a: 20), Európában évtizedek óta az utolsó helyeken állunk. A poszt-szocialista, visegrádi országokhoz hasonlítva magunkat, azt látjuk, hogy nálunk az 1990-es évektől az ezredfordulóig tartó termékenységszökkenést emelkedés követte, nálunk ellenben tovább csökkent a népesség.

Ahogy az 1. ábra mutatja, a Magyarország jelenlegi területére vetített élve születések száma már a XX. század elejétől egy csökkenő trendbe illeszkedik (Faragó 2011). 1981-től már a teljes népesség fogyatkozik. A szakértők szerint a születések összesített számának csökkenése mögött az iskoláztatás fokozatos kiterjedésével párhuzamosan a családmodell megváltozása fedezhető föl.

A népesedési krízis narratívái

A termékenységszökkenés magyarázatai a huszadik század során többször is változtak a szakirodalomban. Az alacsony gyermekszámot sokáig a „gazdasági és társadalmi fejlődés velejárójának tekintették”, amit alátámasztott a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése, a városiasodás, az iskolai végzettség emelkedése (Andorka 2001: 135). A második világháború után azonban a

folyamatok rácsúfoltak az előrejelzésekre. A babyboom-folyamat a legtöbb európai országban és az USA-ban is megmutatkozott, és több országban – így nálunk – tovább is tartott, mint azt az elhalasztott gyermekvállalás indokolta volna (Andorka 2001: 137). A hatvanas évektől felerősödött csökkenés magyarázatában a hatékonyabb születésszabályozási módszerek elterjedését látják (kevesebb nem kívánt gyermek jött világra), de csökkent a kívánt gyermekek száma is.

A magyarázatok közül az elmúlt évtizedekben a közgazdasági-pénzügyi megközelítések váltak uralkodóvá. Ennek két elemét hangsúlyozzák legfőképpen: az egzisztenciális, gazdasági meghatározókat, a család anyagi helyzetét és a nők munkaerő-piaci körülményeinek megváltozását. Ennek a gondolatkörnek a jegyében születtek intézkedések (GYES, GYED, GYET, CSAD, családi pótlék, szociálpolitikai lakástámogatás) a gyermekek születésének támogatására. Az elmúlt évtizedekben azonban bebizonyosodott, hogy az intézkedések nem érték el a kívánt hatást (Spéder–Kapitány 2007: 162), ezért mégsem tűnnek termékeny magyarázó oknak, beavatkozási irányjelzőnek – bár befolyásoló erejük kétségbe vonhatatlan.

Más elemzések a tanulmányi idő meghosszabbodását tekintik a gyermekvállalás elmaradása vagy későbbi életkorba tolódása fő okának (Spéder–Kapitány 2007: 112), és csak másodsorban említik a megfelelő anyagi hátteret, a biztos munkahelyi pozíciót és lakáshelyzetet. Az iskolarendszer hatásáról ellentmondásos interpretációkat olvashatunk. A kutatók az iskoláztatás hatását egy sajátos gazdasági-munkapiaci rükkörben értelmezik. Egyfelől úgy tekintik, hogy a rendszerben eltöltött idő tolja későbbre

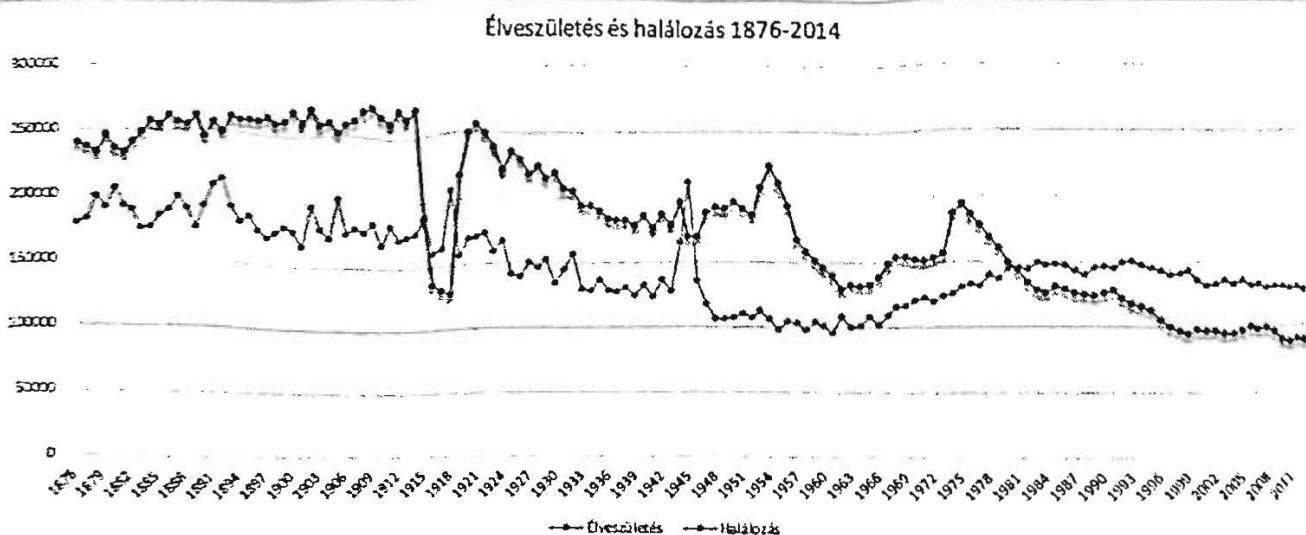
a házasodást, az önálló egzisztencia megteremtése miatt, ugyanakkor a főiskolák és egyetemek „házassági piacokként” is működhetnek, ami támogathatja a házassági döntéseket (Bukodi 2004: 85). A házasságkötést az érettség tűnik legerőteljesebben visszafogni, az egyetem viszont a férfiak esetében növeli, a nők esetében csökkenti a hajlandóságot. Az iskolával kapcsolatos elemzések azonban megmaradnak az időbeliség és az iskola-fokozat vizsgálatánál, és nem vizsgálják, hogy az iskolarendszer működésének pontosan mely elemei válthatják ki a hatást.

A rendszerváltozás utáni helyzetelemzések egy része a társadalmi átalakulást, majd a világgazdasági válságot teszi felelőssé a folyamatért (Székely 2013: 7). Ez a környező világban tapasztalható folyamatos változást, a gazdasági helyzet bizonytalanságát, egy magasabb fokú kiszolgáltatottságot hozott a fiatalok számára (Dukay-Szabó–Ádám-Susánszky–Györfly 2013: 227). Ebben vélik megtalálni az együttélési szokások megváltozásának, a házasságkötések csökkenésének, a szingli életmód térhódításának okát, amelyet aztán a lélekszámcsökkenés végső okaként rögzítenek (Pongtácz 2011). És végül vannak, akik a nők kiszolgáltatott helyzetét és reménytelen lelkiállapotát (Tóth 1999: 53) tartják a meghatározó tényezőcsoportnak.

Több kutatás foglalkozott az utóbbi években a fiatalok mentalitásának a változásával. A posztmodern ember igazi céljának a korlátlan önérvényesítést, saját hajlaimnak, érdeklődésének, tehetségének kibontakoztatását tartja. Ez a nők fokozódó függetlenségével, a szexuális tabuk lebontásával, a fogyasztási ideológia térnyerésével jár (Andorka 2001: 141, S. Molnár 2011: 85), ami a spontaneitást támogatja a gyermekhez való kötődés helyett.

I. ábra.

Születés és halálozás 1870–2014, Magyarország jelenlegi területére vetítve.

Ferrás KSH, készítette dr. Benda József

A gyermeknevelés ezzel szemben lemondást, áldozatot kíván, amely – a fiatalok korábbi élettapasztalatai alapján – kényszerként jelenik meg (Cseh-Szombathy 1999: 28).

Sajátos nézőpont, amikor a vágyott és született gyermekszámot hasonlítják össze a kutatók, azonban módszertanilag azért okoz ez nehézséget, mert a vizsgált csoportok mentalitását szinkronicitásban mérik fel, vagyis egy konkrét időpontban keresik a viselkedés és a mentalitás vélt összefüggéseit, figyelmen kívül hagyva a generációk élettörténetét, vagyis azt a szociálpszichológiai-fejlődéslelektani-neurológiai megközelítést, miszerint a jelenkori döntések a csecsemőkorban kialakult, majd egy későbbi életszakaszban rögzült kapcsolódási, kötődési mintázathoz is igazodnak (S. Molnár 2011: 71). Ezért nem érthetünk egyet azzal az állítással, hogy az „ideák és a megvalósítás közötti távolságot alapvetően az aktuális társadalmi, gazdasági helyzet” befolyásolja (S. Molnár 2011: 71).

Külön említhetők azok a vizsgálatok, amelyek a férfi és nő együttélési szokásait, szerep- és munkamegosztásának egyensúlyhiányát teszik felelőssé a gyermekvállalás elmaradásáért. Végül több vizsgálat is kiemeli a fiatalok párválasztási nehézségeit, mint a házasság és a gyermekvállalás egyik fontos akadályát, azonban ez a megközelítés is figyelmen kívül hagyja a párválasztási képesség kialakulásának csecsemőkori meghatározottságát, amelynek további elemzésére később kitérünk (Dukay-Szabó-Ádám-Susánszky-Gyórtffy 2013: 241, Szalma-Takács 2012: 68).

Új megközelítés: a kötődési képesség kialakulásának folyamata

A modern fejlődéslelektan és gyermekpszichiátria a személyiség- és énfelődés alapját a kötődési képességben látja, a „kötődés-elméletet a legjobban alátámasztott elméletnek tekinti ma, a társas-érzelmi fejlődés területén” (Bowlby 2009: 33).

A kötődés-elmélet az intim kapcsolat kialakításának igényét az emberi természet egyik alapvető összetevőjének tekinti, amely a születéstől (szüléstől) a párválasztáson át, az iskolai és munkahelyi viselkedésen keresztül a halálig minden életszakaszban elkísér. Ez a kapcsolat nincs alárendelve sem a táplálkozásnak, sem a szexualitásnak, és nem is épül rájuk. Etológiai-homeosztatisz eredetű, a támogatásra, vigasztalásra, védelemre, gondoskodásra irányul, és a hatékony, egészséges személyiség-, párkapcsolat- és csoportműködés lelki alapja. A kötődéskeresés kétirányú, amely a gyengébb és az erősebb fél oldaláról is indulhat. Amikor a kötődési igény kielégült (biztonságban érzi magát a gyengébb fél), egy ezzel ellentétes viselkedés is megnyilvánul, amely a kötődési személytől való eltávolodást jelenti. Ainsworth írta le először, hogy ilyenkor egy felfedező-tanuló-exploráló készletet aktivizálódik

(Bowlby 2009: 114–115). Ez a kisgyermeknél pár métert és percet, később napokat és nagyobb távolságokat jelent, a közben fenntartott biztos támaszpont tudatában. A szoros kötődés teszi lehetővé, hogy megismerjen új helyzeteket, tevékenységeket, személyeket. Az 1970 óta folytatott kutatások megerősítették az álláspontot, hogy az emberi újszülöttnél állandó, szeretettel és biztonságot nyújtó személyközi kapcsolatra van szüksége, különben romlani kezdenek intellektuális és kommunikációs teljesítményei (Somlai 1997: 67).

A kötődés kialakulása a születés első perceiben kezdődik, magatartásá szerveződése fél éves korra tehető, amikor a kognitív képességek megerősödnek, és a társas környezettel való homeosztatisz önszabályozásnak tekinthető (Bowlby 2009: 116, Láng 2008: 16–29). Az első három évben kialakult kötődési mintázatok következményei már óvodáskortól minden iskolafokozatban megmutatkoznak a viselkedésben és a kognitív eredményességben egyaránt. A biztonságosan kötődő fiatal jobban teljesít az iskolában, nagyobb a figyelmi kapacitása, kedvezőbbek a tanulással kapcsolatos kognitív, viselkedéses és érzelmi beállítódásai (Larose–Bernier–Tarabulsy 2005: 280–289). A biztonságos kötődési mintával nem rendelkező fiatal energiájának nagy részét ennek pótlására fordítja, és nem explorációra, felfedezésre, másokhoz való kapcsolódásra.

Az anyai gondoskodás megvonása – a leírások szerint – egy szeretet nélküli, a környezetéhez kapcsolódni képtelen pszichopata karakter kialakulásához vezet (Ranschburg 1993: 75). A sérülések és következmények hatása attól függ, hogy milyen korán kezdődik, és milyen hosszú ideig tart az anyától való elkülönítés. Bowlby a kötődés 3+1 mintáját azonosította:

1. *Biztos kötődés.* A gyermek bízik abban, hogy szülője elérhető, és segítőkész igényei kielégítésében, félelmei eloszlásában, és ezzel a biztonságtudattal indul a világ felfedezésére.

2. *Bizonytalan-szorongó.* A szülő kiszámíthatatlansága miatt a gyermek bizonytalan, hogy a szülő elérhető-e vagy fog-e segíteni, ezért szorongó, szeret másokon csüggni, és kutató-kereső viselkedése bizonytalan.

3. *Elkerülő.* A gyermek nem bízik a segítségnyújtásban, mások szeretete nélkül, önellátásra rendezkedik be.

4. *Dezorientált.* A gyermek lefagyást, kába, motonon cselekvéseket mutat. Ez a magatartás a bántalmazott és durván elhanyagolt csecsemőkre jellemző.

A korai kötődési minták, mint láttuk, mély nyomot hagynak a személyiségfejlődésben. Ha már kialakultak, meglehetősen állandóságot mutatnak és önfenntartó körbe rendeződnek: a magabiztos gyermek több pozitív visszajelzést kap, ami erősíti az önbizalmát, és több támogatást kap, míg a szorongó gyermek nyafog és csimpaszkodik, ami még erősebb távolságtartást vált ki a szülőből és ez

gyűrűzik tovább. Az egyéves korban rögzült viselkedési minta megjósolja az óvodabeli-iskolai magatartást, és később, serdülőkorban, sőt a felnőtteknél is felismerhető. A szorongó gyermekek távolságtartóak, félénkek, mintha attól félnének, hogy ismételt elutasításban lesz részük. Kevésbé törődnek társaikkal, beszélgetéseik akadozottak (Bowlby 2009: 120).

A kialakult kötődési minták kapcsolatban állnak azal, hogyan próbál később helyzeteket megoldani a gyermek. Egy vizsgálatban két év körüli gyermekeknek különböző nehézségű feladatokat adtak. Azt figyelték meg, hogy a biztos kötődésű gyermekek lelkesen és kitartóan dolgoztak a nehéz feladatokon, míg a bizonytalan kötődésűek frusztrációként élték meg, könnyen bedühödtek, nem fogadtak el segítséget, és hamar feladták a próbálkozásokat.

Szerencsés esetben a minták megfelelő háttérrel biztosítanak mind a környezet felfedezésének folyamataihoz, mind a társas kapcsolatokhoz, mind a családalapításhoz, a szülővé váláshoz, az értékrend és a szocializáció meg-alapozáshoz és ezáltal a társadalom újratermelődééhez. Ha ez nem sikerült, a személy folyamatos küzdelemben áll önmagával és környezetével, amely egyfelől energetikailag megterheli, mentális csapdában tartja, másfelől környezetének megismerésében és megértésében, értékrendjében tévútra vezet. Társadalmi kapcsolataiban, viselkedéskultúrájában könnyen téved deviáns utakra, korlátozottan vagy egyáltalában nem lesz képes egészséges utódok felnevelésére.

A kötődési típusok mintázata a későbbi párkapcsolat, az utógdondozási képesség és más társas viszonyok mellett kapcsolatba hozható a spirituális élet alakulásával, az Istennel való kapcsolattal is. A bizalmi kötődés, a bizonságot nyújtó első ember élménye „teremti meg a harmonikus Isten-kapcsolat élményét”.¹ A bizonytalan kötődéshez pedig bizonyos kompenzációs megoldási lehetőséget kínálhat, ha a családott ember Jézus Krisztussal, Szűz Máriával alakít ki imában kapcsolatot.

Az idegrendszerben zajló folyamatok

„Az eredményes szülői gondoskodás alapvető feltétele a következő nemzedék lelki egészségének.” (Bowlby 2009: 9)

Az utóbbi években egyre pontosabban ismerjük az anyát és magzatát érő stressz fejlődésre gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait. Az ismétlődő vagy tartós stressz biokémiai egyensúlyvesztést hoz létre az anya agyában, amely a kognitív funkciók fejlődését gátolja, mintegy „beprogramozza” az állandó stresszállapotot. A magzati korban elszenvedett stresszhatások hosszú távú, gyakran tartós morfológiai változásokat (idegsejtpusztulást) idéznek elő.²

Az érzelmi elhanyagolás, a tartós szeparáció az egyik leg súlyosabb stresszfaktor a gyermek számára. Az ilyen behatások irreverzibilis anatómiai és neurobiológiai következményeiről nem régóta tudunk.³

Ha állatokat vagy embereket hosszú időre megfosztunk a szülői gondoskodástól, ha ingerszegény környezetben élnek, az agy alulműködése krónikussá válik. Ha pedig az agy alulműködése krónikussá válik, akkor a gyermeknek nemcsak tanulási nehézségei lesznek, hanem pszichológiai problémái is, amelyek tanulási teljesítményét is befolyásolják. Ha ilyen körülmények között nő fel, arra szoktatjuk az agyát, hogy véglegesen kapcsoljon ki bizonyos áramköröket. Ilyen esetben idegsejtjei és szinapszisei másként fejlődnek, mint a normális körülmények között felnőttek esetében. A szülők tehát pusztán a jelenlétükkel is nagyon fontos szerepet játszanak a gyermek fejlődésében. Amikor figyelnek ránk, amikor szabadon kifejezhetjük magunkat, és azt tapasztaljuk, hogy elfogadnak minket, és nézőpontunkat akceptálják, agyunkban megemelkedik a dopamin és szetotonin ingerületátvivő anyag szintje,⁴ ami aktiválja a neuronokat, és energikussá tesz, bizalmat ébreszt a kiváltójával kapcsolatban, növeli az önbecsülést. Ezeknek a hiánya depresszióhoz, önpusztító magatartáshoz vezet, egészen az öngyilkosságig.

„Amennyiben a spontánul jelentkező késztetések megnyilvánulásait külső erők gátolják, büntetik, vagy ingerszegény a környezet, a gyermek sokat van egyedül, és nincs lehetősége a boldog felfedezés élményeinek átélésére, vagy nem kap megerősítést, visszajelzést, akkor magatartásában és gondolkodásában érzékelhető szociális deficit alakul ki, és olyan viselkedési anomáliákban jelentkezik, mint a szétszórtság, figyelmetlenség, a céltudatosság hiánya, határozatlanság, a magabiztosság hiánya stb. Az, hogy valaki szeret-e tanulni vagy sem, motivált-e új ismeretek szerzésére vagy sem, attól függ, hogy kisgyermekkorában ki tudott-e alakulni a gondolkodási folyamat motivációs bázisa. A kisgyermekkorban megfigyelhető pszicho-motorikus teljesítménykülönbségek és a tanulási zavarok nagy része is erre vezethető vissza.” (Sziklai 1993: 78).

Az interakció meghatározó szerepét a csecsemők fejlődésében Wayne Dennis (1973) bizonyította, amikor egy libanoni árvaház csecsemőinek fejlődését figyelte meg. A csecsemőket röviddel születésük után vitték az intézménybe, és attól kezdve kevés figyelem jutott rájuk. Egy gondozóra 10 gyermek jutott. Ritkán beszéltek a gyermekekkel, hangadásaira nem válaszoltak, ritkán játszottak velük, csak etették, öltöztették, pelenkázták őket. Egész nap a hátukon feküdtek, vagy járókában ücsörögtek egy labdával. Az interakció hiánya már az első évben szembe-tűnő lemaradást okozott fejlődésükben. A kutató azt találta, hogy az értelmi fejlődésük nagyjából fél évvel le-

volt maradvány. Későbbi fejlődésük az interakció minőségétől függően alakult. Akiket örökbe fogadtak, figyelemre méltóan felépültek, és lemaradásuk jelentősen csökkent. Az intézetben maradtak azonban 16 éves korukra olyan súlyosan visszamaradtak, hogy képtelenek voltak a önállóan élni (Cole–Cole 1997: 269).

A nők (az édesanyák) foglalkoztatása

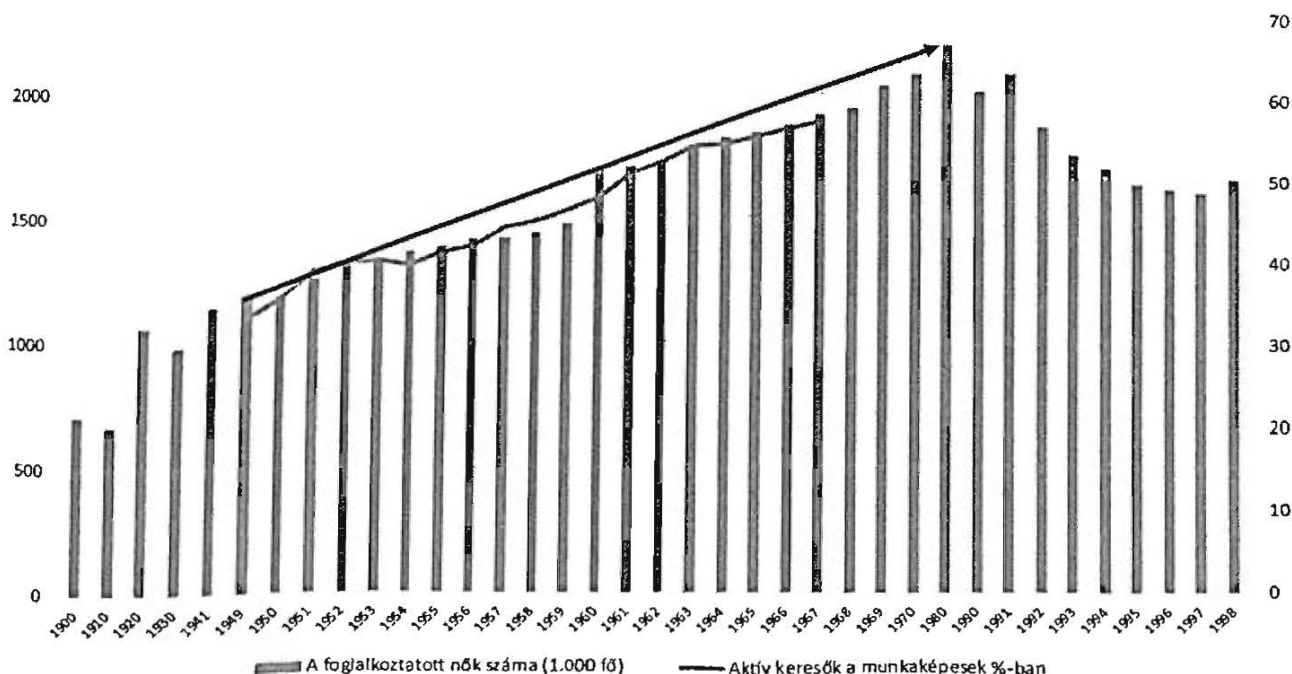
Az iparosítás kezdeti korszakában Magyarországon (1890–1914) főként a férfiak léptek be a munkaerőpiacra. A női munkaerő iránti kereslet alapvetően a cseléd és napszámos munkaterületre korlátozódott, később a textiliparra, az élelmiszeriparra és a közszolgáltatásokra terjedt ki (tanügy, egészségügy, közigazgatás). A két világháború közötti időszakban a nő igazi hivatásának az anyaságot tekintették, a foglalkoztatás nem volt társadalompolitikai cél (Hetényi 1936).

1948 után a helyzet alapvetően megváltozott. Az extenzív iparosításhoz egyfelől szükség volt az olcsó női munkaerőre, másrészt a „női egyenjogúság” megteremtésének politikai szándéka a női foglalkoztatás gyors bővülését eredményezte. A családon kívül dolgozó nők aránya 1950-ig 18 százalékra emelkedett (Fényes 2010), a tevékenység megosztásban elfoglalt szerepük alig változott (2. ábra).

2. ábra.

A nők foglalkoztatottsága 1945 és 1970 között megduplázódott, és a kötetlenebb időbeosztású mezőgazdaságból és a háztáji-ból az iparba helyeződött át.

A nők foglalkoztatása 1900–1998

Forrás: KSH 1996: 83.

1950 és 1953 között az iparban foglalkoztatott nők száma majdnem megháromszorozódott (128 ezerről 371 ezerre nőtt), a háztartásbeli nők aránya drasztikusan csökkent: 1949-ben 58,3%, 1983-ban 5,8%. A nőknek részt kellett vállalniuk a fizetett munkából, miközben a háztartási, gyermeknevelési feladatok nagy része is rájuk hárult, és egyre nehezebbé vált ezek egyeztetése (*Nők és férfiak* 1985: 42–43). Míg korábban a ház körüli munkát végezve feladatait maga osztotta be, és rugalmasan alkalmazkodni tudott az aktuális szükségletekhez, a távoli munkahelyek esetében ez már nem volt lehetséges.

1948 és 1980 között több mint 1 millió fővel bővült a női foglalkoztatás, a munkaképes korú nők 82%-a volt foglalkoztatott (KSH 1985: 121, 155), és a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlva, elérte a demográfiaiag lehetséges maximumot. A nők foglalkoztatása 1990-ben 20%-kal haladta meg az Európai Unió átlagát (Frey 1999: 17–20).

A foglalkoztatás következményei

Az adatok szerint az 1950-es évektől a nők egyre szélesebb rétegei voltak kénytelenek hathetes (!) gyermekügyi segély után munkába állni. Ekkor indult meg a bölcsődehálózat⁵ kifejlesztése, amelynek napos, „hetes” és hónapos formái működtek (ma is működnek). A „he-

tes” bölcsőde azt jelentette, hogy a gyermeket hétfőn reggel „leadták” a bölcsődébe, és pénteken vitte ”haza” az édesanyja.⁶ A fiatal nőket foglalkoztató munkahelyek mellett tömegesen épültek fel az üzemi bölcsődék, ahová az édesanyák négyóránként „szoptatási idő”-re kimehettek.

Ilyen körülmények között a gyermekek fiziológiai ellátása sem lehetett teljes körű. A csecsemők egy részének elhelyezését az akkortájt még létező többgenerációs családokban élő nagyszülők, rokonok és szomszédok tudták megoldani, ám egyre növekvő számban a bölcsődék fogadták be őket. Az akkor tömegesen kialakított, folyamatosan túlszűfolt (KSH 2012b: 14) napos/hetes bölcsődékben⁷ aligha volt biztosítva a szakértelem, a gondoskodás, a tárgyi környezet, a megérett figyelem egy-egy hathetes vagy féléves csecsemőre.

Ennek a generációnak a kötődési mintázati gyakoriságára még nem készült vizsgálat. Csak a társadalomtörténeti folyamatokból tudunk következtetni arra, hogy az évről évre egyre nagyobb létszámban munkába állított nők és az évről évre növekvő számú bölcsődei gondozottak kötődési lehetőségei hogyan alakulhattak. Ennek értékelésére idézek egy személyes beszámolóból:

„Nagymamám sokszor mesélt a régi időről. Elbeszélései alapján bemutatom, milyen volt gyermeket várni az 1950-es években.⁹ 1955-ben, édesapám születésekor, a gyermekáldás öröme számos nehézség övezte: a várandós nők egészen a szülés pillanatáig dolgoztak az üzemekben, a gyárakban, sokszor kemény fizikai munkát végezve. Nagymamámat idézve: »Súlyos vasalkatrészeket emeltünk, cipeltünk. Itt nem néhány kilóról, hanem 10-20-30 kilóról van szó. Emlékszem, több asszony is elverték a gyárban, sokszor a forró napon dolgoztunk még nagy

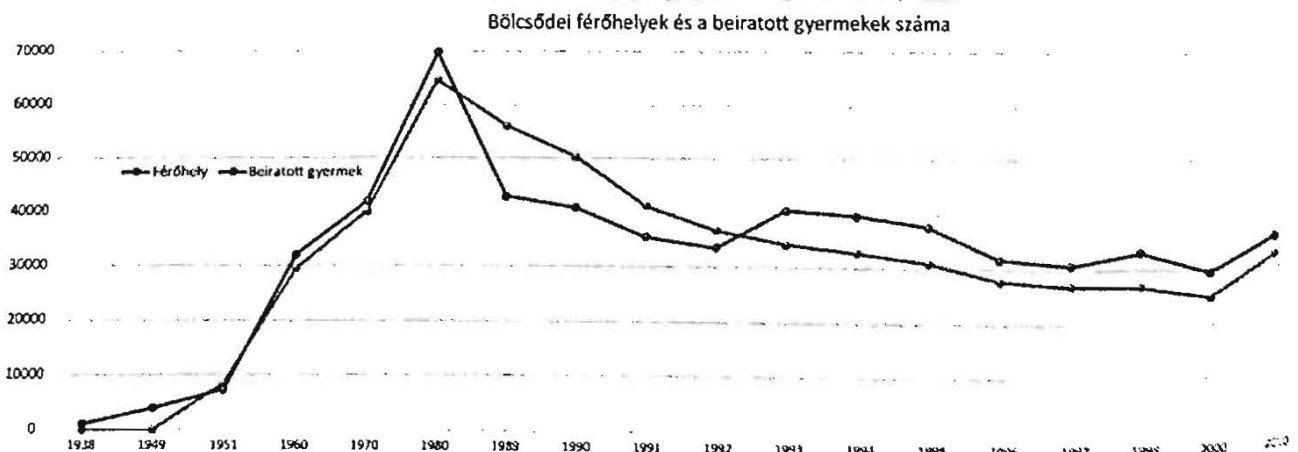
hassal is. Nem volt más választásunk... Akkor sem volt jobb a helyzet, miután szülrünk. Másfél hónap után visszamentünk a gyárba dolgozni, a csecsemőket bölcsődébe vittük, az anyák meg a szünetekben mentek megeretni a gyermekeiket. Tudtuk, hogy ez így természetellenes, de nem volt más választásunk... Neni voltam karrierista nő – ahogy ma mondanák –, akkoriban a nőknek ez kényszer és nem választás kérdése volt. Sokszor értem úgy be a bölcsődébe, hogy a fiam sírt és senki sem ment hozzá. Egy dadára jobb esetben 5-6 csecsemő jutott. Szükségleteikről nem tudtak, nem tudhattak gondoskodni. Mindennap, amikor a fiamat ott kellett hagynom, megszakadt a szívem, de nem volt mit tenni. Sajnálom, hogy ezeket az éveket neni tudtam a fiammal tölteni, ezt már senki és semmi nem adja vissza.«⁸

A korábban bemutatott szakirodalom alapján feltételezzük, hogy amit ez a generáció kötődési mintában, társas kapcsolati minőségben és intenzitásban nem kaphatott meg szüleitől, *már nem is fogja tudni átadni saját gyermekeinek*. Az egészséges kapcsolati mintával nem rendelkező, tömegesen bölcsődékben nevelkedett szülők nem képesek továbbörökíteni azokat az „öszönös”, evolúciósan évezredek alatt fölépült, adaptív, a nemzetek sorsát meghatározó csecsemőgondozási mintákat, amelyek az egészséges fejlődéshez szükségesek.

Amíg szüleik lelkiismeret-furdalással élték meg a kényszerű elszakítást gyermekeiktől,¹⁰ a következő generáció felnőttként nem feltétlenül ismeri ezt az érzést, hiszen őt is így nevelték. Ezért aztán az ő gyermekeik (*a kötődéshiányos nemzedék*) esetleg már súlyosabban sérültek, ami többféle formában is megmutatkozhatott. Az ő gyermekeik már nagyobb arányban kerülnek bölcsődébe,¹¹ mint ők maguk (4. ábra). A hetvenes évek második

3. ábra.

Bölcsődei férőhelyek és a beiratott gyermekek száma.

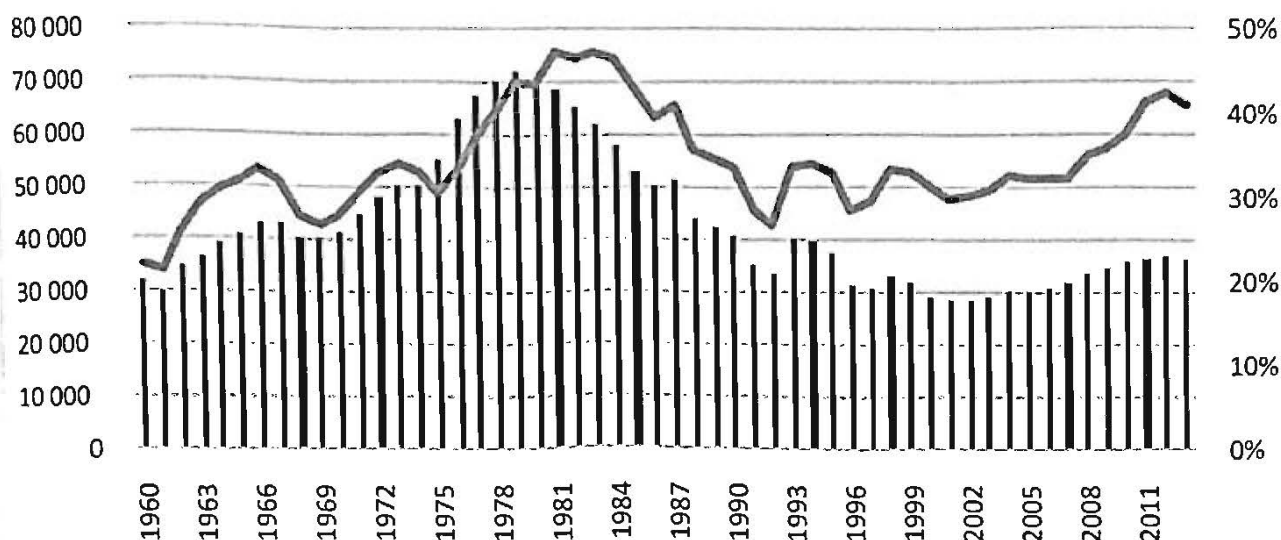

Forrás: KSH 2012b: 14.

4. ábra.

A bölcsődések száma és arányuk az élveszületések számában.

A bölcsődébe járó gyermeke száma és aránya

Forrás: KSH* (1960 előtti korábbi adatokkal sajnos nem rendelkezünk)

feléről volt a legmagasabb a bölcsődések száma, arányuk a nyolcvanas évek elején tetőzött (KSH 2012b: 3).

Az 1 éves kor alatti bölcsődei gondozás hatását sokan vizsgálták. Belsky (1986, 1990) megfigyelései szerint azok a csecsemők, akik heti 20 óránál többet vannak távol édesanyjuktól, inkább mutatnak bizonytalan kötődési mintát az „idegen helyzet”-tesztben, kevésbé tesznek eleget a felnőttek követelményeinek, és agresszívbabak kortarsaikkal szemben. A bölcsődei gondozás azonban sokféle lehet. A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy egészen eltérő eredményeket hordozhat egy olyan bölcsődei neveltetés, ahol minőségi interakció várja a gyermeket, és egy olyan, ahol a gondozás a magára hagyást és a puszta fizikai ellátást jelenti. Nagyon jelentős kérdésről van szó, hiszen ennek a kezelése mindenkit érint. Az egész társadalom érdeke, hogy a gyermekek érzelmileg stabil és szociabilis személyiséggé váljanak, miközben sokan a gazdasági nyomás miatt kényszerhelyben vannak, és nem maradhatnak otthon gyermekeikkel (Cole–Cole 1997: 270).

A kutatások azt igazolják, hogy egy deprivált körülmények között nevelkedett csecsemő útja sincs végérvényesen meghatározva, bár nehezebb a biztonságosan kötődő társaiénál. Az elszigeteltségből való kijutás után azok, akiknek sikerült bekerülni egy támogató interaktív és szeretetteljes új csoportba, be tudták hozni lemaradásukat, és fel tudták dolgozni traumáikat (Cole–Cole 1997: 281). Ehhez arra volt szükség, hogy egy összehan-

golt terápiás környezetet teremtsenek, amely érzékenyen képes reagálni a gyermekek interaktív szükségleteire.

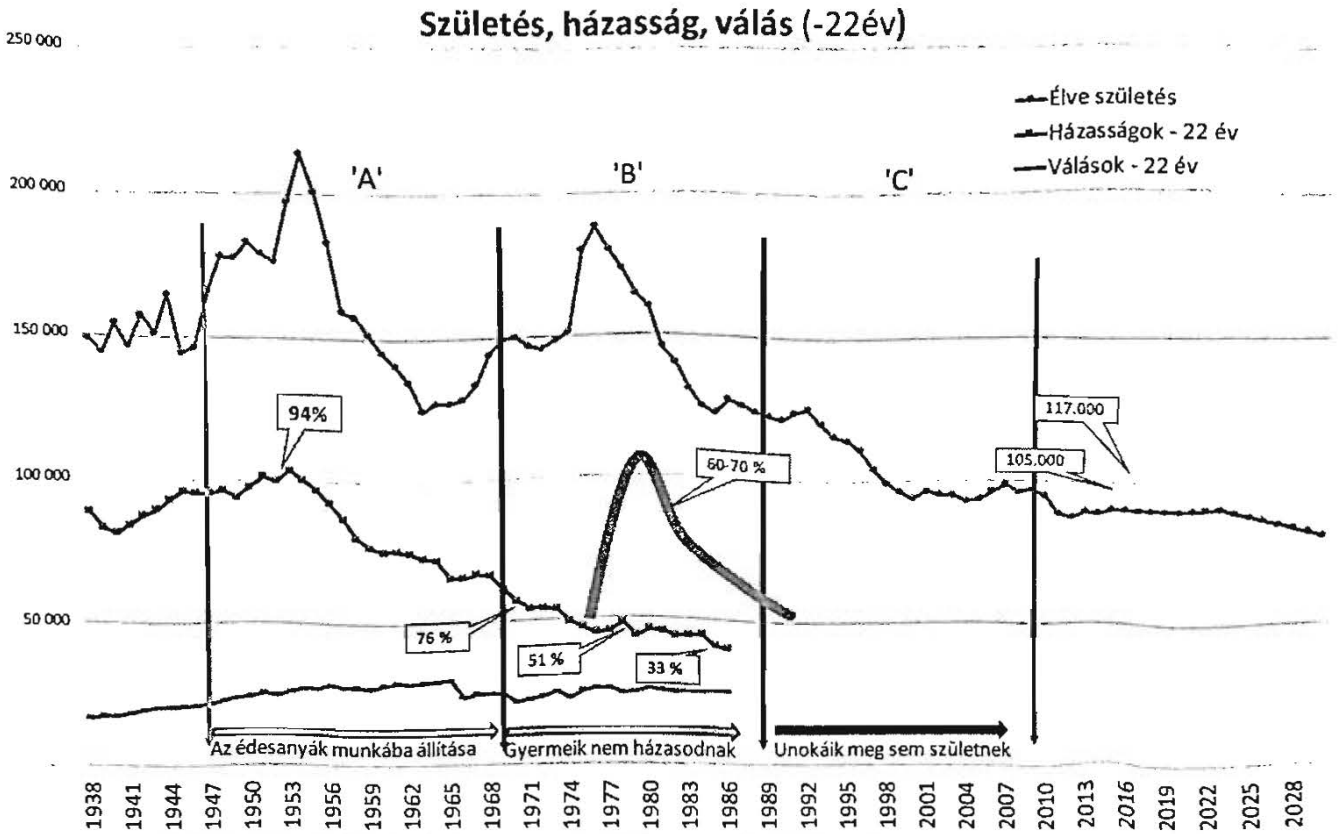
Vajon mit élhetett át az 1950 és 1967 között született nemzedék a kapcsolatokra legérzékenyebb csecsemőkorában, amikor 6 hetes korától napos/hetes bölcsődékbe került? Biztonságot, együttérzést, örömet, fontosságélményt, nélkülözhetetlenséget és bizalmat? Vagy inkább félelmet, elhanyagottságot, csalódást, kizártságot, magányosságot, magára maradáást, bizalmatlanságot, cserben hagyást, csak átmenetileg beteljesülő vágyat és frusztrációk tömegét? Milyen sérülések, károsodások történhettek az agyában neurológiai szinten?

Az erőszakos munkába állítás mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erre az időszakra jellemző internálásokat, a beszolgáltatásokat, a besúgóhálózat kialakítását, a faluközösségekből a városokba terelt tömegek életmódjának átalakulását, a családok szétszakítását és a proletárdiktatúra más, fegyveres erőszakkal levezényelt társadalom- és közösségromboló törekvéseit, amelyek a gyermekvállalást külön (is) megterhelték.

Ahogy az 5. ábrán látjuk, 1954-től kezd zuhanni a gyermekszületések száma ('A' generáció). 9 év múlva, 1963-ban, már 100 ezer gyermekkel kevesebb születik. Ez a létszám 22 ezerrel kevesebb, mint a második világháború utolsó évében, 1945-ben. A zuhanás az 1963-as konszolidációval tűnik véget érni. Itt fordul a trend, majd erre ráerősít 1967-ben a GYES bevezetése (10-13 ezer gyermekkel születik több), amit 1969 körül a ba-

5. ábra.

A születések, házasságok és válások számának alakulása. A házasságok és válások adatai 22 évvel korábbra vannak igazítva, hogy látható legyen, melyik évben született korosztály házasságát érinti. A vízszintes vonal a népesség fenntartásához szükséges gyermekszámot mutatja.

Forrás: KSH¹², saját szerkesztés

byboom, majd a Ratkó-nemzedék szülőképes korba lépése (1973) erősít föl ('B' generáció).

Az 1950 és 1967 között született nemzedék, úgy tűnik, tömeges méretekben szenvedett el személyiségsérülést az erőszakosan megszakított anya-gyermek kapcsolatok miatt. Jelentős részének közös élménybázisa az „anyatlanság”, az intimitáshiány, a meghitt családi együttlétek nélkülözése, a szoros kapcsolatokra való képesség hiánya, amelyek – mint láttuk – a tartós és boldog házassághoz, az utódvállaláshoz egyaránt nélkülözhetetlenek (Székely 2013: 70, Dukay-Szabó et al. 2013). A szeparáció következményei több adatsoron is megjelennek, és hatásuk generációkon keresztül megfigyelhető (Németh 2013).

(1) Az 1954 után született évjáratok még 97%-ban házasodnak, de rendre nem képesek a korosztályuk egyszerű reprodukciójára (évente 10–26 ezer gyermekkel kevesebb születik).

(2) Az 'A' nemzedékben folyamatosan nő a válások száma.

(3) Az 'A' nemzedék kötődési zavarai tovább öröklődnek gyermekeikre: a 'B' nemzedék már csak 51%-ban köt

házasságot (Spéder–Kapitány 2007), (az I. zóna a meg nem kötött házasságokat mutatja).

(4) A 'B' generáció meg nem kötött házasságaiból nagyságrenddel kevesebb élet fakad (25–87 ezer gyermekkel születik kevesebb évente, összességében több mint 600 ezer gyermek marad „terv”; 'C' generáció, II. zóna).

A kisgyermekkori kötődések többgenerációs demográfiai hatásáról a mai napig nem találtunk szakirodalmi kutatásokat, ez egy új megközelítésnek tűnik a témakörben. Mivel a különböző országokban az anya-gyermek kapcsolatoknak más-más története tárható fel évtizedes távlatokban, ez a fókusz számos lehetőséget kínál arra, hogy részleteiben is feltárhatóvá váljanak a demográfiai helyzetet befolyásoló folyamatok. Feltűnő trendegyezés mutatkozik ugyanakkor a visegrádi országok termékenységi jellemzőiben, ami hasonló társadalomtörténeti folyamatokat sejtet.

Az elsődleges szocializáció körülményeinek bemutatása után megvizsgáljuk, hogy milyen lehetőséget kínáltak iskoláink a biztonságos kötődés újratanulásához; megtalálták-e a gyermekek azt a szeretetteljes támogató környezetet, amely segíthetett az esetleges lemaradások

behozásában? Erre azért irányítjuk figyelmünket, mert a pszichológusok szerint a korai szocializáció esetleges hiányosságai vagy sérülései egy későbbi életkorban átalakíthatók, illetve helyrehozhatók, amennyiben egy kellőképpen érzékeny, odafigyelő és szeretetteljes kultúra veszi körül a gyermeket (Cole–Cole 1997: 281).

Négy metszetet mutatunk be a népességfogyás és az iskolarendszer kölcsönös összefüggéseiből:

(1) az iskolarendszer kiépülésének történetét és annak a termékenységre gyakorolt hatását;

(2) kiemelünk néhány családra, párkapcsolatokra vonatkozatható csomópontot az iskolák rejtett tantervének tudatformáló hatásából;

(3) elemezzük a családi státusz visszahatását a gyermekek iskolai eredményességére;

(4) végül a népesség csökkenésének következményeit vizsgáljuk az iskolák működésére.

Az iskolák „rejtett tanterve”

Álláspontunk szerint az iskolák működési folyamatai, értékrendje, a gyermekek számára biztosított kötődési lehetőségek, az életter minősége legalább olyan fontos tényezők a társas viselkedés és értékválasztás megértéséhez, mint azok időtattama.

Ahogy a családban a gyermek személyiségének, érdekeinek figyelembevétele – mint korábban elemeztük – neurológiai szinten befolyásolja a gyermekek kognitív képességeit, későbbi párválasztási, kapcsolatépítő képességeit, utódgondozási esélyeit, gyermekvállalási döntéseit, majdani élervitelüket és boldogulásukat, az iskolák szocializációs hatásrendszerének hasonló ereje van. Említettük, hogy ha egy gyermeknek kevésbé adaptív szülő jut, a megfelelően érzékeny iskolai környezet nagymértékben képes lehet életeréséi javítására, a hátrányos orthoni körülmények kompenzálására. Vizsgáljuk meg tehát, mi „szokott történni” az iskolákban.

„Az iskolákról” beszélni természetesen csak korlátozott érvényességgel lehet, hiszen egy rendkívül összetett, sokrétű és fokozatú makrorendszerrel állunk szemben, amelyekben egyszerre vannak jelen egymással ellentétes tendenciák és folyamatok. A rendkívüli változatosság mellett azonban kétségkívül vannak közös, általánosan megragadható jelenségek, amelyek az iskolák kisebb-nagyobb köreire jellemzők, és amelyeket a reprezentatív vagy a nagy mintás hazai és nemzetközi vizsgálatok közvetve vagy közvetlenül megmutatnak.

Az iskolai szocializáció, a „rejtett tanterv” vizsgálata¹³ több évtizedes múltra tekint vissza, amit a hazai és a nemzetközi szakirodalomban, többféle kutatómetodikai háttérrel, sokan vizsgáltak (Szabó 1988, Tomasz 2006, Gatto 1992, Peszleg 2013, Coloroso 2014, Hunyadiné et al. 2006). Most főként azokat a megállapításokat vesszük

szemügyre, amelyek – álláspontunk szerint – erőteljesen befolyásolhatják az iskoláinkban felnövekedő népesség házassági és gyermekvállalási szokásait, és a rendszer több fokozatán, iskolatípusában közöseknek tűnnek.

A megállapítások adatokkal való alátámasztásához hazai és nemzetközi kutatásokat hívunk segítségül. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy hasonló nézőpontú vizsgálatok, tudomásom szerint, eddig nem készültek, így az összefüggések feltárása csak távoli utalásokat tesz lehetővé, és újabb, elmélyült kutatások szükségességét indokolja. Az esetenként kíméletlenül őszinte szembenézés nem kerülhető el, ha meg akarjuk érteni, mi rejlik generációk viselkedésének a hátterében.

Hangsúlyozzuk, hogy nem az egyes pedagógusok szándékáról vagy személyiségvonásairól beszélünk, hanem az iskolarendszer által sokszor törvényi és/vagy szokásjog által évtizedeken és generációkon keresztül áthagyományozódó szerepmegvalósításról, tehetetlenségi erőről, melyeknek jelentős része észrevétlen, hiszen a mindennapok része. Nem tudatosul a résztvevők körében, sőt a személyes célok gyakran éppen a megvalósulttal ellenkező hatást szeretnének elérni, csak nem tudják, hogyan.

Nincs szükség arra, hogy szakirodalmi vizsgálatokkal támasszuk alá, hiszen a tanulási idő túlnyomó részében ma is megélhető a magyar iskolákban, hogy az önkéntes mozgás, beszéd, véleménynyilvánítás tilos. Az első osztályoktól érvényesített íratlan szabály a felső tagozatoktól némileg oldódik, de még a felsőoktatási intézményekre is jellemzőnek mondható – nem véletlenül nevezük a diákokat Magyarországon „hallgatónak”. A kapcsolatok építése és ápolása, a társas együttérzés, szolidaritás, bizalom kifejezése nem támogatott („súgás”). A proszociális viselkedéskultúra, a kíváncsiság a másik nem iránt, a konfliktuskezelés és más hasonló készségek fejlesztése idegen iskoláink többségétől. Egy friss vizsgálat szerint a „legnehezebben teljesíthető feladatként az erkölcsi nevelésre, a tanulás megtanítására” tekintenek az intézményvezetők (Bánkuti–Lukács 2015: 46). Ez azért is érthető, mert éppen ezek a készségek, attitűdök fejleszthetők a rejtett tanterv, az írott és íratlan szabályrendszerek által. Ahogy Nagy Karalin 8. osztályos tanulók értékrendjét vizsgálva bizonyította, a mikrokörnyezetben lejátszódó események sokkal erősebben befolyásolják az erkölcsi viselkedést, mint a tankönyv (Nagy 1982).

Az ideális diák csak önmagával és a tanárral foglalkozik.¹⁴ Mozdulatlanul ül a padban, és folyamatosan a pedagógusra néz, vagy jelentkezésével közreműködik. Úgy tesz, mintha a pedagógus gondolatai, mondatai, kérdései életének legfontosabb mozgatói lennének. Ha kérdést hall, azonnal, csöndben és alázatosan jelentkezik, és megvárja, amíg felszólítják. Ha nem szólítják fel, „standby” üzemmódra kapcsol, és vár, majd azonnal ak-

tiválódik, amikor erre parancsot kap. Folyamatosan őrzi elkötelezettségét és figyelmének intenzitását. Szórol szóra visszamondja, amit hallott, gyönyörűen ír, és minden percben az adott tantárggyal foglalkozik. Magánéletével, családjával, testvéreivel, barátaival nem törődik. Társaira rá sem néz, nem segít, az a jó, ha észre sem veszi őket. Mindenkit le akar győzni, hogy az első és legjobb lehesen mindenkiből. Önbecsülése, önérzete a tantárgyi jegyekig terjed. Érzéseivel nem foglalkozik, elfojtja azokat, vagy csak akkor és azokat engedi megnyilvánulni, amelyeket a pedagógusok elfogadhatónak tartanak. Célja, ambíciója a tanárnak való maradéktalan engedelmesség, tisztelet, alázat és a továbbtanulás.

„Magyarország a tanulás világában egyre jobban lemarad versenytársaitól.” (Zöld könyv 2008: 7.)

A tanárok jelentős része nem tanítja a diákoknak, hogyan építse kapcsolatait, csak azt, hogy tanuljanak minél többet, és iratkozzanak be felsőbb iskolába, mert csak akkor boldogulnak. Azokat tekintik sokan „jó” tanárnak, akik sokat követelnek, és kíméletlenül behajtják a diákokon a tananyagot. Azok a tanárok, akik más felfogásból jobban együttműködnek a diákkal, és figyelembe veszik terhelhetőségüket és magánéletüket, sokszor alulmaradnak a tanárok egymás közötti versenyében. A család, a magánélet tisztelete, sőt megkockáztatjuk: a személyiség nem érték az iskolában. Egy 29 országra kiterjedő, 11–15 éves tanulókra fókuszáló nemzetközi összehasonlító vizsgálatban arra a kérdésre, hogy a tanáraikat érdekli-e a személyiségük, a 11 évesek 54%-a, a 15 évesek 40%-a válaszolt igennel, míg a magyar diákok 38, illetve 29%-a. Az adatok a tanítási-nevelési módszerek és az iskolai kudarcok jellemzőire utalnak (Halász 2001). Így a gyermekek személyisége torz irányban fejlődik (Járó 1993: 122), és egyre inkább a versengést, egymás legyőzését, megalázását, érzelmi, gondolkozásbeli, nemritkán fizikai megerőszakolását tekintik normának, sőt kamaszkorukra sokan már élvezettel vesznek részt az ilyen eseményekben. A „mobbing” (zaklatás, pszichoterror) jelensége már iskolai és munkahelyi körülmények között is vizsgált tényező. Ez a működésmód a frissen végzett pedagógusok számára eleinte idegen, később már „belátják”, hogy a diákok „megfékezésére” hatékonyak bizonyul. Az alternatív megoldások alkalmazása ma még idegen a magyar iskolák többségétől.

Tegyünk egy kitérőt, hogy érthető legyen a közismert és megszokott „technológia”, a tanórai viselkedés háttere. A tanárnak az előírt tanterv szerint az a feladata, hogy „tanítson”, „átadjon”, „elmondjon” és egyenként „számon kérjen” bizonyos ismereteket, és szúrópróbaszerűen ellenőrizze, hogy milyen készségeket sajátítottak el – egyen-

ként – a diákok, mert a standard mérések személyenként állapítják meg az előremeneteli lehetőséget. Nem tehát mást, mint hogy az előírt célt az általa ismert eszközökkel (amit átért saját iskoláztatásának a folyamatában, és tanult a képzésén) megvalósítja: megtiltja az együttműködést, a kölcsönös támogatást, az együttérzés kifejezését, és erkölcsileg megbélyegzi, elszigeteli, megalázza az elkövetőket („súgás”, „csalás”, „puskázás”, „buktatás”). Ha nem ezt tenné, képtelen lenne ellátni a feladatát, és aki másként viselkedik, folyamatosan ki lesz téve kollégái rosszallásának. Nem azért tiltja tehát a társas kapcsolatok építését, mert „rosszat akar” a gyermekeknek, hanem azért, mert az általa ismert és a tőle elvárt technológiának ezek a szabályai (Benda 2002: 30).

Az alsó tagozatban ez a technológia (szabályrendszer) – a gyermekek életkora miatti kiszolgáltatottság következtében, és mivel egy-két pedagógus évekig kíséri őket – még működik. A felsőbb évfolyamokban azonban egyre erőteljesebb a szervezet elidegenítő működése. A tantárgy-rendszerű (sok helyen „szakterem”) oktatás miatt lecsökken a pedagógusokhoz való személyes kötődés lehetősége, és a diákok egyre erőteljesebb jelzéseket küldenek a helyzetük tarthatatlanságáról. Önmaguk ellen, egymás ellen fordulnak, szembeszállnak a tanárokkal (gondoljunk a pszichoszomatikus tünetekre, a romló teljesítményekre, a hiányzásokra, falcolásra, a drog- és alkoholhasználatra, a zaklatás és az agresszió legkülönbözőbb formáira, az öngyilkossági kísérletekre stb.). Az iskolarendszer erre a kihívásra lényegében a szelekcióval válaszol: amelyik diák nem tud alkalmazkodni, azt megbuktatja. Az eredményesség legfrissebb országos statisztikai mutatói szerint az általános iskolások 4-5%, a gimnazisták 18%-a, a szakközépiskolások 38%, a szakiskolások 48%-a megbukott (a csoport fele évet ismételt vagy elhagyta az iskolát). (Ercsei 2015: 105).

A tantervek zsúfoltságáról, ami megakadályozza a nevelési funkciók kiteljesítését, 30 éve beszél a szakma, mégsem jött létre társadalmi akarat az átalakítására. Úgy tűnik, a szakma nem tud megegyezni az iskolai nevelés jövőképében. Ha a matematika-tantervről van szó, a konszenzus hamar létrejön, de nem látjuk a „jól nevelt gyermek, felnőtt” minőségi standardját. Addig a pontig ezzel nincs is különösebb gond, ameddig nem tekintjük az iskola felelősségi körébe tartozónak a társadalmi értékrend formálását, a népegészségügyi helyzetet, az ország gazdasági versenyképességét vagy a népesség reprodukciós képességét. Úgy is gondolkozhatunk erről, hogy „mi sem haltunk bele, ti is ki fogjátok bírni” (Koloszi 2015). A helyzet azonban változóban van. A PISA-vizsgálatok már rámutattak a kompetenciafejlesztés szükségességére, és a népesedési krízis új lapokat oszt a köznevelési rendszer eredményességének értékeléséhez. Fel kell ismernünk

vége, hogy már nekünk sem volt teljesen megfelelő ez a működésmód. Gyermekeinken még több jelét azonosíthattuk az iskolák működési zavarainak – demográfiai vonatkozásban azt látjuk, hogy az 1970 és 1990 között született generáció fele nem kötött házasságot. Ma pedig azzal kell szembenéznünk, hogy unokáinknak már a harmada meg sem születik (5. ábra). Az ilyen folyamatok ellenére mi is találkoztunk remek pedagógusokkal, láttunk már a gyerekeknek élő, felkészült és csupa szív tanárokat, de ők kivételek, és saját élményeik szerint is csak a rendszerrel szemben képesek extra teljesítményre. Valójában a rendszer nem alkalmas a megújulásra, önfejlődésre és az innovatív személyiségek befogadására. Ez a legnagyobb kihívás. A tantárgyi és az eseti részreformok visszarendeződnek, és nem hozzák meg a várt eredményt.

Az iskolarendszer működésének ezt a kényszerítő mechanizmusát a szakma „fekete pedagógiának” hívja, aminek történeti bemutatásáról eltekintünk, csak egy viszonylag friss hazai kutatás eredményeit említjük. A reprezentatív vizsgálat szerint a megkérdezett gyermekek döntő többségének van iskolai sérelme. A sérelmek, fájdalmak túlnyomó részét pedagógusok okozták, de jelentős számúak a kortársaktól elszenvedett sérelmek is. A sérelem tartalma leggyakrabban a megalázó büntetés, az igazságtalan értékelés, a személyiség becsmérlése, verbális agresszió, fizikai agresszió, segítségadás elmulasztása, alaptalan gyanúsítás. A következmények: visszahúzódás, rossz társas kapcsolatok, megemésztetlen önvád, testi és lelki betegségekben; és a vizsgálat szerint senki nem vállalta fel a gyermek megvédésének szerepét. „Alig fordult elő, hogy a szülő, más pedagógus (pl. osztályfőnök), iskolavezető

felvállalta volna a gyerekek által tapasztalt, gyakran feléljük is jelzett problémát, és érdemben segítséget nyújtott volna annak megoldásában.” (Hunyadiné és mtsai 2006: 85)

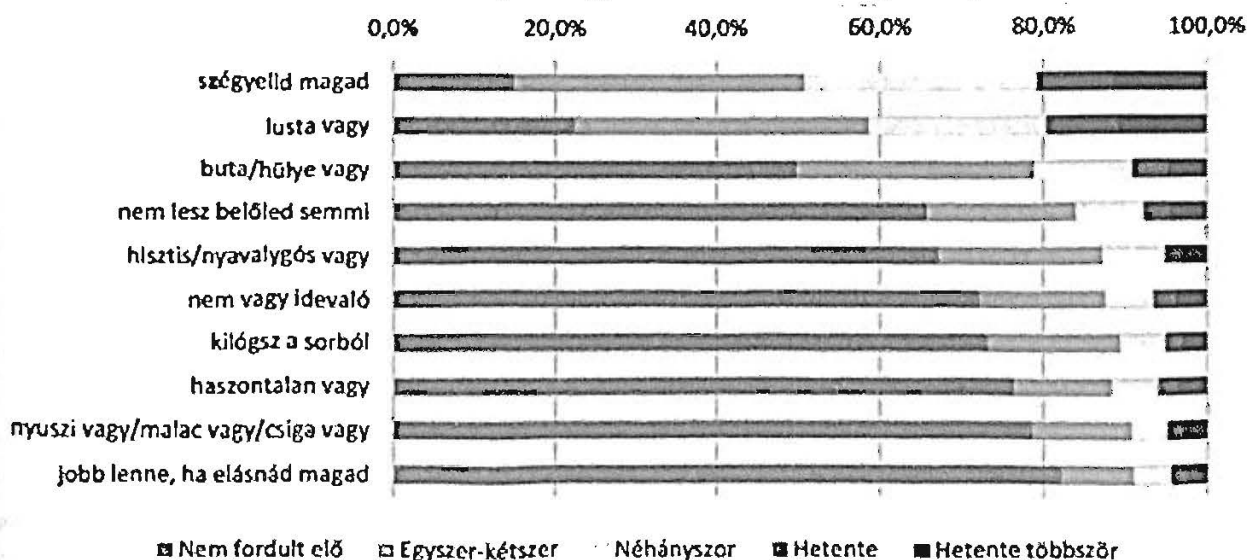
Korábbi állításunk, miszerint a pedagógusok ugyanúgy áldozatai a folyamatnak, mint a diákok, ellentmondani látszik annak, hogy a diákok éppen tőlük szenvedik el leggyakrabban az agressziót (6. ábra).

Ezt a látszólagos ellentmondást azonban könnyen feloldhatjuk, ha összefüggéseiben tekintjük a tanítási folyamatot: a tananyagban előírt haladási kényszert, a helyi igényekhez való igazodás korlátozottságát és a didaktika-nevelésemélet által felkínált, alig alkalmazható megoldásokat. Ebből a körből szükségszerűen kirajzolódik a gyors megoldások felé vezető erőszak kényszerű alkalmazása. Egy friss kutatás szerint a 12–16 éves korosztály heti gyakorisággal él meg bántalmazást az iskolákban (Simon et al. 2015: 17–18). Eközben világosan kell azt is látni, hogy a tanárok kevesebb bántalmazást érzelnek, mint a diákok, vagyis gyakran észrevétlenül történik az agresszió (uo. 11). A vizsgálat szembeűő eredménye, hogy az egyházi és az alternatív iskolák diákjai arányaiban sokkal kevesebb bántalmazásról számoltak be, mint a normál iskolák tanulói (uo. 20).

A kapcsolatmenedzselés, a kommunikáció, a proszociális viselkedéskultúra, a bizalomépítés, a kíváncsiság a másik nem iránt, a konfliktuskezelés és más hasonló készségek fejlesztése és működtetése tehát idegen az iskolarendszertől. Számos vizsgálat szerint a sikeres párok kapcsolat „titka” a hűség, a kölcsönös tisztelet, megbecsülés, a közös célok (Györffy et al. 2013: 206). Éppen ezek a tulajdonságok lennének pedig a párválasztás, az

6. ábra

A tanárok által a diákokra alkalmazott sértő, megalázó kifejezések diákok által észlelt gyakorisága

Forrás: Simon et al. 2015

együttélés és a gyermekgondozás alappillérei. Ameddig iskolarendszerünk, intézményeink nem képesek kezelni ezeket a jelenségeket, átalakítani a nevelési folyamatokat, az agresszió foglyai maradunk, és nem tudjuk megállítani a népességfogyást sem.

Egy „jó pedagógus”-pályázatra beérkezett dolgozatok értékelőjeként alkalmunk volt elolvasni több tucat olyan írást, amelyben a kollégák elmondták, mit gondolnak arról, hogy mitől jó egy pedagógus, és hogyan tudnak megfelelni ennek a kihívásnak.¹⁵ A dolgozatokból megtudhattuk, hogy a pedagógusok a felsőoktatásban eltöltött éveik során lényegében alig kaptak támaszt nevelési feladataik elvégzéséhez. Többen írják le, hogy „a főiskolán tanultak köszönő viszonyban sincsenek a valóságos helyzetekkel”. Összességében a pályázatok erős jelzéseket adnak a pedagógusképzés és a továbbképzés hiányosságaira vonatkozóan.

A képzésekből, a pedagógiai kultúrából – úgy tűnik – hiányzik a helyzetelemzési-értelmezési kultúra, az elmélet és a gyakorlat kapcsolata. A megélt helyzetekből, a társas viszonyokból, egymástól, a saját élményekből nagyon kevesen tudnak tanulni. „Betéve” tudják a normatív szabályokat és követelményeket, azt, hogy minek kell(ene) megfelelni. Azonban kevesen képesek maguktól felismerni a valóságos helyzetekben megmutatózó, feltáruló fejlődési-fejlesztési lehetőségeket, és tudják megtalálni a gyakorlat és az elmélet közötti kapcsolatokat. Mivel tehát a pedagógusok sem a szervezeti normarendszer felől, sem a képzésükben, továbbképzésükben nem kapnak segítséget ahhoz, hogy miként tanítható a sikeres családi élethez nélkülözhetetlen kapcsolatépítés, nem csodálkozhatunk azon, hogy nem boldogulnak a feladattal.

Álljunk meg itt, és nézzünk bele egy viszonylag nagyobb mintán végzett felmérésbe. Zsolnai Anikó egy 1997-es kutatásában a 12 és a 16 éves korosztály kapcsolati hálóját elemezte. Megállapításai közül itt azt emeljük ki, hogy (1) a 16 évesek körében csökkent a kapcsolatok száma, (2) a tanulók 28,1%-ának egyetlen barátja sincs!, (3) a fiatalok 98,9%-a egyetlen tanárhoz sem kötődik! (Zsolnai 2001: 60).

Ez a folyamat azért érdemel különleges figyelmet, mert az empirikus vizsgálatok többsége megerősítette azt, hogy a csecsemőkorban kialakult kötődési mintázat (biztonságos, bizonytalan, elkerülő, dezorientált) életpályát meghatározó ereje attól függ, hogy a későbbi életkorokban milyen megerősítést kapnak a korai élmények. Ha egy biztonságosan kötődő gyermek – akit otthon testvérek és szerető család vár haza – az iskolában egy dezorganizált, agresszív és kötődésromboló közegbe kerül, és ott eltölt 12–15 évet, nyilvánvalóan befolyásolja az ő további kapcsolati kultúráját az ott szerzett tapasztalatok tömege, de néhány év alatt akár ki is heverheti hatását.¹⁶ Ha azonban

egy bizonytalan kötődésű gyermek – esetleg csonka családban, egykeként felnőve – kapja meg ugyanazt a lélekyomorító dresszúrát, már egészen más típusú eredményekre számíthatunk, és az ő értékrendszere, világlátása, családalapítási hajlandósága egészen más irányokat vehet.

Egy 2014-es ombudsmani vizsgálat így fogalmaz: „A tanulók felnőtté válását elősegítő nem csak oktatási, hanem nevelési tevékenység végzésére a jelenlegi rendszer nem alkalmas.” A 2013-ban az iskoláktól kivizsgálásra érkezett 741 beadvány elsősorban a gyermekek fizikai és lelki elhanyagolásáról szól (Székely 2014: 16, 24). Az ombudsman megállapítja, hogy „a feltárt hiányosságok akadályozzák azt a hatékony gyermekvédelmi tevékenységet, amely elősegíthetné a tanulók egymás közötti, illetve a tanárokkal szemben megmutatózó magatartásának a kezelését, a konfliktusok feloldását, de megnehezíti a tanulók felnőtté válását elősegítő oktatási, nevelési tevékenységet is”, amely viszont deklarált alkotmányos jog.

Megkockáztatom: a fiatalok Magyarországon való boldogulásának, itthon maradásának záloga is. Ugyan miért is maradna egy olyan fiatal az országban, akinek zavart az édesanyjához való viszonya (is), testvére nincs, az iskolában nem építhetett ki baráti kapcsolatokat, párt nem talált, esetleg még munkát sem talált?

Néhányan a tanulmányi kudarcokat is a szocializációs funkció betöltésének hiányosságaival magyarázzák: „nem az alacsony intelligenciára, hanem a norma- és értékzavatra vezethetők vissza a problémák, mert a személyiség iskolai életvitele gyakran csak devianciában tud kiteljesedni” (Balogh 1986). A fiatalkorú bűnözővé válás előzményeként is számon tartják az iskolai osztályokban kialakuló kedvezőtlen pedagógiai környezet negatív hatását (Kósáné–Járó 1987).

Kutatásainkban, mint mások is kimutatták (PISA 2009, 2010: 76), a normál iskolai csoportok fejlődési iránya azt mutatta, hogy a gyermekek társadalmi hátrere határozza meg a legnagyobb mértékben a tanulmányi eredményeiket, az iskolához való viszonyukat és önképüket (Benda 1994: 66). A társas kapcsolataik – perifériára sodródó és nehezebben elviselhető társaik miatt – zavartak, a csoport és az egyének gyakran átélik a kivetettséget, a perifériára kerülés és a kiközösítés élményét. A kortárs zaklatás, bántalmazás azért tűnik nehezen megoldhatóan, mert a felnőtt világot ez nem érinti meg, hiányzik hozzá az érzékenység, emiatt az egész problémakör alulértékelt. Természetesnek vesszük, egészen, amíg fizikai formát nem ölt. Pedig „a szakértők szerint a nyugati társadalmak egyik legsúlyosabb problémája, sok felnőttkori gond okozója” (A tizenégy éves lány, 2015). A fiatalok nem érezhetik magukat sem a társaik, sem a felnőttek között biztonságban. Az iskolához és a felnőttekhez való viszonyuk romlik, unalmasnak és kellemetlennek élik meg.¹⁷

Kénytelenek szembeszállni az iskolák sokszor betartatlan írott és íratlan szabályrendszerével, mert alapvető társas és individuális igényeik kielégítését nem engedélyezik. Ezért fokozódó igazságtalanságot, kellemtelenséget, sikertelenséget, szeretetlenséget, elégedetlenséget élnek át, amivel egyre nehezebben bírkóznak meg.

A sokszor értelmetlen teherviselés a gyerekek tömegeit idegeníti el a tanulástól, a kultúrától, egymástól, és semmilyen tekintetben nem oldja a származásból eredő társadalmi esélykülönbségeket. A gyerekeket – egyoldalú értékrendszere mentén – erőteljesen szelektálja. A lemaradók és perifériára kerültek kiszolgáltatja a spontán társadalmi és csoporteffektusok kíméletlen logikájának.

Vajon az iskolák nagy részének ilyen működése mennyire nyújt biztonságot és elfogadást a gyermekeknek, mennyire támogatja őket az esetleges kisgyermekkorai szeparációs traumák feldolgozásában? Mennyire támogatja a kapcsolatépítést, a párvalasztás nehéz kihívásának sikeres megoldását, a kölcsönös tisztelet és tolerancia elsajátítását, az egymásról való odaadó gondoskodást, a feltétel nélküli szeretet megnyilvánulásának formáit, az elköteleződést a választott pár mellett és a gyermekét ápoló, nevelő, biztató, bátorító családanya- és apa-szerepek elsajátítását? Mennyire segíti azokat a gyerekeket, akik egyre nagyobb arányban születnek házasságon kívül, és nőnek föl testvérek nélkül?

Az adatok és az elemzések alapján kimondhatjuk, hogy iskoláink többsége (Györgyi 2008: 594) nem alkalmas arra, hogy lelki, fizikai, szociális értelemben, érzelmileg és spirituális tekintetben egészséges, tanulóképes, szeretetteljes társas kapcsolatokat építő, családbarát generációkat neveljenek fel. Mindezzel hatalmas mértékű terhet rak a társadalom szociális ellátórendszereire is, és mindemellett felelőssé tehető a népességfogyás több évtizedes társadalmi kudarc sorozatáért is.

A proaktív megoldás: család- és gyermekbarát iskola és társadalom

A népességfogyás negyven éve tartó folyamatát egyelőre csak a szakemberek érzékelik. Ha a válság annyira elmélyül, hogy annak jelei már mindenki számára nyilvánvalóak lesznek (Józan 2005: 160), már nem lehet rajta segíteni. Az utolsó órákban vagyunk ahhoz, hogy eredményesen vehessük föl a küzdelmet.¹⁸ De nemcsak a folyamat megértése a fontos, hanem a helyzetből kivezető helyes út felismerése is.

A kötődési képesség tömeges szintű kialakításának megkerülhetetlen társadalomstratégiai jelentősége van. A személyes életlehetőségeken, a népesedési kérdéseken, a társadalmi bizalom és értékrendszer formálásán túl meghatározza a nemzet gazdasági teljesítményét, és népünk lelki, spirituális dimenzióit is. Ha hihetünk Bowlby

– ma már széles körben elfogadott – kutatási eredményeinek, akkor azt látjuk, hogy a korai, érzékeny és részben genetikailag, illetve a tudattalanban kódolt anya-gyermek kapcsolat zavartalanságában teremődik meg, épül fel, szilárdul meg és válik alkalmassá a személyiség arra, hogy képes legyen szeretetet adni és elfogadni. Ennek a kötődési képességnek a kialakulása biztosítja az egyén, a család, a társadalom számára az élet folytonosságát, „isten üzenetét” (Tornelli–Galeazzi 2015: 38), amelyet a keresztény világ minden év karácsonyán ünnepel, és amelyet a képzőművészet remekművei évszázadok óta folyamatosan újrafogalmaznak. Az anya-gyermek kapcsolatba van genetikailag beprogramozva a társadalmi emberré, szociális lényé válás lehetősége és az élet folytonosságának misztériuma. Ez a program csak akkor indul el, csak akkor aktiválódik, ha a csecsemő a születését követően együtt lehet az édesanyjával, aki teljes önátadásban saját testének részeként bánik vele, minden mozdulatát figyelemmel kíséri és igazodik hozzá (mentalizáció). Az „édesanyává” válás a nők korábbi életmódjához, viselkedéséhez képest teljes személyiségátalakulást jelent, amely folyamat szintén genetikai-hormonális szabályozás alatt áll, de csak akkor lép működésbe, ha erre a külső feltételek adottak. Ezek megteremtésében van nélkülözhetetlen szerepe a társnak, a férfinak, az apának, a közvetlen környezetnek, és ezt tudja hatékonyan támogatni a családpolitika is.

Ezért a népesedési krízis megoldása felé – meggyőződésünk szerint – egyetlen út vezet: a népesség kapcsolati kultúrájának újraélesztése, rehabilitációja, fejlesztése.

„Ennek egyik első területe a nevelés, amely minden társadalom értékes alkotó sejtjében, a családban kezdődik. E nélkül a szilárd alap nélkül homokra építünk, aminek súlyos társadalmi következményei lesznek. Az egységes, termékeny és felbonthatatlan család magában hordozza a jövőbe vetett remény alapvető alkotóelemeit.” (Tornelli–Galeazzi 2015: 49) „A család mellett nagy szerepet kapnak az iskolák és az egyetemek. A nevelés nem korlátozódhat pusztán technikai ismeretekre, hanem az emberi személy átfogó fejlődését kell szolgálnia.” (Ferenc pápa 2014)

Ma még előttünk áll a lehetőség

Felhasználva a kikerülhetetlen szembenézés lehetőségét alapvető bajainkkal, kitűzve a ma legkorszerűbbnek tartott tudás- vagy információs társadalom céljainak megvalósítását, új perspektíva nyílhat nemzetünk előtt. A rohamos népességfogyás és társadalmi értékvesztés okainak a megértése és sokrétű, jövőbe látó kezelése nemcsak a demográfiai krízis megoldásában segítheti nemzetünket, hanem hozzájárulhat olyan akut problémák megoldásához is, mint

- a romló népegészségügyi helyzet,
- a várható élettartam csökkenése,
- a fiatalok egyre fokozódó emigrálási szándéka,
- az értékrendszer és életminőség krízise,
- az iskolarendszer teljesítménymutatóinak romlása,
- a nemzeti gondolkodás elsoványodása,
- a deviancia irányába tartó életpályák vagy a
- a gazdasági eredményesség.

Mindezek miatt mi is úgy gondoljuk, hogy a „lopakodó demográfiai krízis” megelőzése Magyarország számára: sorskérdés és egyben óriási lehetőség is.

A szeretetben megvalósuló családi élet a problémák megoldásának egyik kulcsa. A személyiségkiteljesítő öntudásra, az élethosszig tartó elköteleződésre, a házasságra való lelki felkészítés ugyanakkor az iskolák egyik megkerülhetetlen feladata is (MKPK 1999: 143). Amit a családok jelentős része ma már nem vagy csak részben tud biztosítani gyermekének (biztonság, testvér kapcsolatok, törődés) azt egy jól megtervezett iskolai társas élet visszaadhatja nekik (Benda 2007a). A társas-közösségi viselkedéskultúra kidolgozására a legjobb terep az iskola. Csak egy ilyen biztonságot nyújtó közegben ismerheti föl a gyermek saját gondolkodásának, viselkedésének pozitív és negatív következményeit azáltal, hogy a diáktársak tükröt tarranak belső folyamatainak, indulatainak, beszédstílusának, egész személyiségének, így segítve őt az önmegismerés útján (Benda 2002).

Azt hiszem, sokan gondoljuk, hogy az együttműködés, a tolerancia, a kölcsönös segítségnyújtás a fontos értékek közé tartoznak a társadalomban. Sokan tudnának egyetérteni abban is, hogy az együttműködési készségek a családalapításban és a családok együtt maradásában, majd a gyermekvállalásban – vagyis a népszaporulatban – is szerepet játszhatnak.

Ha ez így van, akkor miért nem adunk alkalmat arra, hogy az erre fogékony felnövekvő generációk elsajátíthassák és gyakorolhassák ezeket a készségeket az iskolában? Mikor tanítjuk meg őket kölcsönös támogatásra, segítségnyújtásra, kooperációs és konfliktuskezelési technikákra? Mikor kapnak alkalmat a gyerekek és fiatalok arra, hogy begyakorolják a saját életüket és utódaik boldogulását jelentősen befolyásoló helyzetekben annyira fontosnak tűnő készségeket, és megtanulják az együttélés készségeit és módjait?

Jövőkép: család- és gyermekbarát iskolák

A magyar nemzet kapcsolati kultúrájának újjáépítéséhez, amennyiben az iskolarendszer működése nem támogatja a célkitűzéseket, vagy ha (mint manapság) éppen az ellenkező irányba fejti ki hatását, vagy ha a pedagógustársadalom nem azonosul a célokkal, nem lesz elegendő sem

az állam törvényalkotó tevékenysége, sem az egyházak és civilszervezetek erőfeszítése.

Megfelelő felkészítés után a pedagógustársadalom legképzettebb rétegeivel együtt építhető fel a nemzeti gondolkodás, nevelhetjük föl a jövő társas-együttműködő generációit, a növekvő kulturális és gazdasági tőke forrását. Szükségszerű, hogy a pedagógustársadalom java részét és az intézményrendszert alkalmassá tegyük arra, hogy a szűk spektrumú tantárgytanítást a széles spektrumú, gyermekorientált embernevelésre váltsuk. A pedagógustársadalom – megfelelő irányítás mellett – képessé tehető erre, a képzés-fejlesztés intézményrendszere az elmúlt években kiépült ehhez.

A gyarapodó népességhez, a társadalom összbizalmi szintjének emeléséhez, a kulturális felemelkedéshez, a gazdasági stabilitáshoz pozitív gondolkodású, együttműködésre, teammunkára alkalmas állampolgárok, családok, nemzetségek, közösségek együttesének kinevelésére van szükség. Csak a művelt, céltudatos, egymásra odafigyelő, az életerületeken egymást támogató emberek tömege lesz képes elhárítani a fenyegető demográfiai krízis következményeit, ügyesen kiaknázni az erőforrásokat, a nemzetközi versenyben eredményesen helytállni. Az iskolafejlesztési kísérletekkel eltöltött évtizedek alapján bátran állíthatjuk, hogy ez nem vágyálom, hanem reális lehetőség.¹⁹

Csak az iskolák tömegeket formáló tudásbázisa alkalmas arra, hogy a szükséges és kívánatos irányba terelje az ifjúság és a felnőtt korosztályok gondolkodását, lelki beállítódását, társadalomépítő energiáit és szándékait. Ha az intézményrendszer irányítása megfelelő értékrendre, jövőképre és stratégiákra alapozva, jól szervezeten, módszertanilag felkészülten és évtizedeken keresztül állhatatosan képviseli a nemzetünk újjáépítése szempontjából legfontosabb értékeket, hosszú távon képessé tudja tenni az (alsó-, közép- és felsőfokú) iskolákat arra, hogy nemzetközi mércével is kiemelkedő eredményeket mutassanak fel.

A szükséges átalakítások stratégiai prioritásai

Váljanak az iskolák gyermek- és családbarát intézményekké, ahol a tanulási eredmények mellett egyenrangú cél a saját fejlődésükért, társaikért és a környezetükért felelősséget vállaló személyiségek kialakítása.

Az iskolák rugalmas, kooperatív „tanuló szervezetként” kövessék nyomon a gyermekcsoportok fejlődését, és a legújabb tudáselemeket integrálva váljanak a helyi társadalom tudás-, innovációs és közösségfejlesztő központjává.

Teremtsük meg a feltételeit annak, hogy a pedagógusok ne csak oktassanak, hanem szeretettel vezessék, irányítsák, támogassák a gyermekek, a társas kapcsolatok

és a csoportok fejlődését, és kollégáikkal együttműködve folyamatosan fejlesszék önmagukat és intézményüket.

Az osztályok és csoportok váljanak együttműködő szeretetközösségekké, ahol a proszociális, segítőkész, értékközpontú, toleráns magatartás a norma, biztonságos mikrokörnyezetet nyújtva minden gyermeknek (Zsolnai 2001: 151).

A rejtett tanterv átalakítása, nevelő iskola

A kiemelkedő színvonalú, megjegyzésre érdemes pedagógia és iskolák működésének titka és alapja minden esetben a tanár és a diák közötti szeretetkapcsolat volt. Erre épült föl a magas szintű tudásátadás. Ennek nincs alternatívája. Sok iskolában azonban a tömegoktatásban eluralkodó eltorzult értékrend miatt a szeretetkapcsolatot az elszemélytelenedett intellektualizáló oktatás váltotta föl. A dogmatikus megközelítés és a merev szabályrendszerek csak a szavak szintjén engedik érvényesülni a szeretet mindent átható isteni parancsát, az nem tud beépülni az szervezetek működésébe. Magyarországon ez alól csak az egyházi és a reformiskolák némelyike jelent kivételt. Azt tapasztaljuk, hogy minden tanterv és jelszó, célkitűzés és törvény ellenére hol a szeretetkapcsolatokra épülő nevelés, hol a tudásátadás, hol mindkettő hiányzik az iskolákból. Az „iskolagyárakban”, a bürokratikus-hatalmi szervezetek darálójában eltűnik a szeretetkapcsolatok hálózatába formálható személyiség. Szenvednek tőle pedagógusok, vezetők, gyermekek, szülők egyaránt. Végso következményeivel pedig kénytelen-kelletlen szembe-szülünk a társadalmi devianciák sokaságában.

De vajon meg lehet-e valósítani a „szeretetközponrúság” eszméit a tömegiskolákban is, vagy csak egy ábrándról, álomképről beszélünk?

Az elmúlt évszázad reformerei számtalan építőelemét kidolgozták az új nevelési rendszernek (erkölcsi célok, gyermekközpontú, aktív nevelés, a száraz intellektualizmus meghaladása, az életkori sajátosságok figyelembevétele stb.). Ehhez a XX. század végén az elemzett kötődélmélet, a fejlődéslélektan, a szociálpszichológia, a tudás- és a szervezetszociológia hozzáadta a csoportokban és szervezetekben való viselkedés megváltoztatásának szaktudományát, a legutóbbi évtizedekben pedig mindez kiegészült a szociális neuronelmélettel, illetve a hálózat kutatások eredményeivel is.

Ma már sokak számára egyértelmű, hogy a fejlett és értelmes személyiség kialakulásához mind a pedagógusok, mind a diákok számára a naponta megélhető inspiráló kapcsolatok mellett olyan támogató csoportfolyamatokra van szükség, amelyeket a csoportlélektan és a szervezetfejlesztés szaktudománya teher hozzá a pedagógiához. Ezzel a szaktudással széles körben hozható létre

és terjeszthető el a „Szeretet Iskolák” hálózata, amelyeknek működését a ma legkorszerűbb eredményorientált teammunka biztosíthatja, amely egyben a tudásgazdaság kifejlesztésének az alapja. A „csoporthelyzetben nemcsak az egyén tanul, hanem a csoport egésze is. Ilyenkor maguk a csoportfolyamatok fejlődnek, új kollektív tudás jön létre, amely lehetővé teszi a csoportban, azaz az emberi kapcsolatokban az együttműködésben rejlő potenciál kibontását. A tanuló csoport vagy tanuló szervezet azt feltételezi, hogy az egyén képes a tanulás során saját tudásának megosztására, illetve mások tudásának az átvételére, a tanulás során a csoportban jelentkező dinamikus folyamatokhoz való alkalmazkodásra. Mindezek fényében nem meglepő, ha sokan az iskolák által leggyakrabban követett hagyományos individuális tanulásszervezési modell radikális újraértékelését és átalakítását javasolják.” (Halász 2001)

Azért hiszünk tehát mélyen a tömegesen megvalósítható és elterjeszthető „Szeretet Iskolákban”, a harmadik évezred pedagógiájában, mert egyfelől a szaktudományok fejlődésével egyre pontosabb technológiát tudunk mellé rendelni, és egyre jobban látjuk, miről függ az eredmény, másfelől már évtizedekkel ezelőtt létrehoztuk ennek ma is eredményesen működő prototípusait. Az 1982-ben elindított HKT-program is (Benda 2002) egy olyan iskola- (és közösség-) szervezési paradigma, amely több száz osztályban volt képes hitelesen megvalósítani a szeretetkapcsolatokra épülő nevelés eszményét. Ezáltal egyszerre képes a nevelés és a hatékony tanulás megvalósítására.²⁰

Az elrettelt több mint harminc évben felhalmozott tudás alapján – sok ezer szülő, gyermek, pedagógus, kutató véleménye és tudományos vizsgálatok, iskolai versenydíjak, társadalmi elismerések stb. – egyre inkább igazolni látjuk a program eredményeit.²¹ Egy szülő így ír: „Egy nagyon fontos, ősi felfedezés van ebben a módszerben: a szeretet és a megértés, amelynek megbabolázó ereje van: javít, korrigál, szeretetre méltóvá tesz. A már-már elveszítettnek tűnt egyéneket, az elvadult problémás jellemeket is átalakítja, helyre billenti. Van ebben a módszerben – úgy gondolom – egy megkérdőjelezhetetlen, erős hit, amely szeretettel párosulva hihetetlenül nagy dolgokra képes.”²²

A demográfiai trend megfordításához a szervezeti kultúra átalakítására, a résztvevők attitűdjének megváltoztatására van szükség, amely hosszan tartó, azonos irányba történő, céltudatos beavatkozást igényel. Ennek a fő iránya a felülről irányított, kliensorientált, funkcionális szervezetfejlesztés, a hatékonyan működő csoportok, teamek felépítése minden vezetési szinten.

Szükség van tehát mind az iskola szervezeti működésének, belső világának, szabályozott és tejtett tantervének átalakítására, mind pedig az egyirányú, felsőoktatásba

torkolló zárt rendszerének újragondolása, hogy jobban érvényesülhessenek a területi, helyi igények és a többféle életpályára felkészítő, a családi életet, a személyiség fejlődését jobban támogató érdekek.

Összegzés

A magyar népesség több évtizedes fogyatkozása egy beláthatatlan társadalmi krízist vetít elénk, amelynek szer-teágzó összefüggéseivel minden társadalmi szektornak foglalkoznia kell.

Kutatásaink szerint az utódgondozási képesség kialakulása az élet első évében történik, a zavartalan anya-gyermek kapcsolat harmóniájának eredményeképpen. A biztonságos kötődési képesség kialakulása az alapja a szociális személyiségnek, míg ennek elmaradása nehezen pótolható károsodásokhoz vezet. A megfelelő minta hátteret biztosít mind a társas kapcsolatokhoz, mind a családalapításhoz, a szülővé váláshoz, mind a környezet felfedezésének folyamataihoz, vagyis a tanuláshoz, mind az értékrend és a szocializáció megalapozásához és ezáltal a népesség újratermelődéséhez. Magyarországon ez az évszázadok óta természetesen lezajló folyamat az 1950-es évek erőszakos iparosítása miatt megszakadt, és csecsemők tízezrei nőttek fel megfelelő kötődési lehetőség nélkül. A kötődési deficit azóta generációkon keresztül öröklődik tovább, ami az egyik fő oka a népesség újratermelődési képessége gyengülésének.

A szocializáció mellett a másik okcsoportot az iskolarendszer működésében véljük fölfedezni. Iskoláink írott és íratlan szabályai évtizedeken keresztül az oktatásra fókuszáltak, és csak az utóbbi években kezdünk törődni a gyermekek szocializációs folyamatainak tervezésével. A kapcsolatépítés, bizalom, az empátia, a szeretet, a kommunikáció, az együttműködés, a proszociális viselkedéskultúra, a konfliktuskezelés és más hasonló készségek fejlesztése és működtetése ma sem jellemző az iskolákra, pedig éppen ezek a tulajdonságok lennének a párválasztás, az együttélés és a gyermekgondozás legfontosabb alappillérei. A kutatások szerint a csonka családokban fölnövő gyermekek az iskolában sem tudnak olyan teljesítményt nyújtani, mint az ép családokból jövők. A népességfogyás területi hatásai mindemellett a vidék további pusztulását vonják maguk után, ami napjainkban már a települések harmadát érinti.

A népességfogyás szocializációs okainak föltárása azal a lehetőséggel kecsegtet, hogy – az eddigi halvány reménykedés helyett – fel tudjuk venni a küzdelmet a jelenséggel, és a folyamatok tudatos tervezésével, átalakításával képesek lehetünk a megállítására és/vagy visszafordítására is.

Az iskolák többségében ma uralkodó kapcsolati kultúra átalakítása nélkül, meggyőződésünk szerint, nem lehet-

séges sem eredményes népesség-, sem iskola-, sem társadalompolitikát megvalósítani (Halász 2001). Ennek okait az iskolai szocializációról szóló fejezetben elemeztük. Bemutattuk, hogy az iskolák törvényben elfogadott tanterve mellett érvényesülő „rejtett” tantervnek óriási szerepe van abban, hogyan indítja útjára a felnövekvő generációt (miként viszonyulnak a gyermekek társaikhoz, környezetükhöz, családjukhoz, kortársaikhoz). Láttuk azt is, hogy kölcsönös meghatározottságról van szó: az iskolák rejtett tanterve eltorzítja, deviancia felé tereli a diákság kapcsolati kultúráját, miközben – a leszakadó rétegek hátrányait növelve – felerősíti a családi háttér hatásait.

Évtizedekkel ezelőtt a szociológusok sokat vitatkoztak azon, hogy az iskola teremti a társadalmat, vagy a társadalom működése képeződik le az iskolákban (Kozma 1996). Az utolsó másfél évtized nemzetközi vizsgálatai bizonyították, hogy az iskolák társadalmi meghatározottsága jelentős mozgásteret biztosít a döntéshozók számára. A felmérések megmutatták, hogy vannak olyan iskolarendszerek, olyan szakpolitikák, amelyek – évtizedes távlatokban – képesek a társadalmak működésének átalakítására. Nem kérdés ma már a tervezés és a több évtizedre szóló előrelátás szükségessége. Ha sikeresen alakítjuk ki a „szeretet iskoláit”, húsz év múlva biztonságosan számíthatunk arra, hogy az ott működő értékrend meg fog mutatkozni társadalmunk működésében: egészségi állapotában, a népesedési mutatókban, az elvándorlás csökkenésében, a vidék újraélesztésében, a társadalom ösztönös szintjében, a gazdasági eredményességben, a politikai cél- és eszközrendszerekben, életünk minőségében egyaránt.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf (2001) *Gyermek, család, történelem*, Századvég, Budapest.
- Andrej Andrea (2014) *Mindentudó kisbaba, mindentudó magzatot, A korai kötődés kezdete és kontinuitása*, nccszi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.
- Athene (2014) *Theory of Everything*, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza. <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o>, letöltés: 2015. április 2.
- Bánkuti Zsuzsa – Lukács Judit (2015) *A kerettanterv iskolai fogadtatása és adaptálása*, OFI, kézirat.
- Benda József (1994) *A Humanisztikus Kooperatív tanulás innovációs program hatásvizsgálata, (tanulmányi eredményesség, szocializáció)*. Humanisztikus Iskola Alapítvány, Budapest, <http://www.hktprogram.hu/page44.php>
- Benda József (2002) A kooperatív pedagógia sikerei és szocializációs lehetőségei Magyarországon I–II. *ÚPSZ*, 9–10; 26–38; <http://lepa.oszk.hu/00000/00035/00063/2002-09-ta-Benda-Kooperativ.html>
- Benda József (2007a) *Örömmel tanulni*. Agykontroll, Budapest.
- Benda József (2007b) A népességfogyás ontogenezise. In: Róka Jolán (szerk.): *Annales*. Budapest, BKF.
- Benda József (2015) *A szakadék szélén*. Gondolat, Budapest.
- Benda József (2016) Az utolsó esély, a demográfiai krízis, mint lehetőség. *Magyar Tudomány*, 1. sz. <http://www.matud.iif.hu/2016/01/28.htm>
- Benda József (2016) *Gyermeksokk 1. A demográfiai krízis és a családi szocializáció. Valóság 1. sz.*

- Bowlby, John (2009) *A biztos bázis, a kötődélmélet klinikai alkalmazásai*. Animula, Budapest.
- Bukodi Erzsébet (2004) *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Századvég*, Budapest.
- Chugani, H. T. (2001) Local brain functional activity following early deprivation: a study of postinstitutionalized Romanian orphans. *Neurolmage*, december.
- Cole, Michael – Cole, Sheila R. (1997) *Fejlesztélektan*. Osiris, Budapest.
- Coloroso, Barbara (2014) *Zaklatók, áldozatok, szemlélték: az iskolai erőszak*. Harmat Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy László (1999) *A reprodukció változó keretei*. Századvég, Budapest.
- Dornes, Martin (2002) *A kompetens csecsemő*. Pont, Budapest.
- Dukay-Szabó Szilvia – Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györfly Zsuzsa (2013) Gyermekvállalás fiatal felnőttek körében: vágyak kontra tények. In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Semmelweis, Budapest.
- A tizenéves lány (2014) Búcsúlevél. <http://www.netextra.hu/a-tizenegy-es-ves-lany-otoldal-as-bucsulevele/> letöltés: 2015. február 28.
- Ercei Kálmán (2015) Az előrehozott szakképzésben végzők tanulási útja és jövőtervei. In: Ercei Kálmán – Fehérvári Anikó – Híves Tamás – Hőrich Balázs (szerk.) *Tanulási utak – pályautak*. OFI, kézirat.
- Faragó Tamás (2011) *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapest http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch04s02.html, letöltés: 2015. január 4.
- Ferenc pápa (2014) Beszéd az Európai Parlamentben. *Magyar Kurír*, november 25., kedd. <http://magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-beszede-az-europai-parlamentben>
- Figdor, Helmuth (1996) *A reményiség peremén, elvált szülők gyermekei*. Fekete Sas, Budapest.
- Gatto, J. T. (1992) *Dumbing Us Down, The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling*. New Society Publishers, Canada.
- Gaszó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György (1971) *Didaktikum Budapest*. Gondolat, Budapest.
- Györfly Zsuzsa – Susánszky Anna – Ádám Szilvia – Dukay-Szabó Szilvia: A 35 év alatti felnőtt fiatalok párkapcsolati szokásai. In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Semmelweis, Budapest.
- Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.) (2015) *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. OFI.
- Györgyi Zoltán (2008) Projekt vagy iskola? *Educatio*, 4. sz.
- Halász Gábor (2001) *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, OKKER. <http://balaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.
- Világbank jelentés (2015) Az előregedés veszélyezteteti Kelet-Európa gazdasági felzárkózását. In: Haszon: <http://www.haszon.hu/hirlevel/42531-az-eloregedes-veszelyeztetri-kelet-europa-gazdasagi-felzarkozasat.html>, letöltés: 2015. március 12.
- Hunyadi Györgyné et al. (2006) *Fekete pedagógia*. Argumentum, Budapest.
- Illyés Gyula (1950) *Egy mondat a zsarnokságról*.
- IZA (Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit) (2014) Ide vezet a kivándorlás. http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/ide-vezet-a-kivandolasi-hullam-magyarorszag-is-veszelyben.590025.html, letöltés: 2014. december 1.
- Jankó Krisztina – Andl Helga (2015) „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszkán?” In: Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. OFI.
- Járó Katalin (1993) Az iskola rejtett üzenetei. *Iskolakultúra*, 15–16. sz. 118–127.
- Kolozsi Ádám (2015) Kezdődik, de minek. http://index.hu/tudomany/2015/09/02/kezdodik_de_minek/
- Kósnán Ormai Vera – Járó Katalin (1987) A pedagógus irányítási stílusa és az iskolai beilleszkedési nehézségek. *Pedagógiai Szemle*, 3. sz.
- Kozma Tamás (1996) *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KSH (1985) *Az 1984-es mikrocenzus adatai*. Budapest.
- KSH (1996) *Magyarország népessége és gazdasága az elmúlt 100 évben*. Budapest.
- KSH (2011) *Gyermekvállalás és gyermeknevelés*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyermekvallasnevelcs.pdf%202013-08-17>, letöltés: 2015. július 7.
- KSH (2012a) *Magyarország 2011*. Budapest, <http://www.piackutatások.hu/2013/07/ksh-nepesség-szama-europaban-2.html>, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>, letöltés: 2014. december 1.
- KSH (2012b) *Kisgyermekek napközbeni ellátása*. Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kisgyermeknapkozbeni.pdf>, letöltés: 2015. szeptember 5.
- Larose, Simon – Bernier, Annie – Tarabulsy, George M. (2005) Attachment State of Mind, Learning Dispositions, and Academic Performance During the College Transition. *Developmental Psychology*, 1. sz.
- Lauglo, Jon (2014) Family Structure as Social Capital for Education? – A családstruktúra mint társadalmi tőke szerepe az oktatás eredményességében. In: *Educatio*, 2014/1.
- Magyar Katolikus Püspöki Kar (1999) *A boldogabb családokért, körülvéve a hívők és minden jóakarató emberhez a házasságról és a családról Magyarországon*. Budapest, <http://www.karolikus.hu/csalad.html>, letöltés: 2015. március 3.
- Nagy Katalin (1982) *Igazságos, becsületes, bátor*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Nagy Péter Tibor (2014) A tömegesedés évszázada. *Educatio*, 20. évf. 4. sz.
- Németh Zsolt (2013) Búcsúeringő? Konferencia-előadás, 2013. szeptember 6. *Új város online*, <http://ujvaros.eu/post/12382>
- Nők és férfiak (1985) Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth.
- Peszleg Brigitta (2013) Hogyan hallgattatnak el minket, avagy a rejtett tanterv a körelező oktatásban. In: *Neveléstudomány*, 2013/4., http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelstudomany_2013_4_131-136.pdf, letöltés: 2014. december 1.
- PISA (2009, 2010) *Összefoglaló jelentés*. OH.
- Pongrácz Tiborné (szerk.) (2011) *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet.
- Pukánszky Béla – Németh András (1996) *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading30>, letöltés: 2014. december 31.
- Ransburg Jenő (1993) *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Inregra-Projekt Kft., Budapest.
- Simon Dávid – Zerinyi Andrea – Velkey Gábor (2015) *Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében*. OFI. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.
- S. Molnár Edit (2011) A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In: Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet.
- Somlai Péter (1997) *Szocializáció*. Corvina, Budapest.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007) *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, KSH.
- Szabó Ákos (2015): „Azért legalább nem fáznak a réten”; Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In: Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. OFI.
- Szabó L. Tamás (1988) *A „rejtett tanterv”*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szalma I. – Takács J. (2012) A gyermekrelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55. évf. 1. szám 44–68.
- Székely András – Lázár Imre (2013) Vallásosság és kötődés. In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Semmelweis, Budapest, 63–76.
- Székely Levente (2013) *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont. http://kutapont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifusag_2012_tanulmanykotet.pdf, letöltés: 2014. szeptember 17.
- Szukicsné Serfőző Klára (2000) A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben. *Demográfia*, 43. évf. 4. sz. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia_2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: 2015. január 5.
- Tomasz Gábor (2006) *A rejtett tanterv – fogalom és kutatások*. FKI, Budapest.
- Tórh Alexandra (2015) Anyának lenni az 1950-es években. Interjú, kézirat.
- Tórh Olga (1999) Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Társi. 53–58.
- Tornielli, Andrea – Galeazzi, Giacomo (2015) *Ferenc pápa – Ez a gazdaság* 81, Jezsuita Kiadó. 71.

- Trencsényi László (2014) *Miskolci pedagógiai tábor*. Fapadoskönyv, hu Kiadó, Miskolc.
- Varga Zoltán (2011) *Iskolai ártalmak*. Saxum.
- Vekerdy Tamás (2008) *Az iskola betegíti?* Saxum.
- Vukovich Gabriella (2000) A népesség reprodukciójának, a népességszám alakulásának és befolyásolásának kérdése. In: Cseh-Szombathy László: *Népesség és népességgazdaság*. Kézirat, KSH.
- Zöld könyv (2008) *A magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal.
- Zsolnai Anikó (2001a) A gyermekkori kötődések szerepe a szociális kompetencia fejlődésében. In: *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsolnai Anikó (2001b) *Kötődés és nevelés*. Eötvös, Budapest.

Jegyzetek

- Ezt igazolta Granqvist a biztos kötődés jellemzők és a vallásos neveltetés alapján álló hitet mérő skáláértékek összefüggése kapcsán. (Székely – Lázár 2013: 64.)
- Azt találták, hogy a stressz okozta magas kortizolszint a hippokampuszban sejtpusztulást és új sejtek képződésének gátlását okozza (Kaufman et al. 2000). Gould és munkatársai vizsgálatában a pszichoszociális stressz (anyától való tartós szeparáció) hatására az újszülött patkányok agyában a gyrus dentatus (hippokampusz) mérete 30%-kal csökkent (2000). Miután a hippokampusz kiemelt szerepet játszik számos kognitív funkcióban (tanulás, emlékezet stb.), valamint a stresszválasz-szabályozásban, a korai sejtpusztulás maradandó hátrányt okoz az egyednek (Andrek 2014).
- Egy kuratásban olyan örökbe fogadott 7–11 éves gyerekeket vizsgáltak, akik életük első 3 évét romániai árvaházakban extrém rossz körülmények között (szociális deprivációban, ingerszegény környezetben) töltötték, majd később angol jómódú, szerető családok örökbe fogadták őket (Chugani, 2001). 5–7 évvel a deprivációt követően agyműködésük vizsgálata során azt találták, hogy alulműködnek mindazon területek, amelyek az érzelmi ingerekre adott zsigeri válaszok, valamint a stresszválasz szabályozásában játszanak szerepet (prefrontális kéreg, hippokampusz, amygdala stb.) (Andrek 2014).
- Az ingerületárvivő anyagok vagy neurotranszmitterek specializált kémiai hírvivő molekulák, melyek feladata, hogy egyik idegsejtől a másikig, a szinapszison „átúszva” üzenetet szállítsanak. Ilyen például az acetilkolin, dopamin, noradrenalin, szerotonin.
- 1938-ban 37 bölcsődében 1070 kisdóka gondoztak. 1949-ben 800 bölcsődében 31 970 gyermeket. A hatvanas évekre a 0-3 éves korú népesség 15%-a bölcsődés (KSH 2012: 3).
- A „heres” bölcsődék ma is léteznek. A jogszabály szerint „csak azokat a gyermekeket lehet felvenni, akiknek az otthonában – a család szociális helyzete, illetve az otthoni körülmények miatt – lét közben nem biztosítható az egészséges testi vagy szellemi fejlődése. A heres bölcsődékben herenként legalább 120 órában, bentlakásos formában biztosítják az elhelyezést. Ezt az ellátási formát azonban csak addig lehet igénybe venni, amíg az elhelyezésre okot adó körülmények fennállnak.” http://www.noefon.hu/aloldal.php?page=gyermekek_napokban, letöltés: 2015. szeptember 5.
- Egy bölcsődei csoport gyermeklétszáma 2015-ben 12–14 fő, sajátos nevelési igényű gyermek integrálása esetén 10 fő, két bölcsődei szakgondozó (OKJ) képesítésű kisgyermeknevelővel. Nincsenek adatok a csoportlétszámról és a képesítési követelményekről az 1950-es évekből (Baloghné et al. 2012: 39).
- http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_fsp001.html
- Tóth 2015.
- Az 1950 előtti született nemzedék tagjai sokkal nehezebben ítélik meg a házasságok számának csökkenését, a gyermekek születésének elmaradását, mint az utánuk következő generáció tagjai (S. Molnár 2011: 38).

- 1979 és 1988 között a köznevelés 14 16% a (4. ábra). Az eredmények mellett a nagyszülőknek, rokonoknak és ismerősöknek is számottevő szerep jutott és jut ma is a gyerekek felnevelésében, amelynek működésére vonatkozóan nincs adatunk. Annnyit tudunk, hogy az utóbbi évtizedben a legalacsonyabb iskolai végzettségű anyák vannak inkább együtt gyermekeikkel, és mind a bölcsődét, mind a nagyszülők, rokonok, barátok segítségével a köztudottá válnak a gyermekek leginkább igénybe (KSH 2011).
- http://www.ksh.hu/stadat_hosszu
- „Az oktatás hatékonyságát és tantervkészítők nem ismerik eléggé a rejtett tanulás folyamatait és eredményeit, ezért nem is tudják figyelmeztetni ezeket a tanítás és tanulás tervezésekor.” (Sinnai 1997: 42.)
- Az interaktív élet gazdagsága, a dinamikus változó személyközi kapcsolatok, amelyekben a fejlődés és tanulás megvalósulhatna, egy rugalmas és adaptív irányítást igényel, amelyet iskolánk ma nem képesek nyújtani. A merev szervezeti rendszer blokkolja a személyiségek és a csoportok életmegnyitási kísérleteinek jelentős részét. A tudást „szelvények” homja, és tananyagát strukturálja az élet gazdagságát, ahogy a gyermek kihátrálja a bogár lábait. Ez a módszer nagyon alkalmas a fizika és matematika elsajátítására, de beemelési, lefagyaszja, működésképtelenné teszi az élő rendszereket.
- Az Oktatáskutató és Fejlesztési Intézet által kiírt pályázatra 64 írás-nyelvi érkezett (2014).
- Sroufe (1985) egy longitudinális vizsgálat nyomán (escamocoket kísérlet el 19 éves korukig) megállapította, hogy azok a gyermekek, akik biztos kötődéssel indultak az életbe, magas önbizalommal és önértékeléssel bírtak gyermekkorukban, serdülőként magabiztosabbak voltak, jó párkapcsolatokat alakítottak ki, és jól teljesítettek az iskolában (Zsolnai 2001: 54).
- Szinte bizonyos, hogy azok az oktatási rendszerek, amelyekben túlmegével található a tanulóhoz és az iskola világához negatíván viszonyuló fiatalok, a tudásgazdaságban eleve versenyhátránnyal indulnak. Egy 29 országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai szerint a 11–15 éves tanulóknak csaknem egynegyede nagyon szeret iskolába járni, amíg Magyarországon kevesebb mint 10%-uk (Halász, 2001).
- A legnépesebb, 1974–1982 között született nemzedékek pár év múlva kilépnek a szülőképes korból. 2017-től évente üezzerrel csökken a szülőképes korosztály létszáma (kilencvenezerről ötvenötzezerre). Ahhoz, hogy a népességi szinten tartjuk, évente száznegyven-százötvenezer gyermek születésére van szükség.
- Már évtizedekkel ezelőtt megvalósítottunk olyan, ma is működő osztályokat, ahol a diákok motiváltsága, tanulási kedve kiemelkedő. A tanulmányi eredményesség mellett szívesen járnak iskolába. A korábban kezelhetetlenek tűnt gyermekek megszokták, az agresszió megszűnt. Erős társas kohézió alakult ki minden osztályban, eltűnt a kirekesztés, az agresszió. A pedagógusok hatékonysága növekszik, elégedettebbek lesznek, szívesen járnak be dolgozni. A konfliktusos helyzetek, a tanító–diák szembenállás megszűnik, örömtelivé, együttműködéssé válik a légkör, a bizalmi szint erősödik stb. (Benda 2002).
2015. június 4-én Balogh Zoltán miniszter úr négy HKT-programmal dolgozó pedagógusnak nyújtotta át a Németh László-díjat. www.hktprogram.hu
- A visszajelzések áradatából néhány idézet: „A bizalomra, együttműködésre épülő kis csoportos tanulás-szervezéssel szinte játszva sajátították el a gyermekek a tananyagot, sokat fejlődött önbizalmuk, önértékelésük. Megtanultak kulturáltan véleményt nyilvánítani, egymásra figyelni és elfogadni mások véleményét. Érezhetően javult beszéd-készségük. A módszer a nehezen nevelhető gyermekek problémáit is hatékonyan oldotta meg.” Szabó Jánosné, iskolaigazgató, Keszthely stb. (Benda 2007).
- Rövidfilm egy iskolai osztályról az OFI „jó gyakorlatai” között: <http://www.ofi.hu/produktumok>

Családi csőd, magáncsőd

Adalékok az adósságrendezéssel kapcsolatos törvény(tervezet) egyes kérdéseire

Folyóiratunk cikksorozatát indít a családok adósságkezeléséről az NCSSZI (jelenleg Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet) és a TÁRKI közreműködésével 2015 tavaszán végzett családi csődvédelem kutatáshoz kapcsolódóan. A sorozat első tanulmányában a jogi vonatkozásokat vesszük górcső alá. A tanulmány a családi csőddel kapcsolatosan benyújtott törvényjavaslat vizsgálatát a jogintézmény oldaláról közelíti meg, a hitelszerződésekre fókuszálva. A családi csőddel kapcsolatos törvénytervezet a hazai jogfejlődés egy fontos állomása, amely lehetővé teszi, hogy a jóhiszemű együttműködő adós, aki önhibáján kívül nem tudja tartozásait fizetni, ne kerüljön családjával együtt olyan egzisztenciális válságba, amely számára lehetetlenné tenné, hogy kikerüljön az adósság visszafizetésének kötelezettségéből. A családi csőd jogintézménye egy kompromisszum eredménye, amelynek indítéka, hogy az adósok és a hitelezők érdekei között egy méltányos egyensúly megtalálására van szükség az adósságok tömeges nemfizetésének esetére. Az áthidaló megoldás abban van, hogy a jogalkotó egy új jogintézmény felállításával teremti meg annak lehetőségét, hogy a szerződések betartásának követelménye ne okozzon tömeges elnyomorodást, a hitelező minél nagyobb összeget kapjon meg, ugyanakkor az előírásoknak megfelelő adós mentesülhessen a fennmaradó törlesztésektől.

Kulcsszavak: családi csőd, magáncsőd, fogyasztói csőd, inszolvenca, eladósodás

Az EMMI megbízásából 2015 tavaszán több kutatásra is sor került, amelyek a benyújtásra kerülő családi csőddel, korábbi elnevezéssel magáncsőddel, kapcsolatos törvénytervezet egyes kérdéseire kapcsolódó tényezők feltárására irányultak. Az alábbi tanulmányunkban áttekintjük a tervezett, családi csőddel kapcsolatos törvényi rendelkezések egyes kiemelhető kérdéseit, amelyek az általunk ismert szakirodalomban még nem kerültek kifejtésre. A törvénytervezet felhasznált változatait a megbízó bocsátotta rendelkezésünkre.

A jogintézmény

A családi csőddel kapcsolatos magyar törvénytervezet kidolgozásához már számos olyan európai törvénytervezet rendelkezésre állt, amely ezt a kérdést rendezni próbálta. A magáncsőddel kapcsolatos jogszabályok hasonló problémákra keresik a normatív megoldás lehetőségét, ezért számos közös vonással is rendelkeznek. A magyar tervezetnek is az a lényege, hogy a nem cégszerű, illetve nem gazdasági társaságként működő természetes személyek tartozásainak a nem fizetése esetén egy egyeztetési eljárás veszi kezdetét az adós és a hitelező(k) között, amely eljárás bírósági jóváhagyással zárul. Az adósságrendezési eljárás eredményeképp a fizetése képtelen magánszemély évekre szóló szigorú együttműködési és teljesítési kötelezettséget vállal, amelynek értelmében lényegében

minden nélkülözhető jövedelme, ingó és ingatlan vagyontárgyainak esetleges eladásából származó bevétele a hitelezőket illeti, és a törlesztési folyamat egy kirendelt állami szereplő (családi vagyongazdálkodó) segítségével valósul meg. A vagyongazdálkodónak lehetősége van tehát az adós bevételei és vagyona fölött rendelkezni egy bizonyos határig, és ez olyan jellegű beavatkozás, amelyre az adósnak csak önkéntes kötelezettségvállalása esetében kerülhet sor. Ha viszont vállalja azokat a feltételeket, hogy néhány évig a fogyasztási minimum szintjén élve fizeti vissza az adósságait, együttműködik a hitelező(i)vel, akkor egyrészt megmenekül attól, hogy a hitelt nyújtók mindenét elárverezzék, és szó szerint az utcára kerüljön egész háztartásával együtt, másrészt pedig a törvényben meghatározott néhány év együttműködési kötelezettség után mentesülhet, azaz a fennmaradó adósságát már nem lehet követelni rajta. Az egyes országok jogi normái közti különbségek elsősorban olyan rész kérdésekben vannak, hogy pl. a mentesülésig hány évnek kell elteltie, illetve milyen bevételei, vagyontárgyai fölött tarthatja meg maradéktalanul a rendelkezési jogot.

Fogalmi kérdések

A magáncsőd az eladósodáshoz (túlzott eladósodáshoz), illetve a fizetése képtelenséghez (inszolvenciához) kötődő fogalom, a törvénytervezetek is a természetes személyek

adósságrendezéséről címet viselik. Ez tágabb értelemben minden adóssághoz, szűkebb értelemben csak a hiteltartozáshoz kapcsolódhat. A gyakorlatban azonban határesetek lehetnek, mert elképzelhető, hogy valaki a hitelét fizeti, a közműveket pedig nem, a végeredmény viszont hasonló lehet: bevételeket, vagyont meghaladó tartozás, jelzálog, árveréssel fenyegetettség. Sőt, elképzelhető, hogy valakinek soha sem volt semmilyen hitele, tartozása, mégis „csődbe” kerül, mert munkaképességének elvesztése, állásvesztés, válás vagy hasonló, előre nem kalkulálható tényező következtében bizonyos tartozásait (alapszükségleteket jelentő számlákat, közműveket) nem tudja fizetni, aminek a végeredményeképpen ugyanolyan helyzetbe kerülhet, mint ha hiteltartozását nem tudná kiegyenlíteni. A szoros értelemben vett, hiteltartozás(ok) következtében fellépő eladósodás és az elszegényedés következtében előálló fizetési képtelenség tehát számos hasonlóságot mutathat a végeredményt illetően.

Magáncsőd, ha a körülmények változása folytán a magánszemély nem tudja fizetni az alapszolgáltatási, illetve közműszámlákat, úgy, hogy korábban fizette ezeket. „A »magáncsődtörvény« főként a pénzügyi intézményekkel hitelviszonyból fennálló tartozás miatt eladósodottak számára készül, de a közműcégek felé eladósodottakra és egyéb polgári jogi tartozásokra is kiterjedhet.” (Indokolás, 2. o.) Nem magáncsőd a szegénységben és a mélyszegénységben élés, illetve ha valakinek a jövedelme nem elég az általa kívánatosnak vélt életszínvonal elérésére. Az ő helyzetüket nem a magáncsőd, hanem a szociális támogatások rendszere és a segélyezés oldhatja meg, a törvénytervezet szerint a teljesen vagyontalanok nem is kezdeményezhetnének adósságrendezési eljárást. „A minimális vagyonnal sem rendelkezők, a közjogi jogviszonyokban adósságot felhalmozók, a nagyobb összegű vitássá tert hitelezői követeléssel rendelkezők és a 10-nél több hitelezőnek tartozó személyek nem kezdeményezhetnek adósságrendezési eljárást.” (Uo.) Ebből a szempontból a jelenlegi törvénytervezet nem különbözik a korábbiától, amely ugyancsak megfogalmazta, hogy „ahol pedig az adós teljes (közel teljes) vagyontalansága állapítható meg, ott az adósságrendezési eljárás nem lenne képes betölteni legfontosabb rendeltetését, nevezetesen, hogy úgy mérséklje az adós egzisztenciális krízishelyzetét, hogy eközben javulnak a hitelezői esélyek is a követeléseik mind nagyobb hányadban történő kielégítésére. [...] Indokolt már a munka kezdeti fázisában egyértelművé tenni, hogy a tartós mélyszegénységben élő, vagyontalan (jövedelemmel még perspektivikusan sem rendelkező) adósok számára az adósságrendezési eljárás nem jelentene valóságos kiutat,

jellemzően nem teljesülne ugyanis az a célkitűzés, hogy az adósságrendezésnek betudhatóan az adós képes lesz visszatérni a foglalkoztatott, jövedelemmel rendelkező, a közterhekhez hozzájáruló állampolgárok táborába.” (Előterjesztés 2009: 2., kiemelés az eredetiben.)

Mint az eddigiekből látható, a magáncsőd jelensége nemcsak a hitelszerződésekből származó felvett pénzeszegek nemfizetését jelentheti, mégis azok a körülmények, amelyek a magáncsőd problémáját életre hívták, elsősorban a hitelezéshez, ennek tömegessé válásához, még inkább a hitelszerződések tömeges nemteljesüléséhez kötődnek. A hitelezés olyan szerződések révén megy végbe, amelyet a magánjog, ezen belül a kötelmi jog szabályoz, amely ideális esetben egy kölcsönös előnyökre alapozódó, mellérendelt viszony, amelyben mindkét fél, a kölcsönt adó és a kölcsönt felvevő egyaránt együttműködik saját szükségletének kielégítése érdekében. A hitelt felvevőnek olyan mennyiségű pénzeszköze van szüksége, amelyet saját forrásaiból nem tud biztosítani, így ezt a többletet mástól veszi igénybe, ezért ellenértéket fizet. Normál viszonyok között, a jogügylet teljesedése esetén mindkét fél jól jár, emellett mindkét félnek vannak jogai és kötelezettségei, valamint kockázatai. A hitelt felvevő oldalán az előny abban jelentkezik, hogy más pénzt fel tudja használni, akár hosszabb időre is, nem kell egyszerre egy nagyobb összeget kifizetnie, így olyan javakhoz is hozzá tud jutni, amelyekhez e többletforrás nélkül nem. Más pénzének használatáért viszont fizetési kötelezettsége van, méghozzá határidő(k) szerint. Az adós számára a kockázat elsősorban abban van, hogy bekövetkezik-e a valamely olyan körülmény, ami a határidőre való teljesítést akadályozza. A hitelező előnye, hogy a pénz átadásáért többletbevételhez jut, a pénzt kamatoztatja, és ugyancsak kockázatot vállal olyan, előre nem látható esetekre, amelyek a megállapodás szerinti visszafizetést gátolhatják. A törlesztéssel kapcsolatban probléma akkor következik be, ha valamelyik fél, többnyire az adós, körülményeiben lényeges változás következik be, amelyik a törlesztés rendjét – akár átmenetileg is – felborítja. Mivel tehát a hitelügylet alapvetően a kölcsönös, méltányos előnyökről szól, ennek megfeneklése esetén is a kölcsönösség, méltányosság alapján kell eljárni, figyelembe véve a felek teherbíró képességét, társadalmi felelősségét, kockázatviselési képességét. A magáncsőddel kapcsolatos törvényhozás azt célozza meg, hogyan lehet rendezni az adós és a hitelező között fennálló olyan jogviszonyt, amely megszűnik szerződészerűnek lenni. Mivel az alapul szolgáló szerződéses jogviszony is eredetileg a kölcsönösségre és mellérendeltségre épült, a helyébe lépő új jogviszony is egyensúlyt igyekszik teremteni, aminek a lényege, hogy a jóhiszemű, együttműködő adós ne ke-

rüljön olyan egzisztenciális válságba, amelyből önerőből már nem tud kikerülni, és a korrekt hitelező is kapja meg a neki reálisan járó összeget vagy ennek minél nagyobb részét.

A magáncsőd előképe a hagyományos, gazdálkodó szervezetekre kialakított csőd, illetve ennek jogi rendezése. Ez a csődjog maga is egy fejlődési folyamaton ment át a *pacta sunt servanda* szó szerint halálosan komolyan vételtől egészen ennek mai, rugalmasabb értelmezéséig, sőt, akár az elvvel való szakítás gondolatáig (Lőrinczi 2011b: 26). A magáncsőddel, családi csőddel kapcsolatos magyar jogi gondolkodás nem szakít a *pacta sunt servanda* elvével, hiszen nem lehet azt kijelenteni, hogy a szerződéseket nem kell megtartani. Ha nem kellene betartani ezeket, annak többek között az lehetne a következménye, hogy senki sem fizetne a boltban az áruért, hiszen pl. adásvételi szerződésnél nem kellene betartani vevői oldalon a fizetési kötelezettséget, eladói oldalon pedig a termékhez fűződő minőségi követelményeket, aminek következtében megszűnne az áruforgalom. Ha a szerződéseket nem kellene betartani, bárki felvehetne hitelt úgy, hogy utána csődöt jelentve próbál a kötelemtől szabadulni, így megszűnne a hitelezés. Csak arról lehet szó, hogy a magánszemély fizetési kötelezettségének be nem tartása esetén vizsgálni kell, hogy a körülményeket és a felek érdekeit figyelembe véve, megegyezésük hiányában, milyen intézkedések szükségesek a mindkettőjük számára legkielégítőbb helyzet eléréséhez. Így pl. azt, ha a szerződés teljesülésének folyamatában olyan új, előre nem látható körülmények merültek fel, amelyek a teljesítés eredetileg kialakított menetét akadályozzák, és mérlegelni kell olyan fontos körülményeket is, hogy ezek átmenetiek, tartósak vagy véglegesek-e.

Az eredetileg szigorú, szinte törvényerővel bíró, az adósság fejében akár az élet elvételét is lehetővé tevő szabályok (Horváth 2006: 476, Lőrinczi 2011a) az idők során jelentős enyhülésen mentek át a szoros értelemben vett csődjog, a gazdálkodó szervezetek csődjének tekintetében is. Horváth (2006: 313–318) alapján vázolható ez a folyamat:

- már Jhering tanítása alapján fő szabállyá vált, hogy a szerződésből nemcsak szolgáltatási, hanem olyan gondossági mellékkötelezettség is származik, mint pl. az igazmondási vagy az értesítési, amelyek megszegése szintén kötelemszegés;
- az állam egyre inkább beavatkozott annak érdekében, hogy az állampolgárokat indokolatlanul ne lehessen megrövidíteni, mert ez az egész nemzetgazdaság számára jelenthet veszélyeket, és ennek megfelelően a bíróságok egyre inkább védték a gyengébb felet az erőfölénnyel visszaélőkkel szemben;

- olyan követelmények, mint a tisztesség, jóhiszeműség, méltányosság generálklauzulái tételes jogként bekerültek a törvénykönyvekbe, noha a gyakorlat ezeket inkább megszorítóan alkalmazta, mint kiterjesztően;
- az első világháború végétől alkalmazásra került a gazdasági ellehetetlenülés szabálya, amely lehetővé tette a bírói szerződésmódosítást olyan esetekben, ha a társadalmi változások során előre nem látható kockázatok lépnének fel, amelyek következtében egyik fél aránytalan nyereségre tenne szert a másik rovására.

A magáncsőd jogintézményének létrehozása valójában úgy tekinthető, mint a gazdasági csőddel kapcsolatos fejlődési folyamat egy újabb állomása, amennyiben

- a gondossági kötelezettségbe az is beleértendő, hogy a hitelezőnek reálisan mérlegelnie kell az adós teherviselési, illetve visszafizetési kötelezettségét, különösen azokban az esetekben, ahol a hitel hosszabb lejáratú;
- a tisztesség követelményét fokozottan kell vizsgálni a hitelezői oldalon, és aligha tekinthető tisztességesnek az olyan hitelezői magatartás, amelyik hosszú lejáratú hitelt ad esetleg éppen csak hitelképes személyeknek, illetve az, amelyik hitelszerződés örve alatt egy olyan pénzügyi konstrukciót hoz létre, amelyik lejáratkor feltűnően aránytalan ellenszolgáltatást biztosít a hitelezőnek;
- a méltányosság elvének az alkalmazása a magáncsőddel kiteljesedik, alkalmazhatósága szélesebb területeket ölel fel, túllépve a szerződés kereteit, lehetővé téve, hogy bizonyos körülmények esetén az adós mentesülhessen a visszafizetési kötelezettség alól, természetesen csak akkor, ha ezek nem valósítanak meg visszaélésszerű magatartást.

Valójában a devizahitelek esetében lezajlott ún. adósmentő csomag, illetve a Kúria döntései is inkább tekinthetők a bírói szerződésmódosítás fogalmkörébe tartozóknak, mint a gazdasági ellehetetlenülés szabályai alkalmazásainak, hiszen itt a legfelsőbb bírói instancia döntésének következtében a szerződések változtatása következett be, az adósok tömeges egzisztenciális ellehetetlenülésének megelőzése érdekében.

E fejlődési folyamat áttekintése után azt mondhatjuk, hogy a magáncsőd valójában nem más, mint a tömeges hitelezéssel együtt járó olyan méltányos lehetőség, amely bizonyos körülmények bekövetkezése esetén az adósok egzisztenciális ellehetetlenülésének megakadályozása céljából lehetővé teszi, hogy a gazdaságilag erősebb, jobban informált fél (a hitelező, avagy a szolgáltató) elszenvedje, hogy a gyengébb, kiszolgáltatottabb, alulinformáltabb fél (az adós, a szolgáltatót igénybe vevő) szigorú együttműködési feltételek vállalásával esetleg csak tartozásainak egy részét fizesse vissza.

A magáncsőd mint jogviszony

A magáncsőd rendszerébe való belépéssel egy új jogviszony keletkezik az eredeti szerződés helyén, ezzel kapcsolatban két elméleti álláspont is elképzelhető: az eredeti szerződés megszűntnek tekinthető, és egy teljesen új jogviszony keletkezik; illetve az, hogy az alapul szolgáló szerződéses jogviszony nem szűnik meg valójában, a magáncsőddel keletkező jogok és kötelezettségek az eredeti szerződés mellett helyettesítő funkciót töltenek be, ennek a kérdésnek a kidolgozása azonban túlmutat egy összegző tanulmány keretein. Az adósságrendezés alanyává válik az eredeti szerződő felek mellett a családi vagyonfelügyelő szolgálat is, amelyik sokrétű feladatokkal kerül bele a keletkező jogviszonyba. A családi vagyonfelügyelők lesznek azok, akik majd – többek között – felügyelik az adós gazdálkodását, örködnék az esetleges visszaélések elkerülése érdekében, közreműködnek az adóst érintő eljárásokban. A jogviszony tárgyává az adósságrendezés válik, amelynek alapját az eredeti szerződésből fennmaradó tartozás jelenti, viszont ez egyéb elemekkel is kiegészül, lényegében az adósságrendezésbe bevonható bevételekkel és vagyonnal. A magáncsőd jogviszonyának tartalmát részben azok a jogok és kötelezettségek jelentik, amelyek az eredeti szerződéses kötelezettségek helyébe lépnek, és a törvénytervezetben az egyes alanyok számára vannak meghatározva. Adósi oldalon ilyen pl. a mentesüléshez való jog vagy az a kötelezettség, hogy az esetleges – pl. örökség folytán később megszerzett – bevételeit bevonja az adósságrendezésbe. Az adósságrendezési jogviszony tartalmának másik jelentős részét eljárási szabályok jelentik, amelyek meghatározzák a jogviszony keletkezését, megszűnését, fennállásának feltételeit. Az új jogviszonnyal kapcsolatban beszélhetünk célokról, eszközökről, érdekekről, a tervezetnek van jogpolitikai indoka, és kimutathatók olyan alapelvek is, amelyek a jogintézmény megformálását befolyásolták.

Célok, eszközök, érdekek

A fenti meghatározásból több minden is következik, mindenekelőtt a célok tekintetében. A törvény indoklása az adósságrendezés célját abban látja, hogy a hitelező hozzájusson a pénzéhez, és az adós se kerüljön anyagilag reménytelen helyzetbe. A családi csőd célrendszere azonban ennél is többre épít, hiszen nyilvánvaló a mögöttes törekvés, hogy a csődbe jutott családok ne essenek szét, ne jussanak olyan kilátástalan sorsra, hogy rendkívüli állami intézkedésekre legyen szükség egzisztenciájuk fennmaradásának érdekében. Ne következzen be társadalmi nyugtalanság a tömeges ingatlanárverezések, illetve ezek lehetősége miatt, emellett a pénzintézeti és hitelnyújtási rendszer összeomlása se következzen be tömeges bizalmatlanság kialakulása okán. Sőt, ezek a folyamatok ne

eszkálálódjanak, főképp ne kulminálódjanak valamely szélsőséges politikává. A családi csőddel kapcsolatos törvénynek tehát össztársadalmi érdeket kell képviselnie, a megfogalmazható céljai valójában túl is mutatnak a jogviszony alanyain.

A klasszikus polgári jog következetes értelmezésének keretei között kezelhetetlenek a gazdasági ellehetetlenülésből eredő tömeges szerződésszegések következményei, főképp a késedelmes és a nemteljesítések, mert a szinte teljesen jövedelemnélkülivé, illerve vagyontalanná váló népesség állami eltartásra szorulna, de ezt az állam nem vagy legfeljebb csak erős korlátok között tudja teljesíteni. A magáncsőd jogintézményének megteremtésével lényegében az történik, hogy a jogalkotó a természetes személyek adósságaival kapcsolatos tömeges szerződésszegő eseteket kivézi a „normál” kötelek köréből, és egy önálló jogintézményt alakít ki ennek kezelésére. Ennek oka, hogy a tömeges nemteljesítések következményeivel többszörösen is érintett: egyrészt el akarja kerülni a magánszemélyek sokaságának egzisztenciális válságát, másrészt meg akarja akadályozni a hitelnyújtás megfeneklését, a hitelnyújtó szervezetrendszer csődjét, valamint a bíróságok túlterhelődését is. „A túlzott eladósodást már nem tekinthetjük az »öszönök és szenvedélyek« hatása alatt kialakult egyéni problémának, hanem ma már egy szociális és társadalmi válság megnyilvánulása.” (Mader 2014: 3) A tömeges fizetéseképtelenséggel, illetve az ezzel fenyegető helyzettel megjelenik a modern állam is a hitelszerződések körül, és a *clausula rebus sic stantibus* érvényesítéséhez nyúl, amely a „normál” szerződéses jogviszonyok körében inkább csak kivételes lehetőségként jelenik meg. „Annak ellenére, hogy a rendszerváltás óta eltelt 20 évben az állam arra törekedett, hogy az emberek ne töltsék a megoldást problémáikra, jelen helyzetben ezen álláspontját feladni kényszerült.” (Wagner 2009: 63) Választhatná az állam azt az utat is, amely a szerződés érdekbeli ellehetetlenülésének körében keresi a megoldást, hiszen a gazdasági válság következményeit, avagy a munkahely elvesztését ilyen vis maior helyzetnek lehetne tekinteni. „A ma használt klauzula, amely több bírósági határozat kulcsmondataként is visszaköszön, úgy szól, hogy érdekbeli okból akkor »lehetetlenül« a szerződés, ha azt a szerződéskötés után bekövetkezett változás miatt csak előre nem látott nehézségek vagy olyan aránytalan áldozat árán lehet teljesíteni, amely a kötelezettől nem várható el.” (Okányi é. n.: 11) A jogalkotó azonban egy önálló jogintézménnyel próbált utat keresni, részben azért, mert a hitelnyújtók számára is ez az előnyösebb megoldás, részben pedig azért, mert az érdekbeli ellehetetlenülés inkább volna megfelelő egy alkalmi válságos helyzet következményeinek rendezésére. A hitelezés gyakorlata azonban a modern társadalmi életben az átlagos hitelfelvevő számára szinte átláthatatlan

konstrukciókat állít elő, és ez folyamatosan eredményezi a természetes személyek fizetéképtelenségét, amelyek tömegessége teszi elsősorban elkerülhetetlenné egy új jogintézmény kialakítását.

Az állami érdek tehát egyértelműen jelentkezik a magáncsőd jogintézményének létrehozatalánál, hiszen a tömeges fizetéképtelenség lehetősége egy jelentős kárveszélyt keletkeztet az állam számára, közvetett módon, úgy, hogy az eredetileg kétoldalú kontraktuális viszonyok felbomlása egyfajta helytállási kötelezettséget eredményez az állami intézményrendszer felé. De ez a hitelt nyújtó és a hitelfeltevő érdeke is. „...a magyar jog értelmében, ha egy fogyasztó fizetéképtelenné válik, hitelezőinek peres, illetve peren kívüli eszközök állnak rendelkezésre, hogy követeléseiket kielégítsék. Ezek az eljárási formák azonban sem nekik, tehát a hitelezőknek, sem pedig az adósoknak nem kedveznek, hiszen lassúságuk következtében a hitelezők nem ritkán akár éveket is kénytelenek várni, míg hozzájutnak követelésükhöz, az adósnak pedig gyakorlatilag minden tulajdonára végrehajtást vezetnek, ami a későbbi újrakezdést ellehetetlenít(het)i. A helyzet mindkettejükre nézve még rosszabb akkor, ha az adósnak esetleg nincs olyan vagyontárgya, ami végrehajtás alá vonható, hiszen ebben az esetben a hitelezők kielégítetlenül maradnak, az adós feje felett pedig folyamatosan ott lebeg a meg nem térített adósság.” (Wágner 2006: 86–87) Az érdekeltségek felől vizsgálódva azt is meg kell említeni, hogy a hitelezőnek nyilván akkor érdeke a magáncsőd, ha ezáltal többet, gyorsabban, biztosabban kap vissza, mintha eladja a felmondott tartozást a követeléskezelőnek, illetve többet kap vissza az adóstól, mint amennyi a végrehajtásból befolyna. Továbbá, a tömeges csődök miatti ingatlan-túlkínálat nem érdeke sem a hitelezőknek, sem a követeléskezelőknek, több hitelező esetén pedig a tartozások sorrendje is kérdés, ezért is közös érdek a szabályozott magáncsőd. Viszont akinek semmije sincs, vagy aki feketejövedelmekből él, az szintén nem feltétlenül érdekelt abban, hogy alávesse magát a magáncsőd szigorú feltételeinek, hiszen ezáltal a helyzete nem javul, és nem is érdeke ezt feltárni, főleg ha tartósan berendezkedett erre az életvitelre. A magáncsőd bevezetésének várható hatásai ennek ellenére az érdekek felől nézve is pozitívak. Németországi tapasztalatok pl. azt mutatják, hogy a magáncsőd beváltotta a hozzá fűzött reményeket, számos természetes személy számára nyújtott megoldást és lehetőséget az újrakezdésre, a bevezetése óta eltelt időszak alatt nagyjából a nehéz helyzetbe került magánszemélyek, háztartások több mint felének jelentett megfelelő megoldást (Wágner 2006: 84).

Hitelfeltevői oldalról elsősorban azok érdekeltek az ilyen feltételek vállalásában, akik nyerhetnek a magáncsőd feltételeivel; az átmenetileg vállalt szigorú feltéte-

lek révén megtarthatják az önálló lakhatásukat, legalább bérlőként, és a mentesülés után újra vagyongyarapításba kezdhetnek foglalkozásuk révén. Az ebben közreműködő családi vagyonfelügyelői szolgálat azoknak lehet segítségére elsősorban

- akik törlesztőképesek, de átmenetileg súlyos pénzzavarba kerültek;
- akiknek többé-kevésbé rendszeresen van bevételük, csak ez ideiglenesen megszakadt valamilyen rendkívüli helyzetből eredően;
- akiknek van vagyonuk, csak attól (pl. érzelmi okokból) nem tudnak megválni;
- akiknek van tehát anyagi, egzisztenciális veszítenivalójuk, amelynek következtében érdekükben áll elfogadni a magáncsőddel járó kemény feltételeket, mert ennek következtében a hitelezők nem tudják mindenüket lefoglalni, a mentesülés után az újrakezdés nem lehetetlenül el.

A törvénytervezet anyagi, bevételi kereteket is megjelöl az adósságrendezés feltételeként. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy elsősorban a rendszeresen foglalkoztatott, valójában hitelképes, inkább középrétegekhez tartozók a családi csőd potenciális alanyai, őket kell leginkább védeni a hitelezői mohóságtól, hogy az azonnali pénzbehajtás vagy a biztosított vagyontárgy megszerzésének érdekében ne keríthessenek sort a végrehajtásra. Az ő számukra a magáncsőd nélküli helyzet végtelenített visszafizetési kötelezettséget is jelenthetne, a mentesítés ezt végérvényesen lezárja. Súlyosan méltánytalan volna egzisztenciális ellehetetlenülésre ítélni azokat, akik átmenetileg vagy önhibájukon kívül kerültek a fizetéképtelenség állapotába, a magáncsőd keretében ezért a méltányosság elve még erőteljesebben érvényesül, mint a kötelmi jog körében általában.

Indokoltság

A magáncsőddel kapcsolatos jogi rendezés elsődleges jogpolitikai indoka tehát a méltányosság: az átmenetileg pénzzavarba került vagy önhibáján kívül túladósodott személy ne lehetetlenüljön el szociálisan, ne rántsa magával akaratlanul családtagjait, háztartásának tagjait, ne kerüljön egy olyan adósságspirálba, amelynek vége a teljes vagyonvesztés, hajléktalanság, a teljes szociális ellehetetlenülés lehet. Nem lenne méltányos, ha a „vagyonbuktott” állampolgár számára nem lenne meg a lehetőség az újrakezdésre, még hozzá tiszta lappal. Ennek azonban feltételei is vannak, csak szigorú követelmények vállalásával, a korábbi életnívóról való ideiglenes lemondás árán, jóhiszemű tartós együttműködés során lehet csak kivívni. Ennek oka, hogy a jogszabálynak a hitelezők méltányos érdekeit is szem előtt kell tartania, hiszen a hitelezés megszűnte, ellehetetlenülése az egész gazdaságot romba

dönthetné. A hitelezői érdekek figyelmen kívül hagyása megnyithatná az utat a visszaélések előtt, amit a pénzügyi forgalmi viszonyok sínylenének meg.

Az emberiség érvek mellett gazdasági és politikai érvek is szólnak a magáncsőd szabályozásának bevezetése mellett, amelyek egymással is összefüggnek. Már a gazdálkodó szervezetekkel kapcsolatos csődök esetében is korán felismerést nyert, hogy „az önhibáján kívül válságos anyagi helyzetbe jutott jóhiszemű adós” számára célszerű megadni azt a lehetőséget, hogy a tevékenységét folytathassa, hiszen így remény van arra, hogy a hitelezőit kielégítheti. A cég továbbműködésével munkahelyek maradhatnak meg, alacsonyabb lehet a vonatkozó segélyek, támogatások nagysága, az államnak adóbevétele keletkezik, stabilabb marad a gazdasági élet, és fokozódhat annak átláthatósága is (Hurkai 2011: 2, 3). Méltánytalan lenne, ha a természetes személy állampolgárok a jogügyletekben hátrányosabb helyzetbe kerülhetnének, mint a jogi személyiségű vállalkozások, amelyeknek lehetőségük adódhat a csőd után újrakezdeni, hiszen a végleg becsődölt vállalkozó is újrakezdehet a bukás után, tovább folytathatja, legfeljebb alkalmazottként. A magáncsőd ilyen szempontból úgy tekinthető, mint a hitelezői kockázatvállalás része: a hitelezőnek ezzel kalkulálnia kell, a fizetése képtelenség bekövetkezése esetén nem támaszthat több igényt a magánszemély esetében, mint gazdálkodó szervezettel szemben.

A családi csőd törvényi rendezése egy jogilag szabályozott, állami intézmény (családi vagyongazdálkodási szolgálat) által kontrollált együttműködési lehetőséget ad arra, hogy az adósnak érdeke legyen az együttműködés a hitelezőivel, ami a hitelezők számára sem lehet káros. Gazdasági szempontból célszerűtlen, ha egy ingatlan kényszereladására kerüljön sor olyan időszakban, amikor az ingatlanok árai lemennek, ez nem érdeke a hitelezőnek sem, hiszen így kevesebb tartozás visszafizetésére kerülhet sor. Gazdasági érdek emellett az is, hogy a csődbe jutott magánszemély minél előbb visszatérhessen az adófizetők közé.

Elvi kérdések

A magáncsőd mögött tehát fontos jogpolitikai elvek tapinthatók ki. Törvénytervezeti szinten is megfogalmazódik a kölcsönös együttműködés, a hitelezők méltányos érdekeinek figyelembevétele, az adósok számára a legkedvezőbb létfenntartási költségekhez igazodó törlesztésnek és jóhiszeműségük esetén a végleges mentesülésnek az elve. A kölcsönös együttműködés, a méltányos érdekek figyelembevétele a magánjog közismert elvei, ezért e helyütt bővebb kifejtésre nem szorulnak. A hitelezőt is védeni kell az adósi oldalon felmerülő esetleges megtévesztő magatartás hatásaitól, el kell kerülni, hogy az ebből eredő

tömeges károk olyan mértékben sújtsák a pénzügyi rendszert, hogy ezáltal a társadalmi szerepük betöltése, a hitelezés kerüljön veszélybe, hisz ezáltal a társadalom minden tagját kár érné. „A romló fizetőképesség következtében nő a nem teljesítések aránya, melynek hatására a bankok szűkítik hitelkínálatukat. Ennek eredményeképpen a lakossági hitelpiac eddig tapasztalt dinamikája megtorpan és a gazdaság növekedése tovább lassul.” (Wagner 2009: 68) Az adósok érdekei felé fordulás, szempontjaik hangsúlyozása viszont azért kerülhet bele kiemelt jogelvként a törvénytervezetbe, mert bár adós és hitelező polgári jogi értelemben egyenlők, gyakorlatilag a hitelezői oldalon van meg a hitelszerződések teljes kockázatainak áttekintési képessége, a kockázatokból eredő esetleges károk kompenzálásának jobb képessége és az az anyagi fedezet, amely hosszabb távon lehetőséget ad a pénzügyi szervezeteknek a haszonszerzésre az esetlegesen elszenvedett veszteségeik ellenére is. A magáncsődvel kapcsolatos törvénytervezet épp a hitelszerződések kockázataiból eredő veszteségek megosztását célozza oly módon, hogy a rosszabb kondíciókkal rendelkező természetes személyek, családok kikerülhessenek abból a válságos helyzetből, amelyet tartozásaik nemfizetése okozhat számukra. A létfenntartáshoz igazodó törlesztésben pedig az a szaktudományi álláspont jelenik meg, hogy a törlesztést ne lehessen az emberi méltóságot sértő módon alkalmazni (Gyarmati et al. 2015: 51). Már csak a kétoldalú jogviszonyból eredően is hozzátehetjük ehhez, hogy természetesen az adós oldaláról eredő esetleges visszaélésnek sem nyithat teret a családi csőddel kapcsolatos jogszabály, ami úgyszintén megfogalmazódik a törvénytervezetben.

E tételeken is megjelenő jogelvek mellett további elvek is absztrahálhatók a jogintézmény szellemiségének és céljának megfelelően. Ilyen elv, hogy átmeneti nemfizetési, likviditási probléma miatt senkit se lehessen a lakásától, az alapvető szociális biztonságát, megélhetését jelentő javaktól megfosztani. Ezen elv mögött a már említett társadalompolitikai érdekek húzódnak meg, miszerint sem a jogviszony alanyainak, sem pedig a jogalkotónak, illetve a szabályozó államnak nem lehet célja az állampolgárok tömegeinek gazdasági ellehetetlenülése.

Elvi élel leszögezhető, hogy nem szabad olyanoknak hitelt adni, akiről feltételezhető, hogy nem tudják majd visszafizetni, vagyis a hitelképteleneknek való hitelnyújtásért a hitelt nyújtó pénzügyi szervezetnek kell viselni a kockázatokat. A hitelképtelennek való hitelnyújtás csak rosszhiszemű spekuláció lehet, amely arra alapoz, hogy az adós végső teljes vagyonvesztéséből teremt hasznot, kihasználva a *pacta sunt servanda* elv esetleges könyörtelen túlhajtásának lehetőségét. A lakosság számára való hitelezés körében a hitelképtelennek való hitelnyújtásnál élni kell azzal a fikcióval, hogy a hitelt nyújtó megtévesztette

a hitelfelvevőt. Ez nem vélelem, mert nem feltételezhető, hogy a hitelt felvevő maga keresse a reménytelen eladósodást – de még ha valóban maga keresné is, egy körültekintő pénzügyintézet ezt nem fogadhatná el. „A felelős hitelező ugyanis megvizsgálja (és a döntése során figyelembe is veszi), hogy az ügyfél képes lesz-e teljesíteni törlesztéseit. Ebben a szemléletben a hitelező nemcsak azért vizsgálja kuncsaftja potenciális fizetőképességét, hogy ne veszélyeztesse a betétesek pénzét, hanem azért is, hogy magát az adóst is megóvja a törlesztés elmaradása esetén fellépő kellemetlenségektől, például a kilakoltatástól.” (Várhegyi 2008: 3) A fedezetlen hitel vissza nem fizetéséért keletkezett kárt tehát az elv értelmében a hitelnyújtó szenvedí, kivéve, ha a hitelfelvevő megtevesztette a hitelezőt. Megtevesztésről viszont érdemben csak akkor lehet szó, ha a hitelnyújtó vizsgálata körültekintő, részletes és alapos volt. Hasonlóan, ha olyan személynek történik a hitelnyújtás, akinek a kockázati besorolása magas, akkor a kockázatok viselése a hitelnyújtót olyan arányban kell hogy terhelje, mint az adós – hiteles és alapos felmérésen alapuló – kockázati besorolása. A hitelnyújtót tehát egy fokozott gondosság terheli az adós kiválasztásánál, méghozzá azon az alapon, hogy a tömeges hitelezés körülményei között a csődökből eredő károk túlmutarnak a két szerződő fél jogviszonyán.

A magáncsőd jogintézménye mögött megjelenik az az alapelv, hogy a csődbe jutott nem járhat jobban, mint az, aki a tartozásait rendben fizeti. Ellenkező esetben megnyílna a lehetőség a tartozások alóli kibúvársra a magáncsőd révén. A magáncsőd szabályai a magyar törvénytervezetekben is egy többéves időszakot írnak elő, amely alatt az adós egy állami szervezet, a Családi Vagyonfelügyelői Szolgálat és az általa megbízott családi vagyonfelügyelő segítségével minden olyan forrást az adósságrendezésre fordít, amelyet a háztartás nélkülözhet és a törvény lehetővé tesz. A mentesüléshez, az adósságok törlesztéséhez, még inkább az időszak eltelte utáni peresíthetetlenséghez az is szükséges, hogy az adós ez alatt az időszak alatt megfeleljen az együttműködésben támasztott követelményeknek, főképp, hogy esetleges bevételeit ne fedje el, lényeges információkat ne titkoljon el. Bár a feltételeket az adós önként vállalja, ezek betartása olyan tartósan és nyomasztó teherként kötelezi a háztartást, hogy valóban csak a gazdasági végszükség indíthat arra bárkit, hogy ezeknek eleget tegyen. Különösen indokoltak a kemény feltételek azokban az esetekben, ahol megállapítható a hitelfelvevői oldalon a könnyelműség, túlzott kockázarvállalás jelentkezése. Folytatván Várhegyi Éva előbb félbehagyott gondolatmenetét, „a felelős hitelfelvevő sem enged a csábításnak, hogy lakását fedezetül kínálva, jövedelemigazolás nélkül bármilyen célra felhasználható, viszonylag alacsony kamatú hitelhez jut-

hat, hanem mérlegeli, hogy mi lesz, ha csökkenő jövedelme vagy netán munkája elvesztése miatt nem tud majd törleszteni” (Várhegyi 2008: 3). Az elv kimondása tehát egy prevenció funkció is betölt, amennyiben minden hitelfelvevőnek számolnia kell azzal, hogy magáncsőd esetén az eredeti szerződéses kötelemtől való végleges megszabadulás nem jelent anyagi áldozatoktól való mentességet a háztartás számára.

Fogyasztói türelmetlenség

Az esetek egy részében tehát a hitelfelvevői oldalon is megállapíthatók olyan kockázatos magatartások, amelyek indokoltá teszik azoknak a szigorú feltételeknek az előírását, amelyek lehetővé teszik az adósságok alóli mentesülést, az újrakezdést, de nem teremnek kedvezőbb helyzetet a csődbe kerültek számára a törlesztések vállalásával szemben. A szakirodalom a fogyasztói türelmetlenség fogalmában (Tóth–Árvai 2001) ragadta meg azt a hitelfelvevői magatartást, amely egyéb kedvezőtlen körülményekkel együtt azt a tömeges csődveszélyt előidézte, ami végeredményben a magáncsőddel kapcsolatos törvény-előkészítési munkát is beteljesítette.

A fogyasztói türelmetlenség azt jelenti, hogy az állampolgárok fogyasztásuk megnövelése, a javak felhalmozásának érdekében olyan pénzügyi döntéseket hoztak meg, amelyek túlfeszítették a háztartásuk rendelkezésére álló jövedelmi kereteket:

- már eleve nagyobb törlesztőrészletet vállaltak, mint amennyit fokozott kockázat nélkül bevállalhattak volna;
- kellő pénzügyi ismeretek hiányában nem számoltak a visszafizetési kockázatokkal, árfolyamváltozásokkal, hirtelen hitelből próbáltak finanszírozni.

(Reális felmért adósságvállalás esetében pedig olyan nem várt körülmények léptek fel – tartós betegség, munkahelyvesztés stb. –, amelyek a törlesztőrészletek fizetését ellehetetlenítették.)

Az állampolgárok fogyasztói türelmetlenségére azonban nem kerülhetett volna sor, ha a hitelezői oldalon nem valósulnak meg olyan magatartások, amelyek a polgári jogi értelemben vett tisztesség határait feszegetik, sőt, a szakirodalom alapján kimutathatóan túl is lépik. „...a túlzott eladósodás forrása sok esetben a hitelfelvételek is, amelyet agresszív és tisztességtelen reklámkampányok ösztönöznek a jövedelemhiány pótlására, az áruk és szolgáltatások megszerzésére. Ezzel összefüggésben rá kell mutatni arra, hogy az érzékeny csoportok »rosszul eladósodottak«, mivel fizetéseképtelenségük miatt nem juthatnak hozzá a hitelek összes formájához. Ezért a költségesebb, folyószámlahitel típusú hitelformák felé irányítják őket, melyek sokszor különféle csatornákon kiadott, magas kamatozású kártyákhoz kapcsolódnak.”

(Mader 2014: 5) A lakossági hitelállomány növekedése és a háztartások megtakarításainak csökkenése általános nemzetközi tapasztalat az elmúlt két évtizedben, és elsősorban a gazdasági fellendüléssel együtt járó pénzügyi liberalizációnak tulajdonítható, amely likviditási korlátok oldódásáról és ezáltal a háztartások eladósodottsági szintjének fokozatos növekedését eredményezte (Tóth–Árvai 2001: 13). „Az aggodalomra okot adó bizalmi, likviditási és hitelválság az amerikai jelzálogpiacról indult ki. Az ezredfordulót követően egyes hitelezők engedtek annak a csábításnak, hogy a történelmi mélypontra süllyedt kamatlábak és a meglóduló ingatlanárak kitérítették az ingatlanfedezet mellett hitelért folyamodók körét. Olyanok is tülekedtek az olcsó hitelért, akiknek nagyobb törlesztési terhet kellett eszükbe sem jutott eladósodni, vagy ha mégis, akkor a pénzügyi intézeteknek kellett volna elzavarni őket. [...] Bankjaink a nemzetközi hitelválság ellenére nem szigorították, hanem még enyhítették is a lakosság hitelezésének feltételeit.” (Várhegyi 2008: 3) A hitelintézetek mohóság és a fogyasztói türelmetlenség együttesét Várhegyi némi eufemizmussal „bohém felelőtlenség”-nek nevezi: „Mindkét fél tudja, hogy a kuncsaft nem igazán hitelképes, és hogy a hitel valójában nem is arra szolgál, amire látszólag felveszi a páciens, de összekacsintva mégis úgy tesznek, mintha minden rendben lenne.”

Említsük meg, hogy a korábbi kormányok és pénzügyi felügyelet is hozzájárultak a tömeges csődhelyzet kialakulásához. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága is vizsgálta a lakossági devizaeladósodás okait 2002 és 2010 között (Salamon 2012), és megállapította többek között, hogy

- a magyar kormányok 2002 és 2008 között gyakorlatilag teljes mértékben negligálták a lakosság devizaalapú eladósodásának rendszerkockázatát;
- „a Magyar Nemzeti Bank ugyan a kormányoknál sokkal előbb észlelte és kommunikálta is a keletkező rendszerkockázatokat, de lépései nem voltak olyan erőteljesek, hogy érdemben módosítsanak a devizahitelezésben érintett aktorok motivációján”;
- „a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete a teljes vizsgált időszakban képtelennek bizonyult arra, hogy megfelelő súllyal jelenítse meg a fogyasztóvédelmi érdekeket a devizahitelezés folyamatában. Még olyan eklatáns jelenségek esetében sem lépett közbe, mint amilyen a hitelközvetítők tömeges megjelenése a devizahitelek terítésénél, vagy a THM félrevezető alkalmazása, nem is beszélve a manipulatív reklámok kérdésköréről.”

A következményeket tehát – a hitelnyújtók fokozottan tekinthető felelőssége mellett – több esetben is a két szerződő fél együtt állította elő, amelyhez még hozzátevéődött, hogy a pénzügyi felügyeleti rendszer sem volt a helyzet magaslatán. Ezért jelenleg nagymértékben a

magáncsődjogintézményére vár az a feladat, hogy – az alapelveknek megfelelően – a szerződő felek helyzetét a társadalmi érdekek szempontjából a legoptimálisabban rendezze.

Bár a magáncsődjogintézményének modelljéhez a becsődült hitelszerződések szolgáltatottak alapot, a törvénytervezetek a természetes személyek adósságrendezéséről szólnak. Adósság nemcsak hitelszerződésből keletkezhet, hanem közműtartozásokból is, és a kétfajta adósság össze is kapcsolódhat, amennyiben valaki a hitel törlesztőrészletét fizeti, de a közműszámlákat nem, vagy esetleg fordítva. Ez azt jelenti, hogy bárki kérhet adósságrendezést, aki a törvényben meghatározott feltételeknek megfelel, akkor is, ha nincs tartozása hitelintézetek felé. A magáncsőddel kapcsolatos jogintézmény tehát várhatóan minden olyan adósság rendezését kezelni képes, ahol az adós egy állami megbízott vagy felügyelő segítségével a háztartás létfenntartási szintje fölött rendelkezni tud egy bizonyos jövedelemmel, illetve vagyonnal, függetlenül attól, hogy az adósság milyen tartozásból, jogügyletből ered. Nem képes viszont kezelni azok helyzetét, akik tartósan a létminimum alatt élnek, és azokat sem, akik a törvényben meghatározott idő eltelte előtt ismételtelen fizetésekképtelenné válnak, hiszen ők valójában hitelt sem kaphatnának körültekintő hitelezés esetében. Az ő helyzetüket nem a magáncsődre vonatkozó törvény, hanem a szociális jogalkotás, a bérlások rendszerének kiépítése, illetve a Nemzeti Eszközkezelő rendezheti, különösen azokban az esetekben, ahol magánszemélyek a közszolgáltatásokból eredő szerződéses kötelezettségeiket nem tudják teljesíteni.

Összegzés

A családi csőddel kapcsolatos törvény régi igényt igyekszik kielégíteni, bevezetésének szükségességéről kormányokon átívelő szakmai konszenzus van, amelynek jelenlegi változatát a KDNP-frakció dolgozta ki. A családi csőd elnevezés lényegében megfelel a magáncsődjog és a fogyasztói csőd fogalmainak, ezért ezeket az elnevezéseket szinonimaként használjuk.

A családi csőddel kapcsolatos törvénytervezet a hazai jogfejlődés egy fontos állomása, amely lehetővé teszi, hogy a jöhiszemű együttműködő adós, aki önhibáján kívül nem tudja tartozásait fizetni, ne kerüljön családjával együtt olyan egzisztenciális válságba, amely számára lehetetlenné tenné, hogy kikerüljön az adósság visszafizetésének kötelezettségéből. Az előállt helyzet több tényező következménye, fogyasztói türelmetlenség, pénzügyi felelőtlenség és kormányzati–pénzügyi felügyeleti felelőtlenség egyaránt közrehatott a lakossági eladósodottság nagymértékű kialakulásában.

A családi csőd jogintézménye egy kompromisszum eredménye, amelynek oka, hogy az adósok és a hitelezők

érdekei között egy méltányos egyensúly megtalálására van szükség az adósságok tömeges nemfizetésének esetére. Az áthidaló megoldás abban van, hogy a jogalkotó egy új jogintézmény felállításával teremti meg annak lehetőségét, hogy a szerződések berartásának követelménye ne okozzon tömeges elnyomorodást, a hitelező minél nagyobb összeget kapjon meg, ugyanakkor az előírásoknak megfelelő adós mentesülhessen a fennmaradó törlesztésektől.

A magáncsőddel kapcsolatos jogintézmény megteremtését az az igény keletkezteti, hogy a hatályos polgári jog nem igazán tudja kezelni a természetes személyek tömeges fizetéseképtelenségét, illetve az ezzel járó társadalmi következményeket. Ezért a jogalkotó salomoni megoldással előírja, hogy az adós minél teljesebb részzel köteles helyállni a hitelszerződésből eredő tartozásaiért, akár több évig tartó életszínvonal-süllyedéssel is, viszont ennek fejében „nem ad keresetet” (*actio certae creditae pecuniae*) a hitelezőnek a végrehajtáshoz, amely a fizetéseképtelenség következményeként a szerződéses kötelemről törvényszerűen következne. A családi csődbe került személy számára a régi szerződéses kötelem helyén egy új jogviszony alakul ki, ennek alanyai a korábbi szerződő feleken kívül a tömeges szerződéses viszonyok meghiúsulásának elkerülésében érdekelt állam, illetve képviselőjeként a Családi Vagyonfelügyelői Szolgálat. Tárgya az adósság rendezése, tartalmát pedig főként azok a szabályok jelentik, amelyek az adósság rendezésének eljárását szabályozzák.

Az előállt helyzet, a visszafizethetetlen adósságok tömkelege következtében valós fenyegetettség alakult ki abban a tekintetben, hogy családok tízezrei válhatnak hajléktalanná, ez pedig politikailag vállalhatatlan bármilyen kormányzat számára. A jelenlegi kormányzat sikerült a devizaadósok helyzetét stabilizálni, és a magáncsőd intézményének kialakításával is próbálja elejét venni egy olyan helyzet kialakulásának, amelyben emberek, családok tömegesen kitéttek lehetnek a teljes anyagi ellehetlenülésnek.

Felhasznált irodalom

- Előterjesztés a természetes személyek adósságrendezési eljárásának bevezetésére vonatkozó szabályozási koncepció társadalmi vitájához. Igazságügyi és Rendészeti miniszter, IRM/CGKFO/10/2009. Budapest, 2009. február.
- Eörsi Gyula (1981) *Kötelmi jog. Általános rész*. Tankönyvkiadó, 1992.
- Földi András – Hamza Gábor (2014) *A római jog története és institúciói*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gyarmati Andrea – Haraszi Adrienn – Lisznyai Beáta – Vályi Réka Ph.D (2015) Összefoglaló jelentés. A természetes személyek adósságrendezésére vonatkozó jogszabály bevezetését megalapozó kutatás szakirodalmi háttere. Kézirat, NCSZSI.
- Horváth Attila (2006) *A magyar magánjog történetének alapjai*. Jogtörténeti értekezések, 33./ Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hutkai Zsuzsanna (2011) Csődeljárás – reorganizáció elméletben és gyakorlatban. Kézirat, TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005, <http://www.propublicobono.hu/pdf/HUtkaizsuzsanna%202010%20PPB%203V.pdf>
- Indokolás a természetes személyek adósságrendezéséről szóló törvénytervezethez. (Évszám, szerző és azonosítások nélkül.)
- Lőrinczi Gyula (2011a) A csődjogi mentesítés elméleti alapjai. *Jogelméleti Szemle*, 2. sz. http://jesz.ajk.elte.hu/lorinczi46.html#_ftn1
- Lőrinczi Gyula (2011b) A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei. *Jogtörténeti szemle*, 4. sz. 19–29.
- Mader, Reine-Claude (főelőadó) (2014) *Fogyasztóvédelem és a túlzott eladósodottság megfelelő kezelése a társadalmi kirekesztés megelőzése érdekében*. Az „Egységes piac, termelés és fogyasztás” szekció véleménye. Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, INT/726, 2014. április 29. <https://webapi.eesc.europa.eu/documents/anonymous/eesc-2014-00791-00-00-ac-tra-hu.doc/content>
- Okányi Zsolt (é. n.) *A teljesítés lehetetlenülése a kiváltó okok szempontjából*. Kézirat. <http://www.ajk.elte.hu/file/OkanyiZsolt-TeljesitesLehetetlenulese.pdf>
- Salamon László dr. (előterjesztő) (2012) Az Országgyűlés Alkormányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának jelentése a 2002–2010. közötti lakossági deviza-eladósodás okainak feltárásáról, valamint az esetleges kormányzati felelősség vizsgálatáról. Irományszám: J5881.
- Siklósi Iván (2013) Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez. *Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus*. *Jog – Állam – Politika*, 1. sz. 177–193. <http://dfk-online.sze.hu/jog-allam-politika-v-evfolyam>
- Tóth István János – Árvai Zsófia (2001) Likviditási korlát és fogyasztói türelmetlenség. A magyar háztartások fogyasztási és megtakarítási döntéseinek empirikus vizsgálata. *MNB Füzetek*, 2. sz.
- Szivós Péter – Tóth István György (szerk.) (2015) *Jól nézünk ki (...?) Háztartások helyzete a válság után*. Tárki, Monitor Jelentések.
- Várhegyi Éva (2008) Kell-e félnünk a hitelválságtól? *Élet és Irodalom*, augusztus 13., 3.
- Wagner Ildikó (2006): A magáncsőd intézménye. *Themis*, december, 77–87. <http://www.ajk.elte.hu/Themis>
- Wagner Ildikó (2009) A magáncsőd hiányából eredő problémák. *Themis*, december, 54–71.

A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Indexe, 2005–2012

A nemek közti esélyegyenlőség az Európai Unió (EU) központi kérdése azóta, hogy a nők és férfiak egyenlő mértékű díjazásának elvét az Európai Gazdasági Közösség már az 1957. évi szerződésében rögzítette. A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (EIGE) fejlesztette ki az Esélyegyenlőségi Indexet (Gender Equality Index), amelynek célja, hogy támogassa a hatékonyabb döntéshozatalt uniós szinten. A jelenlegi frissítés első alkalommal tartalmazza a 2005-ös, 2010-es és 2012-es pontszámokat, ami lehetővé teszi az Európai Uniónak és az egyes tagállamoknak, hogy értékeljék az elért eredményeiket. Az Esélyegyenlőségi Index következő frissítése 2017-ben várható. Az index megmutatja, hogy az Unió tagállamai hol állnak a nemek közti esélyegyenlőség különböző területein (munka, jövedelem, oktatás, láthatatlan munka, döntéshozásban való részvétel, egészség, nők elleni erőszak).

A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (EIGE) a 1922/2006/EK¹ rendelettel jött létre és 2010-ben kezdte meg működését. Az EIGE átfogó célja, hogy hozzájáruljon a nemek közötti esélyegyenlőség előmozdításához, továbbá hogy elősegítse valamennyi közösségi politikában és az abból eredő nemzeti politikákban a nemek közötti esélyegyenlőség érvényesítését, a nemi alapú diszkrimináció elleni küzdelmet, és növelje az uniós polgároknak a nemek közötti egyenlőség tudatosságát. Az Intézet élén az igazgató áll, aki szoros együttműködésben az igazgatótanáccsal végzi munkáját. Az igazgatótanács 18 tagállami és egy bizottsági képviselőből áll. A tagok kinevezésénél fontos szempont a legmagasabb szintű hozzáértés, valamint a nemek közti egyenlőség területén való transzdiszciplináris jártasság. Az igazgató tanácson túl az EIGE egy szakértői fórummal is bír, melynek tagjai az egyes tagállamoknak a nemek közti esélyegyenlőség kérdésére szakosodott intézményeitől, az európai szintű szociális partnerektől és a közösségi szintű nem kormányzati szervezetektől érkeznek. Fő tevékenysége a nemek közti egyenlőségre vonatkozó kérdésekkel kapcsolatos információszerezés, ismeretgyűjtés. Továbbá a fórum feladata biztosítani az EIGE és a tagállamok illetékes szervei közti együttműködést.

Az EIGE prioritásait és feladatait az Intézet éves munkaprogramja határozza meg.² Ez alapján az EIGE egyik szerepe az, hogy segítse a Bizottságot és a tagállamokat a pekingi cselekvési platform kritikus problématerületei esetén megállapított uniós szintű mutatókról szóló jelen-

tések összeállításában és – ahol szükséges – további indikátorok, mérőszámok kidolgozásában. Egy másik fontos szerep a nemek közötti egyenlőség általános érvényesítésének módszereivel és eszközeivel kapcsolatos munka. Továbbá a nemek közti egyenlőség uniós mutatójának kidolgozása, lehetővé téve ezáltal a nők és férfiak közötti egyenlőség megvalósulási folyamatának értékelését. Valamint a párbeszéd és partnerség kialakítása avval a céllal, hogy létrejöjjön a nemek közötti egyenlőség európai hálózata.

A Nők 1995. évi Pekingi IV. Világkonferenciáján „Pekingi nyilatkozat és cselekvési platform az egyenlőségért, a fejlődésért és békéért” című dokumentum a nők helyzetének javítása és az érdekérvényesítési képességük növelése, továbbá a nők és férfiak közötti egyenlőség megvalósítása érdekében stratégiai célkitűzéseket tartalmaz, valamint a nemzeti kormányok és a civil társadalom által végrehajtandó lépéseket állapít meg. A cselekvési terv fogalmazza meg először a gender mainstreaminget mint a társadalmi nemek egyenlőségét előmozdító közpolitikai stratégiát.

A célkitűzéseket és a fellépéseket a következő kritikus problématerület mentén határolták el:

- szegénység,
- oktatás és képzés,
- egészség,
- nők elleni erőszak,
- fegyveres konfliktusok,
- gazdaság,
- hatalom és döntéshozatal,
- intézményi mechanizmusok a nők helyzetének javítására,
- emberi jogok, média,
- környezet és a leánygyermek.

A nemek közötti egyenlőség mutatója

A nemek közötti egyenlőségnek a mérése egy közös mutatókészlet segítségével meghatározó jelentőségű mind az európai döntéshozatal, mind az uniós polgárok tudatosság-növelése szempontjából. A „Gender Equality Index” (a nemek közötti egyenlőség előrehaladását mérő mutató) azt mutatja meg, hogy az Unió tagállamai hol állnak a nemek közti esélyegyenlőség különböző területein (munka, jövedelem, oktatás, láthatatlan munka, döntéshozásban

való részvétel, egészség, nők elleni erőszak). A mutatók segítséget nyújthatnak a nemek közötti egyenlőség terén megfigyelhető tendenciák és egy nemzeti helyzet erős és gyenge pontjainak azonosításában, továbbá elősegítik az országok közötti összehasonlítást. „A nemek közötti egyenlőség az Európai Unió tagállamaiban 2005–2012”³ című, a 28 tagállam adatait tartalmazó jelentés 2015-ben jelent meg. A jelenlegi frissítés első alkalommal tartalmazza együttesen a 2005-re, 2010-re és 2012-re vonatkozó korábbi adatokat, ezzel lehetővé téve az elért eredmények időbeni értékelését az egyes tagállamok esetén. Az Esélyegyenlőségi Index következő frissítése 2017-ben várható. Mielőtt elemezném a jelentés Magyarországra vonatkozó adatait, röviden vázoló az azt a hazai nemi esélyegyenlőségi politikát és jogi-intézményi keretet, amely nagyban befolyásolja a mutatók alakulását.

Az esélyegyenlőségi politika jogi és intézményi kerete

Az ENSZ közgyűlése 1979-ben fogadta el a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések minden formájának kiküszöböléséről szóló Egyezményt (CEDAW), amelyet Magyarország az 1982. évi 10. számú törvényerejű rendelettel ratifikált. Az Egyezmény ratifikálásával a kormányzat vállalja az emberi jogok teljes biztosítását a nők számára, valamint a nők és férfiak közötti egyenlőség elérése érdekében az akadályok lebontását. Az Egyezmény egyértelműen meghatározza, mit jelent a nőkkel szembeni megkülönböztetés, valamint menetrendet is rögzít a nők és férfiak közötti egyenlőség eléréséhez. Magyarországon a rendszerváltás pillanatától fogva jelentős hatást gyakorolt a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó nemzetközi szabályozás fejlődése. A rendszerváltás után elfogadott első stratégiai dokumentum, amely a nemek közötti egyenlőség megvalósulását volt hivatott előmozdítani, a kormány 1997. évi 2174. sz. határozata⁴ az ENSZ 1995-ös IV. Pekingi Női Világkonferenciáján elfogadott Cselekvési Tervben megfogalmazott feladatok magyarországi megvalósítását szolgáló cselekvési program. A nemek közötti egyenlőség intézményesülése is ekkor kezdődött el hazánkban, a kongresszus évében felállt a Nőpolitikai Titkárság. A következő, mérföldkönek tekinthető stratégiai dokumentum ezen a területen szintén a nemzetközi nemi egyenlőségpolitika fejlődésének következtében született meg Magyarországon. Az Európai Bizottság által kidolgozott, a nők és férfiak egyenlőségére vonatkozó, a 2006 és 2010 közötti időszakra érvényes ütemterv⁵ kötelezettséget ró Magyarországra az egyenlő bánásmód követelményeinek magvalósítására vonatkozóan. A stratégiai dokumentum hatására az 1089/2006. (IX. 25.)⁶ Kormányhatározat döntött a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács létrehozásáról. A tanács döntés-előkészítő konzultatív, vé-

leményező, javaslattevő testületként működött.⁷ A nemi egyenlőség területén már interszekcionális megközelítés jelenik meg az 1997-es cselekvési programot 2010-től felváltó Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiában.⁸ A stratégiai irányokat és célokat a 2010 és 2021 közötti időszakra meghatározó kormányhatározat hat prioritást állít fel olyan területeken, ahol a nők és férfiak társadalmi egyenlőségének eléréséhez határozott kormányzati lépések megtrétele szükséges. Ezek a következők: A nők és férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlenségének megteremtése, fizetési és foglalkoztatási aránytalanságok felszámolása, nők és a szegénység, nők és az egészség szempontjainak figyelembevétele. A szakmai, magán- és családi élet fokozottabb összehangolásának támogatása. A férfi és a női részvétel közötti aránytalanság csökkentésének támogatása a politikai és gazdasági döntéshozatalban, valamint a tudomány területén. Az erőszak elleni hatékony fellépéshez, megelőzéshez szükséges intézkedések megtétele. A nemekhez kötődő sztereotípiák visszaszorításának támogatása. A nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség politikája stratégiai célkitűzéseinek megvalósításához elengedhetetlen változások szakmai megalapozása (képzés, intézményrendszer, nemekre érzékeny költségvetés, nemekre bontott adatgyűjtés). 2014 márciusában Magyarország aláírásával csatlakozott az Európa Tanács 2011-es Isztambuli Egyezményéhez. Az Egyezmény a nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak elleni hatékony fellépést célozza. A nők és férfiak egyenlőségének alapjait a magyar jogban az Alaptörvény határozza meg. A rendszerváltás évétől egészen 2011-ig hatályban lévő alkotmány kimondta, hogy „a Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül” (70. § [1]). Az Alaptörvény ezt a kitétel így módosította: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja” (XV. cikk [2]). Továbbá a korábbi hatályos szabályozás kinyilvánította, hogy „a Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében” (66. § [1]). Ez utóbbi paragrafust a 2011-ben hatályba lépett Alaptörvény a nők és a férfiak általános egyenjogúságának deklarálására változtatta, s rögzíti, hogy „a nők és a férfiak egyenjogúak” (XV. cikk [3]). Az Alaptörvény kimondja továbbá, hogy Magyarország külön intézkedésekkel segíti az esélyegyen-

lőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását, és hasonlóképpen védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket (XV. cikk [4–5]) 5). A 2004. január óta hatályban lévő, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebktv.) az a jogszabály, amely a nemek egyenlőségének normáit meghatározza Magyarországon. A törvény többek között a nemet, a családi állapotot, az anyaságot (terhességet) és apaságot, illetve a foglalkoztatási jogviszonyt vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt részmunkaidős jellegén, illetve határozott időtartamán alapuló hátrányos megkülönböztetést tiltja, és az egyenlő bánásmód követelményének betartását írja elő természetes személyekkel, azok csoportjával és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetekkel szemben. A törvény az általános szabályok mellett külön fejezetben foglalkozik a foglalkoztatás, az oktatás, a szociális biztonság és egészségügy, a lakhatás, az egészségügyi ellátás, valamint az áruk forgalma és szolgáltatások igénybevétele területén tapasztalt hátrányos megkülönböztetéssel.⁹ Az egyenlő bánásmód megsértése esetén jogorvoslatért az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz¹⁰ fordulhat az érintett.

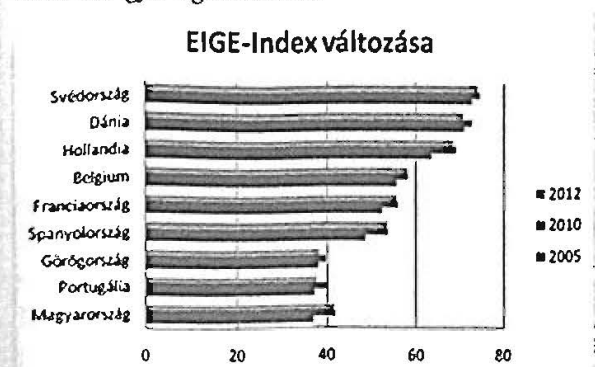
A nemek közötti egyenlőség Magyarországon, 2005–2012 (EIGE 2015)

Alábbiakban bemutatásra kerülő, a nemek közötti egyenlőség előrehaladását mérő index magasabb értéke korrelál a magasabb GDP-vel, magasabb szociális védelmi kiadásokkal, alacsonyabb pályakezdő munkanélküliségi rátával, nagyobb számú napközbeni kisgyermek-ellátási férőhellyel, a nők magasabb arányával a felsővezetők között és a magasabb egészségügyi ráfordítással.

Magyarország azon országok közé tartozik, ahol 2005 és 2010 között javulás, 2010 és 2012 között rosszabbodás következett be.

1. ábra

A Nemek Közötti Esélyegyenlőség Európai indexének változása egyes tagállamokban

Forrás: saját szerkesztés

A mutató értéke 0 és 100 között változik, ahol a 0 a teljes egyenlőtlenség, 100 pedig a teljes egyenlőség.

Foglalkoztatás

Nők munkaerőpiaci részvételének tekintetében egész Európában megfigyelhetőek a nemek közti különbségek. A férfiak magasabb foglalkoztatási rátával rendelkeznek Magyarországon is, bár a nemek közti különbségek tekintetben nem olyan nagyok, mint más uniós tagállamokban. Bár ez inkább a férfiak alacsony aktivitási arányának és nem a nők jobb részvételi arányának köszönhető. A 15 év feletti teljes munkaidőben foglalkoztatottak aránya Magyarországon nők esetén 39%, az EU-28-ban közel azonos mértékű: 38,8%; a férfiaké hazánkban 3%-kal alacsonyabb, mint az EU-28-ban (HU: 52,7%; EU-28: 55,7%). A munkában töltött évek számát nézve is elmondható, hogy mind hazánkban (nők 28,2; férfiak 32,5 év) mind az EU-28-ban (nők 32,2; férfiak 37,6) a férfiak hosszabb ideig vannak jelen a munkaerőpiacon, amely kedvezőtlenül befolyásolja a nyugdíjakat, növelve evvel az idős nők szegénységi kockázatát. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó harmadik indikátor a horizontális szegregációt mutatja a legnagyobb női dominanciával bíró ágazatokban. A 15–64 év közötti munkaképes korú foglalkoztatottak közt az oktatás, egészségügy és szociális ellátás területén mind hazánkban, mind az EU-28-ban nagyon hangsúlyosan felülreprezentáltak a női munkavállalók (Mo.: 25,5%; EU-28: 29,8%), míg a férfiak részvétele alacsony (Mo.: 6,0%; EU-28: 8,1%).

Gazdasági függetlenség, fizetési aránytalanságok

Az Európai Unió tagállamaiban a nők átlagkeresete 1995-ben mintegy 17%-kal maradt el a férfiakétól. Ez a különbség 2006-ra 15% körülire változott. Magyarországon a 2002 előtti években a nők kereseti helyzete ennél kedvezőtlenebbül alakult, kereseti hátrányuk meghaladta a 20%-ot. A 2002 utáni években azonban jelentősen szűkült a nemek szerint mért kereseti rés – 2005–2006-ban 11%-ra –, és ezzel Magyarország az Unióban az átlagnál kisebb kereseti különbséggel rendelkező tagállamok közé került. Az Unió 2009-től a nemek szerinti kereseti különbségekre vonatkozóan olyan uniós szinten harmonizált statisztikai adatok közzétételére tért át, amelyek az előzőekben ismertetettekkel nem összehasonlíthatóak, és jellemzően magasabb értékeket adnak. Az új adatok szerint a magyar nők kereseti lemaradása 18% volt a tagállamok összességére számított 20,18%-os hátránnyal szemben. A nemzetgazdasági kereseti rés csökkenésében szignifikáns szerepet játszottak a költségvetési szféra 2001-ben kezdődő keresetkiigazításai, hiszen e szférát a női foglalkoztatottak dominanciája jellemzi, a közszférában a munkát vállalók 68%-a közülük kerül ki. A bérek kiigazításában tehát nagyobb volt a nők érintettsége, mint a férfiaké.

Oktatás

A felsőoktatás kulcsfontosságú, hiszen a tudásalapú gazdaság kihívásaira adott válaszokhoz magasan képzettek-re van szükség, akik a szaktudás mellett a rugalmasság, jó kommunikációs készség, vállalkozói magatartás készségeit is elsajátították. A nők egyre nagyobb arányú beáramlása figyelhető meg a felsőoktatásba (Magyarország: nők 20,3%; férfiak 16,6%; EU-28: nők 21,1%; férfiak 22,8%). A számszerűsíthető, felsőoktatásra jellemző „nő-többlet” ellenére a nők továbbra is hátrányos helyzetűek. Bár ők vannak többségben a felsőoktatási képzésekben, a nemek aránya a tudományterületek között kiegyenlítetlen, a nők még mindig elsősorban a tanárképzés, oktatástudomány, az egészségügy és a szociális gondoskodás területén vannak túlsúlyban (nők 32,7%; férfiak 16,6%), akárcsak az Európai Unióban (nők 45,0%; férfiak 22,0%).

A családi és munkahelyi feladatok összehangolása

A családi feladatok, a „láthatatlan munka” átmenetileg nagyobb megterheléssel jár addig, amíg kisgyermek vagy ápolásra szoruló felnőtt van a családban. Mind a kereső tevékenységre, mind a házimunkára és a gyermekek ellátására a magyar nők jelentős időt fordítanak. A gyermekgondozási és a háztartási feladatok mellett a beteg- és idősgondozás feladatai is általában a nőkre hárulnak. Az EIGE adatai alapján a megkérdezett dolgozó magyar nők 11,5%-kal töltenek több mint egy órát naponta gyermek- vagy idősgondozással, mint a férfiak. A nők által a háztartási munkára fordított időt nem a gyermek megszületése növeli nagyon jelentősen, hanem a házasság, élettársi kapcsolat, együttélés stb. Az indikátor alapján a magyar nők 69,9%-a, férfiak 16,1%-a végez napi 1 óránál több házimunkát, a tagállamok összességére számított adatok hasonló megoszlást mutatnak (nők 77,1%; férfiak 24,0%).

Politikai részvétel

Legfelső szintű politikai pozíciókban a nők aránya elenyésző, még a parlamenti képviselők esetében is stagnál. Az új EIGE-adatok is alátámasztják, hogy legfelső szintű politikai pozíciókban a nők aránya nagyon alacsony (nők 9%; férfiak 91%), továbbá még a parlamenti képviselők és a helyi politikai szint esetén is ugyanolyan domináns a férfi képviselők többsége. Ez a trend akkor is, ha az Európai Unió országaival hasonlítjuk össze a magyarországi helyzetet. A vertikális szegregáció a munka világának hierarchikus rendjében is megmutatkozik. Az EIGE erre vonatkozó indikátora, a felsővezetők körébe tartozó nők és férfiak részaránya (nők 7%; férfiak 93%) a nők erős alulreprezentáltságát tükrözi a nőknek a foglalkoztatottak összességén belüli részesedéséhez képest.

Egészségügy

A 16 év feletti lakosságnál mért szubjektív jólét mind Magyarországon (nők 53,7%; férfiak 61,9%) mind az EU országainak összesített adataiban (nők 65,5%; férfiak 71,1%) a nők esetén rosszabb, mint a férfiaknál. Magyarországon a férfiak jóval korábban halnak meg, mint amit az ország gazdasági fejlettsége indokolna. Bár ez a tendencia a 90-es években volt a legsúlyosabb, még ma is jelentős hátrányban vagyunk az EU országaihoz képest az EIGE indikátora szerint. A várható élettartam abszolút értékben születéskor hazánkban a nők esetén 78,7, férfiaknál 71,6 év, az EU 28-nál a nőknél 83,1, férfiaknál 77,5 év.

Nőkkel szembeni erőszak

A nők elleni erőszak tipikus fajtájának tekintik a nemzetközi emberi jogi dokumentumok és a nemzetközi szakirodalom a családon belüli (párkapcsolati) erőszakot, a szexuális zaklatást, a nemi erőszakot, az emberkereskedelmet, a prostitúciót. Továbbá a nők elleni erőszak propagálását a médiában, melynek egyes nemzetközi szakértők szerint része a pornográfia, a fenyegető zaklatást, valamint az ún. „hagyományokon alapuló” erőszakfajtákat, mint a kényszerházasság, a női nemi szervek csonkítása, vagy az ún. „becsület-bűncselekmények”. A nők elleni erőszak különféle formái közül eddig csupán a családon belüli erőszak, valamint a nemi erőszak kérdéskörével kapcsolatban készültek felmérések. Az EIGE most először méri a nőkkel szembeni erőszakot a Fundamental Rights Agency (FRA) adatait alapul véve. Az FRA Európa minden részén magas előfordulási gyakoriságot mért a nők elleni erőszak esetén. Az érték a régi tagállamokban azért magasabb, mert ahol a nemek közti egyenlőség szintje magasabb, ott az emberek jobban bíznak az igazságszolgáltatás intézményeiben, a rendőrségben, bíróságban, ezért a nyilvánosságra került erőszakos esetek száma magasabb. A partner által elkövetett fizikai erőszakról a megkérdezett 15–84 éves nők 19%-a számolt be Magyarországon, míg az EU átlagában ez a szám 20%, a partner általi nemi erőszak aránya Magyarországon és az EU átlagában egyaránt 7%. A partner általi pszichés terrorról a magyar nők 49%-a, míg az unióban élők 43%-a számolt be.

Összegzés

A nők és a férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlenségének megteremtése, a fizetési és foglalkoztatási aránytalanságok felszámolása tekintetében irányadó Lisszaboni Stratégia rögzíti a tagállamoknak, hogy olyan foglalkoztatáspolitikát folytassanak, amely az EU-28 átlagában biztosítja a 15–64 éves népesség 70%-os foglalkoztatási rátájának elérését a nők esetén pedig a 60%-osat. A társadalom szempontjából hasznos, ha minden munkaké-

pes állampolgára aktívan jelen van a munkaerőpiacon, ez lehet az alapja az egyének, családok gazdasági stabilitásának. A munkaerőpiaci részvétel azonfelül, hogy hozzájárul az egyének, családok anyagi stabilitásához, mérsékelve ezáltal az anyagi deprivációjukat, gazdagítja az emberi kapcsolatokat, hatékonyabbá teszi ezáltal az információkhoz való hozzáférést, erősíti az egyének társadalmi szerepvállalását. Hozzájárul a társadalmi kohézió növekedéséhez, csökkenti a társadalmi kirekesztődés kockázatát. Az EIGE adatai szerint a nemzetgazdasági kereseti rés csökkent Magyarországon a nők és a férfiak között, azonban ezt a költségvetési szférában végbement keresetkiigazítás eredményezte. Ez továbbvezet az ágazati szegregáció kérdésére, a legnagyobb női dominanciával bíró ágazatok, az egészségügyi és szociális és az oktatási ágazat. Az EIGE számadatai is rámutatnak a nők egyre nagyobb arányú felsőoktatási részvételére, azonban a nemek aránya tudományterületenként kiegyenlítetlen. A szakmai, illetve a magán- és a családi élet fokozottabb összehangolásának érdekében mindkét nemnek szerepet kell vállalnia a családi feladatok ellátásában. A bemutatott index arra világít rá, hogy házimunkára és a gyermekek ellátására a nők mind hazánkban, mind a vizsgált uniós államokban sokkal több időt fordítanak. A politikai és gazdasági döntéshozatal férfi és női részvételében megmutatkozó aránytalanság korlátozza a többféle szempont érvényre jutását, a döntéshozatali sokszínűséget, ami negatív hatással van az ország egészének teljesítményére. A felnőtt népesség egészségi állapotának két legfontosabb jellemzője a születéskor várható élettartam és ezzel szoros összefüggésben az idő előtti halálozás aránya, valamint a megélt életevek során elérhető életminőség. Hazánkban a férfiak jóval korábban halnak meg, minn amit az ország gazdasági helyzete indokolna. Az erőszak elleni hatékony fellépés alapja, hogy legyenek egységes rendszerben mért,

kezelt adatok. Ezt biztosítja az FRA, amely a legutóbbi EIGE-dokumentumban Európa minden részén magas előfordulási gyakoriságot mutatott a nők elleni erőszak terén. A hat terület alapján kiszámolt országokénti Gender Equality Index alapvető fontosságú a nemek közötti esélyegyenlőség előmozdítása terén.

Jegyzetek

- ¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 20-i rendelete a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézetének létrehozásáról.
- ² A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézetének éves jelentése 2010, Luxembourg: Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2011.
- ³ <http://eige.europa.eu/tdc/eige-publications/gender-equality-index-2015-measuring-gender-equality-european-union-2005-2012-country-profiles>
- ⁴ 17 2174/1997. (VI. 26.) Korm. Határozat a 1995-ös Nők Pekingi IV. Világkonferenciáján elfogadott Nyilatkozatban megfogalmazott feladatok magyarországi megvalósítását szolgáló cselekvési programról.
- ⁵ COM(2006)92. A bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó ütemterv. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0092:FIN:HU:PDF>
- ⁶ 1089/2006. (IX. 25.) Kormányhatározata a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanácsról.
- ⁷ 1008/2009. (I. 28.) Kormányhatározata a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács működtetéséről.
- ⁸ 1004/2010. (I. 21.) Korm. határozat a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és Célok 2010–2021.
- ⁹ Dósa Mariann – Krizsán Andrea: A többszörös diszkrimináció helye a magyar genderpolitikában. In: *Nőtlen évek ára*. Budapest, 2013.
- ¹⁰ 362/2004. (XII. 26.) Kormányrendelet az Egyenlő Bánásmód Hatóságról és eljárásának részletes szabályairól.

Szociális munka szakos hallgatók képzésének tapasztalatai Innsbruckban

Szociális munka szakos hallgatók képzésével 2015 eleje óta foglalkozom az ausztriai Tirol tartományban működő Management Center Innsbruck (MCI) oktatójaként. Jelen tanulmány megírásának célja az Innsbruckban működő szociális munkás képzés bemutatása azzal a céllal, hogy a magyarországi szociális képzésekkel foglalkozó szakemberek és a képzésekben részt vevő hallgatók információt szerezhessenek egy szomszédos országban működő gyakorlatról. Szándékosan nem „jó gyakorlatot” írtam, hiszen a részletezett osztrák szociális képzést semmiképpen sem szeretném mindenáron követendő példaként, a hazai tapasztalatok fölé helyezendő nyugati *best practice*-ként aposztrofálni. Célom csupán a tavaszi félévben szerzett tapasztalataim objektív szemléltetése a hazai szakemberek, a tanulmányaik folytatását Ausztriában elképzelő alapképzéses hallgatók, esetleg a külföldön dolgozni vágyó oktatók számára. Ennek tükrében írásom elsősorban gyakorlati információkat tartalmaz, és nem célja a tudományos élet gazdagítása.

Ausztria Magyarország nyugati szomszédja és az egyetlen olyan szomszédos ország, amely a diktatórikus államhatalmakat elkerülve akkor is fenntartott szociális munkás képzést, amikor a kelet-európai országok elnyomó politikai rendszerei tiltották a szociális szakok alapítását, és tagadták a szociális munka létjogosultságát a szocialista társadalmakban. Ennek köszönhetően a képzés színvonala, a szociális munka társadalmi elfogadottsága, a szakemberek bérezése és a jóléti intézmények fejlettsége meglehetősen magas Ausztriában. Érdekes módon, noha kézzel fogható lett volna, hogy a szomszédoktól tanuljunk, Magyarország (és a többi kelet-európai ország) szinte egyáltalán nem vagy csak elvétve használta fel az osztrák tapasztalatokat saját felsőfokú szociális képzéseinek újraélesztéséhez. Sokkal inkább érezhető a hazai képzéseken a brit és amerikai dominanciájú angol-szász iskola hatása, mint a német, a svájci vagy az osztrák műhelyek befolyása. Noha az említett országok módszertana is erősen épít az angol-szász gyökerekre, a második világháborút követően képesek voltak saját útjukat bejárni, szakmai módszertanukat és elméleteiket kialakítani a nagy tudományegyetemek mellett működő szakmai közösségek. Ilyen fontos szakmai műhely például a Zürichi Egyetem köré szerveződött úgynevezett Zürichi Iskola, amely olyan neves, szociális munkával is foglalkozó

társadalomtudósokat foglal magában, mint a Magyarországon is ismert névnek számító Silvia Staub-Bernasconi vagy Werner Obrecht. A műhelyekhez köthető fontos és hazánkban ismeretlen elméletek például Obrecht szükséglet-központú (*Bedürfnisorientierte*) szociális munkáról szóló elmélete (Obrecht 2001), vagy az életvilág-orientált (*Lebensweltorientiert*) szociálismunka-elmélet (Thierisch et al. 2012).

Management Center Innsbruck (MCI)

A tiroli régió fővárosában, Innsbruckban működő Management Centert 1995-ben hozták létre elsősorban azzal a céllal, hogy a térségben felmerülő üzleti és management jellegű képzésekre mutatkozó fokozódó igényt kielégítsék. Később a főiskola lassanként az összes gyakorlati irányultságú felsőfokú szakképzést magához vonzotta. Ezzel egy logikus feladatmegosztás jött létre Innsbruck nagy egyeteme, a 28 000 diákot befogadó Leopold Franzens Egyetem és a főiskola között. Az egyetemnél maradtak a klasszikus bölcsészszakok, valamint az orvos-, a teológus- és a jogászképzések. A 3000 körüli hallgatói létszámmal működő MCI pedig a gyakorlatorientált (*anwendungsorientiert*), kevésbé tudományos jellegű képzéseket foglalja magában. Az ilyen típusú feladatmegosztás a német, a svájci és az osztrák egyetemek (*Universität*) és főiskolák (*Fachhochschule*) között egyébként meglehetősen megszokottnak mondható. A fenti folyamatoknak köszönhetően szociális munka tanszékekkel csak viszonylag ritkán találkozhatunk tudományegyetemen, ezek szinte kizárólag a szakfőiskolák hatáskörébe tartoznak, akár az alap-, akár a mesterképzések tekintetében.

Némi magyarázatra szorul, hogy egy klasszikus üzleti főiskola miként képes működtetni egy szociális munkával, szociálpolitikával és szociális menedzsmenttel foglalkozó tanszéket. A kilencvenes évek elején nem volt sem Innsbruckban, sem egész Tirolban szociálismunkás-képzés. A térségben dolgozó hallgatók és szakemberek egyéb lehetőségek híján a németországi (különösen a müncheni), az olaszországi (Bolzano, Trento) vagy a nyugat-ausztriai (Voralberg), esetleg bécsi főiskolákról és egyetemekről kerültek ki. Fontos megjegyezni, hogy az ausztriai Tirol Régió, a németországi Bajorország és az Olaszországhoz tartozó Dél-Tirol minden szempontból nagyon erős, országokon átívelő gazdasági, társadalmi és kulturális egységet képez. Mindez azért is lé-

nyeges, mert noha az MCI hallgatóinak összetétele első ránézésre igencsak nemzetközinek tűnik, a valóságban a külföldi hallgatók háromnegyede ezekből a délnémet és északolasz tartományokból származik. A kilencvenes évek közepére a szociális problémák sokszínűvé és egyre láthatóbbá válása (mindenekelőtt a tömeges migráció révén) egyre több szakembert igényelt Innsbruckban és az egész régióban. Emiatt a tartomány indokoltnak tartotta egy egész Tirolra kiterjedő szociálismunkás-képzés megszervezését, amelynek a regionális székhely, Innsbruck ad otthont. Tirol jelentős anyagi támogatást nyújtott a képzés bevezetéséhez és későbbi fenntartásához. Az oktatás finanszírozásának másik forrása a hallgatók befizetéseiből származik. A költségtérítés mértéke szociális munka szakos hallgatók esetén egységesen 350 euró félévenként. Az egyes szakok tandíjait összehasonlítva, a szociális munkás hallgatók fizetik a legkevesebb hozzájárulást.

A szociálismunkás-képzés struktúrája

A szociálismunkás-képzés saját tanszékkal rendelkezik az MCI-n belül, és szakmailag meglehetősen nagyfokú autonómiát élvez. A tanszéken 14 fő munkatárs dolgozik, közülük 8 oktató (*Lektor*), 2 tudományos munkatárs (*Wissenschaftliche Mitarbeiter*), 3 tanszéki adminisztrátor és egy titkárságvezető. A szakmai tárgyakat a lektorok oktatják, a tudományos munkatársak a gyakorlatfeldolgozó és a szakdolgozatíró szemináriumok megtartásában vesznek részt. Az oktatók mindegyike doktorátussal (PhD) rendelkezik. Érdekes módon minden oktató rész munkaidőben dolgozik. Ennek oka az osztrák szakfőiskolákon dolgozó főállású oktatók nagyon magas óraterhelése (18x45 perc hetente). A progresszív adórendszert is figyelembe véve, az oktatóknak nem éri meg főállásban munkát vállalni, hiszen a megnövekedett óraterhelés nem jár arányosan magasabb bérekkel. Az órák körülbelül kétharmadát oktatják a „belső” munkatársak, a kurzusok harmadát pedig külső szakemberek, vagyis meghívott oktatók tartják. Különösen a speciális szakismereteket igénylő tárgyak esetén, mint például a jogi és egészségügyi jellegű kurzusok, vannak be külsős munkatársakat.

A tanszéken alap (szociális munka) és mesterképzésben (szociális munka, szociálpolitika és menedzsment) vehetnek részt a hallgatók. A bolognai rendszer szabványainak megfelelően az alapképzés 3 évig, a mesterképzés további 2 évig tart. Alapképzésre átlagosan 50, mesterképzésre pedig 30 hallgatót vesznek fel évente. A szakmai gyakorlatok a rendes képzés szerkezetébe vannak integrálva, tehát nincsen külön gyakorlati félév a hallgatók számára, ahogy azt a hazai alapképzések hat plusz egy féléves rendszerében megszokhattuk. A túljelentkezés a mesterképzés esetén háromszoros, alapképzés esetén pedig hat-hétszeres. A szociálismunkás-képzés a

főiskola második legnépszerűbb szakja a turizmus és vendéglátás szakot követően. Az MCI szociálismunkás-képzése a második legnépszerűbb képzési hely egész Ausztriában. A felvételi vizsgák tanulsága szerint a hallgatók elsősorban Innsbruck városának vonzereje (népszerű szórakozóhelyek, sí- és snowboard-paradicsom), az MCI jó hírneve és nemzetközi kapcsolatai, valamint a későbbi tirol elhelyezkedés biztonsága miatt választják a főiskolát. A jelentős túljelentkezés miatt a tanszék megengedheti magának, hogy csak a legrátermettebb és legfelkészültebb hallgatókat vegye fel. A felvételi eljárás során a hallgatók elsőként egy három esszékérdésből álló írásbeli vizsgát tesznek. A mesterképzésre jelentkezők esetén a felvételi lap utolsó kérdése angol nyelvű, amit szintén angolul kell a pályázóknak megválaszolni. Az írásbeli vizsgát követően, annak eredményétől függetlenül, minden hallgatónak lehetősége van a szóbeli felvételi vizsgára is. A szóbeli vizsgán nincsenek előre meghatározott kérdések és témák. Az oktatókból álló 3 tagú bizottság egy sillabusz alapján teszi fel kérdéseit, és 5 kategóriában méri fel a hallgató felkészültségét és rátermettségét. Ilyen szempontok a hallgató szakmai előélete, kommunikációs képessége, egyéb szociális készségei, szakmai és tanulmányi céljai, társadalmi aktivitása és problémamegoldó képessége. Mivel csak minden ötödik-hatodik hallgató nyer felvételt, nagyon fontos, hogy a pályázók rendelkezzenek valamilyen, szociális területen szerzett szakmai gyakorlattal. Ez a szakmai tapasztalat a jelentkezők háromnegyedének rendelkezésére is áll, ami az osztrák oktatási rendszer jellegének köszönhető. A tanulók már a középiskola éve alatt önkéntes munkában vesznek részt szociális intézményekben és civil szervezeteknél. Az érettség után pedig egy úgynevezett „szociális év” következik (ez a fiúknál sokszor a sorkatonai szolgálat kiváltását is jelenti), amikor a fiatalok egy évig társadalmi célú szervezeteknél dolgoznak. Sokan választanak külföldi intézményeket ehhez a munkához, elsősorban latin-amerikai és afrikai országokat, valamint Indiát. Egy elég kiterjedt önkéntesmunka-hálózat biztosítja a kiutazást és a költségek részleges fedezetét. Ösztöndíjakra is lehet pályázni, így a szociális év költségei váltakozva oszlanak meg az állam, a részt vevő diákok családjai és a fogadó szervezetek között. A folyamatnak köszönhetően viszonylag ritka a középiskolából közvetlenül kikerülő 18-19 éves jelentkező, a legtöbben 20. életévük betöltését követően, némi szakmai tapasztalat birtokában jelentkeznek szociális munka alapképzésre. A felvételizők döntő többsége ismeri a képzési rendszert, és konkrét elképzelésekkel rendelkezik arról, hogy a szociális munka mely ágában szeretne a későbbiekben tevékenykedni, vagy legalábbis arról, hogy melyik szakterület (*Handlungsfeld*) érdekli elsősorban. A mesterképzésre való jelentkezésnek nem

alapfeltétele a szakirányú alapidiploma megléte. Ennek köszönhetően viszonylag sokan (a jelentkezők fele) pályáznak más alapvégzettségek birtokában. A leggyakoribbak a pedagógus, neveléstudományi, valamint a sport és rekreációs alapvégzettséggel rendelkező, nem szociális munkás pályázók. A nem szakirányú alapidiplomával rendelkezők felzárkóztatása meglehetősen nehéz. Az érintett hallgatóknak a mesterképzés első félévében részt kell venniük egy felzárkóztató kurzuson, amely azonban nem képes az alapképzés teljes, hároméves ismeretanyagát átadni. Az alapképzésről mesterképzésbe felvételiző saját hallgatók száma viszonylag csekély, évente 5–10 fő. A legtöbb mesterképzéses hallgató tehát más felsőoktatási intézményekből és gyakran más tudományterületekről érkezik.

A hallgatók az alapképzés befejezését követően szociális munkás oklevelet kapnak. Az alapképzés, elsősorban a szociális munka hét szakterületének valamelyikén, a gyakorlatban dolgozni vágyó szakembereknek nyújt ismereteket. A képzés központjában a szociális munka-elméletek, a szociális munka-gyakorlat, továbbá a tevékenységi területekhez (egészségügy, hajléktalanellátás, migráció, igazságügy, idősgyű, fogyatékkal élők, gyermek- és ifjúságvédelem) kapcsolódó speciális ismeretek állnak. A mesterképzésben nem válik külön a szociális munka és szociálpolitika képzés. A mesterképzés már nem foglalkozik az alapvető ismeretek és készségek átadásával, hanem a jóléti rendszerekről, a szociális intézmények menedzseléséről és a szociális politikákról szóló ismereteket közvetít. A hallgatók szociális munkás mesterdiplomát kapnak a képzés végén. Problémát jelent, hogy egy mesterképzéses szociális munka diploma jogosítványként szolgál arra, hogy a szociális szféra bármelyik területén szakmai pozíciókban helyezkedhessenek el a végzettek. Mivel elég sok a nem szociális képzésekből átáramló hallgató, ők is jogosultak arra, hogy szociális munkásként helyezkedhessenek el a terepen lévő intézményeknél, anélkül hogy bármiféle fogalmuk lenne a szociális munka elméletéről, módszereiről és gyakorlatáról, amelyeket az alapképzésben kellett volna megtanulniuk.

Magyarországhoz hasonlóan Ausztriában is problémát okoz a mester- és az alapvégzettséggel betölthető álláshelyek elkülönítése. Az egyes szintek munkaerőpiaci funkcióit behatároló jogszabályi feltételek teljes mértékben hiányoznak. A képzőhelyek elképzelése szerint az alapidiplomával rendelkező szakemberek a szociális munka gyakorlatában, a terepen dolgoznának. A mesterdiplomával rendelkezők munkája pedig a szociális intézmények (*soziale Einrichtungen*) irányítása mellett a tervezési és szervezési feladatok ellátása lenne. A gyakorlatban a munkahelyek maguk választják meg, hogy mely diplomákat és mely képzési szinteket fogadják el egy-egy

álláshely betöltésénél. Tapasztalatok szerint a jelentkező egyéni kvalitásai többet nyomnak a latba, mint a szociális munkás mesterdiploma súlya. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy az alapképzésben végzetek ötöde-tizede megy csak tovább mesterfokozatra, közvetlenül az alapvégzettség megszerzését követően az MCI szociális munkás-képzésében. A mesterképzés szakmai és anyagi megtérülése ugyanis meglehetősen alacsony. Így elsősorban olyanokat vonz a mesterképzéses diploma, akiknek van már valamilyen alapidiplomája más területekről, szociális munkásként szeretnének dolgozni a jövőben, és ehhez nem akarnak még egy alapidiplomát szerezni, hanem a meglévő alapképzés-fokozatuk birtokában inkább a mesterképzést választják.

A képzési rendszer egy másik, elsősorban német nyelvű országokat érintő sajátosságára is szeretném felhívni a figyelmet. Ez a jelenség pedig a szociálpedagógus-képzések kikopása a szakfőiskolákról. A szociálpedagógia diszciplínát általában Németország és más németajkú országok válaszának tekintik az angolszász eredetű szociális munkára. Manapság a két területet elsősorban a célcsoport életkori jellemzői alapján különítik el egymástól. Eszerint a szociálpedagógia inkább a gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozik, míg a szociális munka feladata elsősorban a felnőttvédelem. A szociális munka ugyanakkor a gyermek- és ifjúságvédelmet is saját praxisához rendeli és az eltérést inkább az alkalmazott módszerekben érzékeli (Payne 2014). Eszerint a szociálpedagógia elsősorban a pedagógia módszereivel, a kliensek tanításával és képessé tevésével, a hiányzó készségek és képességek pótlásával igyekszik a szociális problémákat felszámolni. Ezzel szemben a szociális munka a partícipációban, a kliensek döntési folyamatokba való bevonásában, a belső, rejtőzködő erőforrások felhasználásában hisz. Ahogy korábban említettem, a nyolcvanas és kilencvenes években oly népszerű szociálpedagógus-képzések szinte teljesen eltűntek az osztrák, a német és a svájci főiskolákról. Ennek egyik lehetséges oka a szociális munka térnyerése és a szociálpedagógia kiszorulása. A szociálpedagógus-képzést ugyanis nehéz a nemzetközi szakmai élet folyamataihoz kapcsolni, hiszen nem vagy csak alig találhatók az említett országokon kívül a képzéssel foglalkozó tanszékek, folyóiratok vagy a témában folytatott konferenciák. Ennek következtében a szociálpedagógia izolálódott, majd szép lassan átadta helyét a szociális munkának a főiskolákon. A háttérbe szorulás másik magyarázata lehet, hogy a szociálpedagógiát szakmailag egyre gyakrabban támadták azzal a vélt vagy valós okkal, hogy módszertana a klienseket infantilizálja, és a döntések meghozatalát a szolgáltatást igénybe vevők fölötti szintre helyezi.

Gyakorlatok

A szakmai gyakorlatokra a képzés rendes hároméves, illetve mesterképzés esetén kétéves időszakában kerül sor. A legfontosabb gyakorlat a „nemzetközi szemeszterben” megtartott féléves nagy-gyakorlat. A nemzetközi szemeszterre az alapképzés 5. és a mesterképzés 3. félévében kerül sor. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a hallgatók kiválasztanak egy, az MCI-vel kapcsolatban álló külföldi partneregyetemet, ahol vendéghallgatóként fél évet eltöltenek. A nemzetközi félév alatt a hallgatók részt vesznek a partneregyetem által szervezett oktatásban (többnyire angol nyelven), és ezzel párhuzamosan egy gyakorlati helyen is dolgoznak a partnerintézmény országában. Azok a hallgatók, akik nem tudnak vagy nem akarnak külföldre menni a nemzetközi félévben, az MCI-n maradva angolul hallgatják a kínált kurzusokat. Itt jegyezném meg, hogy mind az alap-, mind a mesterképzésű hallgatók angol nyelvismerte igen magas szintű. Különösebb probléma nélkül képesek követni az előadásokat, szerepelni a szemináriumokon és megírni dolgozataikat. Szintén érdekes adalék, hogy a diploma megszerzéséhez nincs szükség nyelvvizsgára, annak ellenére, hogy a hallgatók döntő többsége ezt mindenféle erőfeszítés nélkül képes lenne teljesíteni.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a nemzetközi félévben külföldön tanuló hallgatók többsége a közeli Németországban, Olaszországban, esetleg Svájcban tölti el idejét. A messzebbre utazók körében a legnépszerűbb célország India és környéke (Banglades, Nepál és Sri Lanka), valamint egyes afrikai országok.

Vizsgák

A vizsgákra a félévek végén kerül sor. Külön vizsgaidőszak nincs. A minősítés egy ötfokozatú osztályozási rendszerben történik, ahol az 1 a legjobb, az 5 pedig a legrosszabb eredmény. Az oktatók számára ugyan nem kötelező, de a gyakorlatban elvárt és általános a hallgatók teljesítményének rövid szöveges értékelése is. A hallgatók teljesítménye értékelésének legáltalánosabb módja a beadandó házi dolgozat, valamint a szotgalmi időszak végén íratott írásbeli vizsga. Szóbeli vizsga tartására nincsen lehetőség, így a gyakorlatban előfordul, hogy a záróvizsgán ad számot tudásáról szóban első alkalommal a hallgató. A tanulók szakmai tudása, írásbeli kifejezőképessége, egyéni és csoportos problémamegoldó képessége meglátásom szerint meglehetősen magas színvonalú. Talán nem stílszerű ilyet leírni ezen a helyen, de a különböző hazai főiskolák és egyetemek szociális képzése in oktatóként eltöltött évek és a megtartott tucatnyi vizsga alapján tapasztalataim szerint az általam oktatott osztrák hallgatók kognitív képességei, nyelvi ismeretei, kommunikációs képessége, szakmai felkészültsége általában magasabb színvonalú az ugyancsak általam oktatott

hazai hallgatókénál, pályaaorientációs elképzeléseik pedig világosabbak és racionálisabbak.

A hallgatók tanulmányaik végén szóbeli záróvizsgát tesznek. Alapképzésű hallgatók esetén mindez a szakdolgozat megvédéséből, továbbá a korábbi tárgyakból összeállított szóbeli szakmai kérdésekből áll. A mesterképzésben végző hallgatók ezenfelül diplomamunkájukat szóban is bemutatják a vizsgabizottságnak. A bizottságok három főből állnak, amelyekben az elnök mellett egy belső és egy külsős oktató is rész vesz, akik közül egyikük a hallgató konzulense (*Betreuer*). A vizsga 45 percig tart, amely végén a hallgatók szóbeli értékelést is kapnak a korábban említett hivatalos minősítés mellett.

A szakdolgozatok leadása három ütemben történik. Létezik egy tavaszi, egy nyári és egy őszi leadási időszak, amelynek megfelelően a hallgatók a leadást követő ősszel, télen, illetve tavasszal vizsgázhatnak. A diplomamunkák terjedelme alapképzésben 40, mesterképzésben 90 oldal. A dolgozatokat a hallgatóknak a főiskola által kiadott egységes sillabusz alapján kell elkészíteniük. Az alapképzésű hallgatók a képzés második évének a végén is leadnak egy írásbeli munkát, szakdolgozat 1. (*Bachelorarbeit 1.*) megnevezéssel, 25 oldal terjedelemben. A konzulenseket a tanszék jelöli ki, de a hallgató is megnevezhet két személyt, akiket konzulensnek szeretne. Amennyiben az adott oktató már leterhelt, nem vállalja a feladatot, vagy ha a dolgozat nem illeszkedik kutatási területéhez, a tanszék más konzulenszt jelölhet ki. Alapképzésű hallgatók esetén a témavezetőknek legalább mester végzettséggel vagy azzal egyenértékű magisztrátusi fokozattal kell rendelkezniük, mesterképzésű hallgatók esetén pedig követelmény a doktori fokozat megléte a konzulensek számára. A hallgatók már kész, a tanszék által jóváhagyott kutatási tervekkel (*Disposition*) keresik fel jövőbeli konzulenseiket.

Nemzetközi kapcsolatok

A főiskola és a szociális munka tanszék is számos nemzetközi kapcsolattal, partnerintézménnyel rendelkezik. A kapcsolatok egyik formája a külföldi vendégoktatók foglalkoztatása. A szociálismunkás-képzésben a cseriprogramoknak köszönhetően olyan nagynevű oktatók is részt vesznek, mint a korábban már említett Staub-Bernasconi vagy Werner Obrecht. A tanszék oktatói pedig a partneregyetemeken tudnak kurzusokat vállalni. Ennek elsődleges forrása az oktatók számára kiírt Erasmus-programokhoz kapcsolódó pályázatok. A szociális munka tanszék mentorintézményként is szolgál. A tanszék a Pristinai Egyetemmel együttműködve segíti elő a szociális munka mesterképzés elindítását Koszovóban. Az együttműködés különösen a képzési struktúra megtervezésére, a tantervek összeállítására, valamint a hallgatók és oktatók cseréjére terjed ki. A nemzetközi

kapcsolatoknak a korábban említett nemzetközi félévben is igen nagy szerepük van.

Kutatási irányok

A hallgatóknak egyszerre három kutatási programból áll módjukban választani, amelyek egyikéhez szabadon csatlakozhatnak. A két félévre szóló projekteket a tanszék oktatói hirdetik meg. A hallgatók a projektrészvételt némi pénzt is kapnak. A leginkább kedvelt projekttémák a migrációval, valamint a gyermek- és ifjúságvédelemmel foglalkozó kutatások. Érdeemes megemlíteni, hogy a főiskola jellegéből adódóan a képzés erősen frontális oktatás irányultságú, így a hallgatók kevesebb kutatásban, tudományos tevékenységben tudnak részt venni, mint a nagyobb kutatóegyetemek hallgatói.

Mindemellett azonban vannak érdekes kezdeményezések és programok, amelyekben a hallgatók részt vehetnek. Ilyen például a Katolikus Karitászt által működtetett vasútállomási szociális munka (*Bahnhofsozialdienst*) projekt. A program célja egy alacsony küszöbű szolgáltatás létrehozása az innsbrucki pályaudvar környékére koncentrálódó hajléktalanok, szenvedélybetegek, prostitúáltak és migránsok megsegítésére. A rászoruló személyek így közvetlenül az állomáson, a karitászt mobil irodáján keresztül juthatnak segítséghez, felvilágosításhoz, tanácsadáshoz, élelemhez és ruházathoz szakemberektől. Ennek előnye, hogy a helyi szociális rendszert és intézményeket nem ismerő, gyakran bizalmatlan, a hatóságoktól tartó személyek is segítséghez juthatnak a telepített szolgáltatáson keresztül. A projektben több mesterképzéses hallgató is részt vehet. Egy másik figyelemre méltó kezdeményezés a focihuligánokkal végzett szociális munka, amely a helyi csapat sokszor erőszakos és rasszista személyeket is magában foglaló B-közepének megfékezésére jött létre.

Tapasztalatok, fontosabb tanulságok

Alábbiakban néhány pontban szeretném összegezni az innsbrucki szociálismunkás-képzés számomra legfontosabb, véleményem szerint a hazai szociális képzések szempontjából is releváns tanulságait.

- A diploma megszerzéséhez nincs szükség nyelvvizsgára, ennek ellenére csaknem az összes hallgató magas színvonalon beszéli az angol nyelvet.
- Mesterképzésben nincsen elkülönítve a szociális munka MA- és a szociálpolitika MA-képzés, hanem egységes szerkezetben történik a tárgyak oktatása.
- A gyakorlatok a tanulmányi szemeszterekbe vannak integrálva, ami lehetővé teszi, hogy ne csússzanak fél évet az alapképzéses hallgatók tanulmányaik befejezésével és a mester szint elkezdésével.
- Minden hallgató köteles egy nem túl nagy összegű tandíjat befizetni. Tapasztalataim szerint ez segít nyo-

matékosítani a hallgatókban kötelezettségeiket és jogait, és fokozza elkötelezettségüket tanulmányaik iránt. A hallgató így az oktatási szolgáltatások valós fogyasztójává válhat.

- A félévek végén nincsen elhúzódó vizsgaidőszak. A tanulmányok minősítése a szorgalmi időszak végén történik.
- A tantárgyak (*Lehrveranstaltungen*) felosztása nem másfél órás blokkokban, hanem fél napokban történik. Ennek köszönhetően nem szükséges a hallgatóknak naponta akár 4-5 különböző tanegységre figyelniük, legfeljebb 2 oktatási blokkot hallgatnak végig egy napon (délelőtti és délutáni). Mindez lehetővé teszi az oktatók számára a frontális oktatást segítő, kiegészítő és alternatív didaktikai módszerek (filmnézés, csoportmunka) hatékonyabb alkalmazását.
- A hallgatóknak minden órán kötelező a részvétel. Erről jelenléti ív készül. Ha a hallgató az órák felénél többet hiányzik (igazolton), kompenzációs munkát kell teljesítenie a félév végén. Ez egy minimum 6 oldalas írásbeli munka, amely az oktató instrukciói alapján készül el.
- A nemzetközi félév nagyszerű lehetőséget biztosít arra, hogy a hallgatók ellenőrzött körülmények között külföldi egyetemeken tanulhassanak és a szociális munka gyakorlatában dolgozhassanak. Az el nem utazó hallgatók pedig angolnyelv-tudásukat tudják a félév során csiszolni, hiszen rá vannak kényszerülve, hogy az órákat angol nyelven hallgassák és vizsgáikat is angolul tegyék le.
- Az órákat a hallgatók évfolyamonként két csoportra osztva hallgatják. Ez lehetővé teszi az oktatók és a hallgatók közötti közvetlenebb kommunikációt, és segíti a kiscsoportokban végzett munkák hatékonyabb megvalósítását. Mindez azt is jelenti, hogy az oktatóknak kétszer kell leadniuk ugyanazt az anyagot.

Felhasznált irodalom

- MCI (2014) Soziale Arbeit – Social Work, Bachelor, Full-time Brochure, MCI, Innsbruck.
- MCI (2014) Soziale Arbeit, Socialpolitik und Management – Social Work, Social Policy and Management, Master, Full-time Brochure, MCI, Innsbruck.
- Obrecht, Werner (2001) *Das Systemtheoretische Paradigma der Sozialen Arbeit als Disziplin und als Profession. Eine transdisziplinäre Antwort auf die Situation der Sozialen Arbeit im deutschsprachigen Bereich und die Fragmentierung des professionellen Wissens*. Hochschule für Soziale Arbeit, Zürich.
- Payne, Malcolm (2014) *Modern Social Work Theory*. Palgrave Macmillan, New York.
- Thierisch, Hans – Grunwald, Klaus – Köngeter, Stefan (2012) *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit*. In: W. Thole (Hrsg.): *Grundriss Soziale Arbeit*. VS Verlag, Wiesbaden.

Online források

www.mci.edu

Kísérő nélküli kiskorúak ellátása a fóti gyermekközpontban

Gyarmati Andrea és Lisznyai Beáta interjúja Kádas Istvánnal, a Fóti Károlyi István Gyermekközpont igazgatójával

2011 májusa óta a kísérő nélküli kiskorúak (KNK) ellátása a gyermekvédelmi törvény része. Ez fontos előrelépés, hiszen innentől a menekült gyermekeket a rendszer gyermekként és nem migránsként kezeli. 2015 nyarától a hazánkba nagy számban érkező menekültek a gyermekvédelmi rendszert is nyomás alá helyezték, hiszen az ideérkező gyermekek száma rövid idő alatt a többszörösére nőtt. Kádas Istvánnal, a Fóti Károlyi István Gyermekközpont igazgatójával a kísérő nélküli kiskorúaknak nyújtott ellátásról, ennek megszervezéséről beszélgetünk.

Kapocs: Milyen tevékenységeket lát el jelenleg a Károlyi István Gyermekközpont? Hogyan illeszkedik ebbe a menekült gyermekek ellátása?

KI: A Károlyi István Gyermekközpont öt szakmai egységbe szervezve működött hét otthonon. Három gyermekotthonunk a meghatározó a feladatellátás szempontjából. A három gyermekotthon egyike sem átlagos szükségletű gyermekeket lát el. Az egyik gyermekotthonunk pszichés problémákkal küzdő fiúk ellátását nyújtja 32 férőhelyen. Az ország minden pontjáról fogad gyermekeket az Országos Gyermekvédelmi Szakértői Bizottság (OGYSZB) javaslata és a gyámhivatal, illetve az illetékes kormányhivatal járási hivatalának a gyámügyi osztálya által hozott határozat alapján. A beutalt gyermek általában két évig tartózkodhat az otthonban. Természetesen vannak kivételes esetek, pl. ha az iskolaév vége felé vagyunk, akkor a tanév végét megvárhatjuk, illetve nagyon indokolt esetben még egy évvel meghosszabbítható a speciális szükségletű gyermek számára az ellátás. Ha ez befejeződik, akkor pedig a gyermek visszatér az adott megyébe, de sajnos ritkán abba a gyermekotthonba vagy nevelőszülőhöz, ahonnan jött. Nem egyszerű ennek a problémának a kezelése. Sok esetben azt tapasztaljuk, hogy már úgy kerülnek ide a gyermekek, hogy a 24. óra után lettek kiemelve, történt meg a gondozási hely változása. Nehéz, kihívásokkal teli feladata ez az intézményünknek, ebbe a gyermekotthonba a legnehezebb megfelelő kollégákat találni.

A következő otthonunk a különleges gyermekotthon. Az itt élő a gyermekek azért különleges szükségletűek,

mert vagy tartós betegségben szenvednek, vagy fogyatékkal élnek. A fogyatékoság sokszor együtt jár tartós betegséggel, vagy olyan is előfordul, hogy halmozódik a fogyatékoság. Az otthonban 70% körüli azoknak a gyermekeknek az aránya, akik kerekesszékekkel közlekednek. Elvben akár csecsemőkorú is kerülhetne hozzánk, de jelen pillanatban a legkisebb gyermekünk is 4 éves. Az otthonban ellátott kiskorúak esetében fontos, hogy helyben nagyon sok fejlesztést tudunk nyújtani, mindegyikük speciális iskolába jár, néhány gyerek van, aki az átlagos szükségletű gyerekeket ellátó „normál” iskolában tanul. Speciálisan kialakított buszokkal szállítjuk őket az iskolába. Fót nagy előnye és lehetősége hogy itt van a főváros tözsomszédságában, így minden gyereknek tudjuk biztosítani a megfelelő iskolát. Ez az otthon jelenleg 24 férőhelyes. Három 8 fős csoportból áll, de szükséges lenne a férőhelybővítés, mert sorban állnak ide az elhelyezést váró kiskorúak. Azonban jelenleg csak akkor tudunk szabad férőhelyet felmutatni, ha az otthonból elkerülnek a gyermekek vagy fiatal felnőttek. Ezek a fiatal felnőttek sokszor nem alkalmasak arra, hogy önálló életet élhessenek, ezért egy szociális intézménybe való áthelyezésre várakoznak, sokszor bizonytalan ideig. Amikor sikerül az áthelyezés, akkor lehet csak újabb gyerekeket fogadni a helyükre szükséglet, illetve jelentkezési sorrend alapján. Itt, a tartós betegséggel, illetve fogyatékosággal élő gyermekek otthonában a legkisebb a fluktuáció, kollégáink kitartóak, pedig talán ez a legnehezebb terület az intézményben. Sajnos segédeszközökből hiány van, például könnyebb lenne az élet, ha kádba beemeléshoz lenne megfelelő segédeszköz. De itt sikerült talán leginkább megvalósítani a családias elhelyezést. Gyakorlatilag teljes életet élnek, nincs meg az az érzés az ottani gyermekekben, hogy ők valamiben is hátrányosabb helyzetben lennének, mint az ép társaik.

Az állami gyermekvédelmi rendszerben a Károlyi István Gyermekközpont az a kijelölt intézmény, amely a kísérő nélküli kiskorúak gyermekotthonát működteti. Tehát ez szintén egy olyan gyermekotthon, amelyre ellátási kötelezettsége van a Gyermekközpontnak. Ideiglenes hatállyal fogadja a Magyarországra kísérő, hozzátartozó

nélkül érkező menedékkérő vagy nem menedékkérő kiskorúakat. Gyakorlatilag már ez utóbbira is van lehetőségünk. Korábban csak Hódmezővásárhelyre, egy egyházi fenntartású gyermekotthonba kerültek a nem menedékkérő gyerekek. A jogszabály most már úgy különbözteti meg ezeket a gyermekeket, fiatalokat, hogy „menekültként elismert” és „menekültként nem elismert”. Akik idekerülnek és itt maradnak, azok közül legtöbbször benyújtották, illetve időközben benyújtják a kérelmet.

Kapocs: Hány férőhellyel működik ez az otthon?

KI: Ez egy 34 férőhellyel működő gyermekotthon, amelynek az élete az elmúlt években a legnagyobb amplitúdók között mozgott. Volt, amikor nagyon kevés gyerek volt, de volt, amikor nyolc-, tízszeres is volt a kihasználtság. Nyilván ez nem azt jelenti, hogy a 34 férőhelyre 300 gyereket fektettünk. Ezt úgy kell elképzelni, hogy az államnak van egy olyan bázisintézménye a menekültellátásban, amely képes ilyenre. Valamikor a Fóti Gyermekvárosban 1000 gyermek élt, az infrastruktúra azóta nem romlott le annyira, hogy az ellátásba ne lehetne bevonni, persze humán erőforrást hozzá kell rendelni. De én azt gondolom, hogy szerencsés dolog, hogy egy ilyen bázisintézményben gondolkodtak a döntéshozók, amely szükség esetén bevethető. Például a múlt nyáron a menekült gyerekek száma az egyik napon a 314-et is elérte, de őket is el tudtuk helyezni. Nyilván a kormányzat nem arra törekszik, hogy erre tartósan berendezkedjünk, de ha kell, akkor akár 24 órán belül vagy még rövidebb idő alatt is képesek vagyunk pl. ennyi gyermek fogadására.

Kapocs: Hogyan alakult a férőhely-kihasználtság, milyen segítséget kapott a Gyermekközpont?

KI: Gyakorlatilag már 2013-tól érezte a hatását az erősödő menekülthullám, de 2013 végén, 2014 év elején került 30 és 50 közé a létszám, amikor már azt mondtuk, hogy sokan vagyunk. Amikor 100 fölé ment a létszám, akkor már kezdtünk aggódni, hogy ezt nem fogjuk tudni kezelni. Nem láttuk magunk mellett azokat a segítő, elsősorban civil szervezeteket, akik korábban mellettünk voltak. Viszont a fenntartónk és az ágazatért felelős minisztérium államtitkársága a jelzésünkre nagyon gyorsan reagált. Ez a probléma a 2015-ös év tavaszán, nyár elején jelentkezett. Korábban hosszú ideig 100–140 körüli létszámok fordultak elő, aztán leaadt, majd tartósan alacsony maradt. 2015. május 13-án volt egy olyan napunk, amikor 149 gyerekünk volt, két nappal később pedig már 280. A civilek ekkor egyáltalán nem jöttek segíteni, még a korábban már minket segítők sem. Ezt nyilván lehet azzal is magyarázni, hogy közben Magyarország határainál is nagy számban megjelent a menekültek csapata, és oda koncentrált mind. De olyan szervezettől sem kaptunk akkor segítséget, akiket mi kerestünk meg, hogy átmenetileg segítsenek, és korábban már dolgoztak

velünk. Mi tudtunk volna adni a kollégáknak szállást, étellemezést. Ha mondjuk egy átmeneti otthonban dolgozó, 4-5 fős nevelői gárdából csak egy főt tudtak volna nélkülözni egy hétre, az nekünk már nagyon nagy segítség lett volna. Ezzel időt nyertünk volna arra az átmeneti időszakra, amíg az állam is lehetőséget biztosít a humán erőforrás fejlesztésére. Ebben az időszakban irdatlanul sokat dolgoztak a kollégáim, volt, aki másfél napig egyáltalán nem ment haza. A fenntartó és a minisztérium reakciója szerencsére gyors volt. Lehetővé tették nekünk a megfelelő pénzügyi háttér biztosításával, hogy fővárosi vagy főváros környéki gyermekintézményekből – ezek a gyermekotthonok és a javítóintézetek – a szabadnapos kollégákat megbízási szerződéssel foglalkoztassuk. A gyereklétszám növekedésével tudtunk bevonni új kollégákat, volt egy 70 fős csapatunk. Mindig volt szabad kolléga, aki egy 12 órás műszakba el tudott jönni dolgozni. Mostanra szerencsére itt vannak már mögöttünk új és régi civil szervezetek újra, és nagyon sokat is segítenek. További segítséget jelentett számunkra az, hogy július 1-től 50 gyermek és fiatal felnőttek (utógondozottak), akik olalmazotti vagy menekült státusszal rendelkeztek, átkerültek a fővárosi ellátórendszerbe, azért, hogy az ideiglenes hatályú férőhelyek biztosítottak legyenek.

Kapocs: A kollégák létszámát hogyan sikerült a gyerekek számához igazítani?

KI: Az ideális az lett volna, ha 12 gyermekhez tudunk rendelni egy felnőttet, de a valóságban előfordult, hogy 20-25 gyerek is volt egy csoportban. Ha azt láttuk, hogy az a csoport nagyság már nem kezelhető annyi felnőttel, akkor mindig hívtunk még be „külsős” kollégát dolgozni. Sokszor volt az, hogy még 5 embert kellett a mi kollégáink mellé hívni. A gyermekfelügyelők és nevelők 12 óránként váltották egymást. Ez mindaddig így működött, amíg a gyerekek létszáma ezt megkövetelte. A hatalmas mértékű beáramlás – és emellett június–júliusban nem nagyon volt kiáramlás – miatt fordulhatott elő, hogy a nyár folyamán felszaladt a létszám 314 főre is. Akkor változott a helyzet nagyot, amikor a Keleti pályaudvarnál állandósult – és később már a főváros más részein is – a menekültek jelenléte. Ennek volt egy nagy elszívó hatása. Amikor a menekültek közlekedése, szállítása szervezetté vált, már nem érkeztek hozzánk a mikrobuszok, buszok, teli menekült gyerekekkel. Azt feltételeztük, hogy ennek háttérben az állt, hogy a kísérő nélkül érkező menekült gyerekek a valóságos arányokkal ellenkezően kevesebb számban vallották magukat kísérő nélkülinek a gyorsabb haladás, az országból való gyors továbbjutás reményében. De az is lehet, hogy nem is regisztráltak mindenkit, hiszen egyszerre nagyon sokan jöttek. Nem tudták kiszűrni a rengeteg ember közül a kísérő nélküli kiskorú gyerekeket. A 314 fő után olyan 250 fő körül állt meg

a létszám, akkor csökkent le még inkább, amikor július végén, augusztus elején megindult a tömeg Ausztria felé. De nemcsak nálunk volt így, hanem a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal által felügyelt és közvetlenül irányított befogadó állomásoknál is ez történt. Tőlük tudjuk, hogy gyakorlatilag kiürültek a menekülttáborok, amikor már lehetett menni Ausztria felé.

Kapocs: Tartottatok azoknak a kollégáknak, akik más intézményből jöttek, valamilyen képzést, felkészítést, tréninget?

KI: Volt több belső felkészítés is, gyakorlatilag mindenkinél egy-egy napon kellett megjelennie. 3-4 kolléga tartotta a tájékoztatást, a képzést, megmutatták az elvégzendő feladatokat, ez inkább tájékoztatás jellegű volt. Nagyon sok időnk ilyesmire nem volt, mert élesben ment minden. Ezek a kollégák szakképzett gyermekvédők egyébként, úgyhogy leginkább a kulturális különbségek kezelésére készítettük fel őket. Arra figyeltünk, hogy soha nem hagytuk magukra a kívülről jött kollégákat, hanem mindig a közelükben volt a mi saját, régi kollégánk. A nyelvi problémákon kívül a gyerekeknél olyan dolgokat kellett kezelni, ami nem az otthoni kultúrából jön, hanem az út során alakult ki. Például ott voltak az egyiptomi gyerekeink. Ők 7-en elindultak egy helyről, és az idevezető út során egy olyan masszív összetartó csoporttá váltak, egy „agresszív golyóvá”, akiknek a vándorlásuk során már hírük volt. Nekünk is feladták a labdát.

Kapocs: Mi történt velük? Mennyire voltak jellemzőek a gyermekek közti konfliktusok?

KI: Többszöri kísérlet után, engedély nélkül el tudták hagyni a gyerekközpontot. Volt 2-3 alkalom, amikor visszahozta őket a rendőrség, de aztán akadt egy lehetőség, amikor néhány pastu gyermekkel történt verekedésük után megtalálták a módját annak, hogyan juthatnak át az országon. Nem tudjuk, ezt hogyan kiviteleztek, és mi lett velük később. Nagyon feltűnően viselkedő, feltűnően öltözött gyerekekről-fiatlokról van szó, mégsem találták meg őket. Ez időben már nem Röszkénél jöttek az országba a menekültek, hanem a horvát határnál. Tehát nem volt már elég valahol Budapesten csatlakozni a tömeghez, hanem le kellett jutniuk a nyugati országrészbe, hogy el tudjanak vegyülni. De általában nem ez volt a jellemző a nálunk lévő gyermekekre. Még a kb. 200 fős létszámnál is tudtak úgy dolgozni a kollégák, hogy a gyermekek közötti nézeteltéréseket sikerült rendezni. Volt itt olyan gyermek is, aki még ilyen nagy közösségben korábban sosem volt, mert pl. valahol egy afgán kis faluban élt. Nem volt egyszerű megoldani a létszám nagyságából adódó nehézségeket. Például az ebédeltetés egy nehéz feladat volt. Az étel mennyisége mindig elég volt, de sokan szerettek volna repetázní. Egy hosszú listán pipálták a kollégák az étekező gyerekek nevét, és

csak azután lehetett még egyszer kérni, nehogy valakinek ne jusson. De a gyerekek találékonyak voltak, egyik nap így, másik nap amúgy hívták ugyanazt a gyermeket. Zömében egyébként fiúk jöttek hozzánk, csak 1-2%-ban lányok. És szinte mindannyian Afganisztánból jöttek, 90%-ban, a sajtóban hallott szír menekültáradattal mi itt Fóton nem találkoztunk. Nálunk is volt 5-10 szír gyerek, de az arányuk az összeshez képest elenyésző volt.

Kapocs: Most hányan vannak az otthonban éppen?

KI: Most jelenleg 23 gyerek, de amikor ez az írás megjelenik, már lehet, hogy többszöröse vagy töredéke lesz ennek, gyorsan változhatnak a dolgok. Korábban is az volt a jellemző, hogy nagyjából a menekült gyermekek 1%-a maradt Magyarországon. Ez most sincs másképp. Most például 2016. január 1. óta 19 gyerek jött hozzánk. Ennek oka nem kimondottan az időjárás hidegre fordulta lehet, hanem inkább a kerítés léte és az új útvonal hiánya lehet a háttérben. Az utóbbi időben jellemzően őrzött szállásról került hozzánk gyermek. Ekkor került a gyermekvédelmi rendszerbe, mert a hatósági vizsgálat alatt kiderült, hogy az állításával ellentétben még nincs 18 éves. Ekkor került ideiglenes elhelyezésre nálunk.

Kapocs: Kaptatok valamilyen jogi vagy tolmácsolási segítséget?

KI: Nagyon fontos, hogy a kollégáink szinte mind-egyike tud angolul. Olyan kollégák is dolgoztak nálunk, akik anyanyelvükön tudtak a gyerekekkel beszélni. Az egyik kollégánk, egy afgán férfi, azért, hogy segíteni tudjon, elvégezte a gyermekfelügyelői tanfolyamot. Azt tudni kell, hogy a leghamarabb azok a kollégák égnék ki, akik abból a kultúrából jönnek, ahonnan a gyerekek is jöttek. A gyerekek sokkal hamarabb megtalálták őket, mint a többiekét. Ettől már eleve több teher hárult rájuk, másrészt az utazás során átélt traumákat is először velük osztották meg a gyerekek, amit nem vagy nehezen tudtak csak feldolgozni. Ez az afgán kolléga is egyébként tisztességgel állta a nagy rohamot, aztán amikor lehetett, egy könnyebb lehetőséget választva átment egy másik gyermekotthonba.

Kapocs: Milyen segítséget kaptak a kollégák a lelki terhek feldolgozásában? Volt esetleg szupervízió?

KI: Szupervízió akkor nem volt. Most ősszel volt először lehetőség a gyerekekfelügyelőknél és a nevelőknek külön-külön szupervíziót tartani, de előtte nem volt ilyen.

Kapocs: Egy gyerek általánosan meddig maradt az otthonban? Mi volt a céljuk?

KI: Volt a május és június közötti időszak, amikor elég sokáig itt ragadtak a gyerekek. Mi nem úgy állunk egyetlen gyerekekhez sem, hogy innen tovább fog menni. A fő, hogy biztonságban legyen, jó legyen neki. De azt tapasztaltuk, hogy a gyerekek egy önmaguk vagy még inkább a szüleik által meghatározott program szerint

próbáltak működni. Az volt a jellemző, hogy a család otthon pénzzé tett mindent, amit tudott, elindította a gyereket egy hosszú és bizonytalan úton, és előre meghatározta neki, hogy neked most Németországba el kell jutnod, ritkán Svédország volt az úti cél. Volt, hogy megjelöltek egy ismerőst, hogy kit kell neki megkeresnie. Ezeket a történeteket csak utólag tudtuk sokszor összerakni, amikor tőlünk eltűnt egy gyerek, a rendőrök visszahozták, és elmondta, mi áll a háttérben. De olyan is volt, hogy semmi pénze nem volt egy gyereknek, mégis elindult. A telefonban ugyanis megkapta a szülőktől az információt, hogy a Keleti pályaudvaron találkoznia kell egy bizonyos valakivel, aki az iráni embercsempésnek az embere. Nála lesz a már előre kifizetett vonatjegy, amivel eljuthat Ausztriába. Sokféle történetet hallottunk már, így kialakult a kollégákban az a tapasztalat, amivel már le tudják szűrni a hallottakból az igazságtartalmat, hol mozog az a sáv, ahol hihető a történet. Nálunk egy-két kivételtől eltekintve egyébként még mindig megadták a kérelmet minden kérelmezőnek a matadásra. De 2015-ben akkora volt a menekültáradat, hogy el sem jutottak oda, hogy a kérelemről tárgyalni lehessen. Németország elszippantó hatása óriási volt.

Kapocs: Az idekerülő kísérő nélküli kiskorúaknak milyen szabadidős és egyéb programokat biztosítotok az otthonban?

KI: Az élet a gyermekotthonban a házirendnek megfelelően zajlik. Nyilván ezt helyi sajátosságokkal is meg kell tüzelni az aktuális létszámtól függetlenül. Mindig is voltak olyan civilszervezetek, akik különböző programok biztosításával kerestek meg minket. Az Európai Menekültügyi Alap által támogatott projektjeink keretében kimondottan ilyen kiegészítő jellegű szolgáltatásokat tudtunk biztosítani. Például ennek keretében tudtuk megoldani a mentális segítségnyújtást, tolmácsolást. Ezeket saját forrásból nem tudtuk volna biztosítani. Mostanra pedig a krízis idején távol lévő civilszervezetek is visszatértek hozzánk. A régi – folyamatosan kapcsolatban lévő – és az új támogatóink azonban nagyrészt nemcsak a menekült gyerekeket jöttek támogatni adományokkal, hanem az összes nálunk élő gyermeket. De lehet, hogy a konkrét programjaikat már csak a menekült gyerekeknek ajánlották fel. Most már annyi programunk van, hogy az otthonvezetőnek az okoz fejtrőést, hogyan férjen bele minden az életünkbe. Nálunk nagyon fontos, hogy a hozzánk érkező gyerekek a lehető leghamarabb tanulni kezdjenek. Akár napokon, de legkésőbb egy-két héten belül elkezdjenek iskolába járni. Most kivétel nélkül a Than Károly középiskolába járnak a nálunk lévő gyerekek. A napirend szerint délelőtt 11-ig tudunk valami programot biztosítani, mert a 11.20-as busszal elmennek az iskolába, és majd csak estére jönnek vissza. Ezenkívül még hétvégén lehet programokat

szervezni. Most például február elején jönnek hozzánk a johanniták (keresztény lovagrend, segélyszervezet). Németországból jön egy mobil fogorvosi rendelő mikrobusz a gyerekek fogorvosi szűrésére és kezelésére. A johanniták is a menekültellátásban való tevékenységükön keresztül találtak ránk, de minden gyermekünknek biztosítják a segítségüket. Már a kezdet kezdetén megjelent nálunk például a Katolikus Karitás, egy nagyobb öszszeggel támogatta a menekült gyerekeket, és a mai napig is létezik egy együttműködési megállapodás, amelynek keretében ők támogatnak minket, programokkal is. Készítettek egy programot, amit majd a gyerekek és szakembereink kapcsán egyaránt tudunk használni. Ebben a nyelvi és kulturális elemektől kezdve sok minden megtalálható, fél-egy éves programról van szó. Van benne a magyar mint idegen nyelv oktatása kezdőknek és haladóknak, kulturális ismeretek terjesztése, európai kultúráta nevelés. A Magyar Máltai Szeretetszolgálaton keresztül – akikkel szintén van kapcsolatunk – jött hozzánk a Jezsuita Misszió, egyetemista fiatalok jöttek el hozzánk. Van egy szomszédos városbeli, gödi civilszervezet, az Amarant Egyesület, ők egy készségfejlesztő projektet csináltak. A zenén volt a hangsúly, de sok más művészeti területet érintettek: óriás társasjáték készítése, nemezelés, selyemfestés is volt a programok között. Már húsz éve csinálják a programjaikat, hozzánk másfél éve csatlakoztak. Ők akkor is itt voltak, amikor nagyon sokan voltunk. Volt, amikor 35-en doboltak egyszerre. A Helsinki Bizottság a jogi tanácsadásban segíti a gyámokat és a gyerekeket is. Meg kell említenem a Cordelia Alapítványt is, ők pszichológusokat és pszichiátereket tudnak nekünk biztosítani, valamint tolmácsot is hoznak. Ez egy nagyon fontos segítség, ők profik, már kb. húsz éve benne vannak a menekültek ellátásában. Sokan támogatnak minket, most nem tudtunk mindenkit felsorolni. Tárgyi adományokat is szoktak hozni, kaptunk pénzadományt, amit kimondottan szabadidős programokra szántak. Ebből voltunk például korcsolyázni, falat mászni. Voltak olyan civil személyek, akik azzal jelentkeztek, hogy a munkahelyükön gyűjtött pénzből szeretnének nekünk venni, amire szükségünk van. 2015-ben, a „telt ház” idején volt egy olyan támogatónk, aki eljött hozzánk és kimondottan csak a menekült gyerekek támogatására szánta, amit adományozott. Az Open Doors, ez egyetemisták nemzetközi segítő hálózata, már évek óta kapcsolatban van velünk, leginkább nyári táborokat szoktak szervezni. Külföldi egyetemisták jönnek ilyenkor, maradandó dolgokat szoktak alkotni együtt a közös munkatevékenységen keresztül próbálják a gyerekeket nevelni, pl. strandot újjítottak fel, együtt építettek dolgokat stb. De a saját dolgozóink is többet nyújtanak sokszor annál, mint ami a munkaköri leírásukban szere-

pel. Például az egyik konyhai dolgozónknak íjász egyesülete van, és az intézmény íjászfelszerelésével ennek a keretei között íjászcodni is szoktunk. Több kenunk is van, a gyermekotthon óriási parkjában három tó is található. Van, amelyik horgásztó csak, de van, amin kenuzni is lehet. A menekült gyerekek mindent szívesen kipróbálnak, mindenben részt vesznek. Van egy „1848–49 Emlékezete, Fóti Gyermek Tavaszi Hadjárat” elnevezésű honvédelmi kalandjátékunk, amelyre a tavalyi évben a menekült gyermekekből is összeállt egy csapat. A mi névadónk Károlyi István, ennek a birtoknak az alapítója. Ő a szabadságharc idején fölállított egy huszárezredet fóti és pesti lakosokból, akik lóra ültek. Ennek és a szabadságharcnak az emlékére rendezzük meg a hadjáratot minden évben. Ez egy szellemi és ügyességi játék, ka-

landjáték. Itt minden természeti adottság meg van hozzá. Az ország minden pontjáról várjuk a gyermekotthonok csapatait. Különböző kategóriák vannak: speciális és átlagos szükségletű gyerekek kategóriái, a mi esetünkben ez utóbbiba tartoznak a kísérő nélküli kiskorú gyermekek is. Azoknak a gyerekeknek, akik fizikailag nem jöhetnek ki a gondozási helyükről (pl. előzetesben vannak), interneten keresztül egy időben zajlik a versengés. Ebben a kalandzásban tavalyelőtt még országos utolsó, tavaly azonban már országos második helyen végzett a menekült gyermekek csapata. A csapatban volt két somáli lány, két nigériai fiú és egy szerb kislány. Parádésan néztek ki: volt egy sötétkék egyenpóló, mindenki sötét bőrű volt, piros karton huszárcsákó mindehhez. A lányok ráadásul a hidzsábra vették fel a csákót.

MONOSTORI JUDIT – ÓRI PÉTER – SPÉDER ZSOLT (SZERK.)

Demográfiai portré 2015.

Jelentés a magyar népesség helyzetéről

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015

Harmadik alkalommal jelentette meg a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete a laikusoknak és szakembereknek egyaránt szóló, összefoglaló, demográfiai tárgyú tanulmánykötetét, a *Demográfiai portré*-t.

A kiadvány nagy vonalakban a korábbi számok (2009, 2012) tematikáját követi, kitérve a legfontosabb demográfiai kérdésekre (párkapcsolatok, termékenység, halandóság, migráció, a népesség jövője), illetve az ezekkel összefüggésben álló kérdéskörökre (pl. családpolitika, nyugdíjba vonulás). A korábban is tárgyalt területeken felül azonban két új témával, a generációk közötti transzferekkel és a határon túl élő magyarság demográfiai jellemzőivel is találkozhat az Olvasó. A kiadványban a demográfiai témák tárgyalásánál a teljes kötetten végigvonuló elemzési szempontként jelenik meg az iskolai végzettség, ugyanakkor ezúttal lemondtak a szerzők a területi egyenlőtlenségek vizsgálatáról, amely a korábbi, 2012-es kötetben volt hangsúlyos.

A kötet demográfiai elemzései főként háromféle adatforráson alapulnak: a KSH népességmozgalmi statisztikáin, a népszámlálási (1990, 2001, 2011) és közvélemény-kutatási adatokon (Életünk fordulópontjai, ISSP).

A kötetben felvetett kérdések közül talán a népességfogyás és a társadalom elöregedésének kérdésköre tarthat a legnagyobb érdeklődésre számot. Magyarország népessége az 1980-as évek eleje óta köztudottan csökken, az idősök aránya pedig ezzel párhuzamosan nő. Földházi Erzsébet becslései szerint 2060-ra a hazai népesség a nyolcmillió főt sem fogja elérni, miközben az idősök (65 év feletiek) létszáma közel két és félszerese lesz a gyermekkorúak (0–14 évesek) létszámának. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy amennyiben a tervezett gyermekek megszületnének, az 2060-ban 1,3 millió fővel magasabb népességszámot jelentene, ami jelentősen mérsékelhetné a népességfogyást. Mindez ráirányítja a figyelmet a családpolitika lehetőségeire.

A családpolitikáról szóló fejezet szerzője, Makay Zsuzsanna a családtámogatás, gyermeknevelés és munkavállalás kérdésköréit veszi górcső alá. Írásának fontos része a családtámogatási rendszer legújabb, a gyermekvállalás előrehozását ösztönző, család és munka összeegyeztetését segítő változtatása, ami által a rendszer jobban képes idomulni az élethelyzetek sokféleségéhez.

A családpolitika egyik fontos területe a család és munka összeegyeztethetőségének segítése. A gyermeket vállaló

ló családok helyzetét, nehézségeit illetően kiemelnénk a szerző azon megállapítását, miszerint a gyermekük 3 éves kora után is otthon maradt édesanyák körében jelentősen megnőtt azok aránya, akik szerettek volna dolgozni, de nem kaptak munkát (arányuk 2009-ben 45%, 2012-ben már 69% volt). Család és munka összeegyeztetése szempontjából jelenleg a munkaerőpiaci sajátosságok és kevésbé a napközbeni gyermekellátás hiányosságai jelentenek problémát.

Mit mondhatunk a gyermekvállalás alakulásáról ma? Kapitány Balázs és Spéder Zsolt írásából kiderül, hogy bár a teljes termékenységi arányszám 2014-ben növekedett valamelyest a szülőképes korban lévő nők számának csökkenése miatt, valódi fordulatról nem beszélhetünk a gyermekvállalási kedvre vonatkozóan. Fontos megállapítás, hogy ma már a gyermekvállalás nem kötődik a házas családi állapothoz, hiszen 2014-ben a gyermekek

közel 48%-a házasságon kívül született.* Ami pedig az első gyermekeket illeti, 2012 óta az első gyermekek többsége házasságon kívül születik hazánkban. Az e téren megfigyelhető növekedés – mely illeszkedik az európai trendekbe – az élettársi kapcsolatokban született gyerekekre vezethető vissza elsősorban. A házasságon belüli gyermekvállalás ma már csak a diplomás nők körében meghatározó.

Mivel az elmúlt években tömegessé váló migráció elsősorban olyan korosztályt érint, amely gyermekvállalási korban van, a jövőben a migráció kérdéskörének hangsúlyosabbá válására számíthatunk. A nagyságrendek érzékeltesére a szerzők kiemelik, hogy egyedül Angliában és Walesben 1225 újszülött jött világra magyarországi születésű anyától 2011-ben, ugyanebben az évben egész Vas megyében 1826 gyermek született. A volt szocialista országok kivándorlóira vonatkozóan azt is megfigyelték, hogy termékenységük meghaladja eredeti hazájuk termékenységi szintjét.

A migráció a külhoni magyar közösségek létszámának arányának alakulásában is szerepet játszik, leginkább Romániában. A szomszédos államokban a legjelentősebb magyar közösségek arányában 2001–2002 és 2011 között 12–14%-os visszaesés tapasztalható. A különböző területeken az okok eltérők, Szerbia esetében a természetes fogyás, Szlovákiában az asszimiláció a legjelentősebb. A népszámlálási adatok szerint (2011) Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján együttesen körülbelül 2,4 millió magyar nemzetiségű személy él.

Milyen főbb változások jellemzik a családokat, háztartásokat, amelyekben élünk?

Monostori Judit és Murinkó Livia család- és háztartásszerkezetet vizsgáló írása szerint Magyarországon a háztartások átlagos mérete évtizedek óta csökkenőben van, ami leginkább az egyszemélyes háztartások növekvő (2011-ben 32%) és a kisgyermekes családok csökkenő arányának (2011-ben 33%) következménye.

A három- vagy többgenerációs család egyre ritkább jelenség, amely a nagyszülő-unoka kapcsolatra, a generációk között áramló transferek alakulására is hatással van. Egyre kevesebb idős él együtt gyermekeivel és unokáival, 2008-ban az 55 év feletti nagyszülők kevesebb mint fele (42%) vett részt unokái gondozásában.

A családok között növekvőben van az élettársi kapcsolaton alapuló családok aránya (2011-ben 15%), és csökkenőben a házasságon alapuló kapcsolatok aránya (2011-ben 65%). 2011-ben már a gyermekek 17%-a élettársi kapcsolaton alapuló családban nevelkedett.

Fontos változás a fiatalok önállósodásának kitolódása, amelynek következtében jelentősen megnőtt a szüleikkel együtt élő fiatal felnőttek aránya (2011-ben a 20–24 évesek közel háromnegyede, a 25–29 évesek 43%-a élt együtt a szüleivel). A szüleikkel együtt élő fiatal és középkorú felnőttek aránya is nő, 2012-ben a 30–49 éves nők 14%-a és az ugyanilyen korú férfiak 23%-a közös háztartásban élt valamelyik vagy mindkét szülőjével. Az együttélés okai különbözők: a szüleikkel együtt élő fiatal és középkorú felnőttek csak közel egyötöde (18%-a) elháromgenerációs családban, közel kétharmaduk (61%) kényszerből vagy kényelmesség okán választja a „mama hotelt”, további egyötödük (21%) válás utáni hazaköltözik.

Végül néhány szó az egészségi állapotról, a halandóságról és a társadalom előregedéséről. Kovács Katalin és Tóth Gergely egészségi állapotot elemző írása szerint Magyarország nem csupán a nyugat-európai országokhoz képest, hanem bizonyos mutatókat tekintve a kelet-közép-európai országok átlagához képest is rosszabb helyzetben van. Mind a nők, mind a férfiak várható élettartamuk kisebb részét élik meg jó egészségben, mint a régióban általában (Magyarországon a nőkre vonatkozó érték 51%, a férfiakra vonatkozó 55%, szemben a kelet-közép-európai országok átlagában nőkre vonatkozó 56 és férfiakra vonatkozó 63%-kal). A magyar társadalomban magas a krónikus és/vagy intenzív ápolást igénylő betegségek aránya. Ami a rizikófaktorokat illeti, a régió legjelentősebb kockázati tényezői, mint a magas vérnyomás, dohányzás és elhízottság, közismertek.

Mind az egészségi állapot, mind az ellátásokhoz való hozzáférés tekintetében jelentősek a társadalmi különbségek. Egészségi állapot tekintetében a legkevésbé iskolázottak leszakadása már a 35–44 éves korosztályban megkezdődik, s a felsőfokú végzettségűekhez viszonyítva jelentősen magasabb szintet ér el, a legfeljebb alapfokú végzettségűek körében például a légzőszervi panaszokkal küzdők aránya kétszerese a felsőfokú végzettségűek körében tapasztalható arálynak. Bár az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés az elmúlt évek során összességében javult, mivel a háztartások a szolgáltatások egyre nagyobb arányáért fizetnek, a legszegényebbek hozzáférése romlott.

Bálint Lajos és Kovács Katalin halandóságot elemző írása szerint bár hazánkban a kilencvenes évek közepétől javulás figyelhető meg mind a férfiak, mind a nők életkilátásaiban, Magyarország még mindig az Európai Unió sereghajtói közé tartozik ebben a tekintetben. Jelenleg a férfiak születéskor várható élettartama 72,0, a nőké 78,7 év. A társadalmi különbségek itt is jelentősek: a magasabb iskolai végzettségűek és a házasság életkilátásai és mortalitási mutatói kedvezőbbek.

* A közölt adat előzetes. 2013-ban a házasságon kívül született gyermekek aránya 46% volt.

A demográfiai öregedés, az idősebb korosztályok növekvő aránya az egyik legjelentősebb demográfiai folyamat a fejlett társadalmakban. A 65 éves és annál idősebb népesség aránya hazánkban is közel másfélszeresére növekedett az utóbbi negyedszázad folyamán, 2014-ben a népesség közel egyötödét (18%-át) tette ki. A korcsoporton belül a nagyon idősök, a 80 év felettek aránya ugyanabban az időszakban a kétszeresére nőtt.

A legjelentősebb problémát az idősök esetében az egészségi problémák jelentik, a különböző társadalmi rétegekben különböző mértékben. A KSH 2009–2010-es időmérleg-vizsgálatának adatai szerint (Monostori Judit számításai) a felsőfokú végzettségű férfiak 43%-a és a felsőfokú végzettségű nők 26%-a minősítette jónak vagy nagyon jónak az egészségi állapotát, míg a legfeljebb nyolc osztályt végzett férfiaknak csak 12%-a, a legfeljebb nyolc osztályt végzett nőknek 11%-a örvendett jó vagy nagyon jó egészségnek.

Jelenleg az idősök eltartása szinte teljes mértékben állami közvetítéssel valósul meg, ugyanakkor a népesség elöregedése jelentős kihívás elé fogja állítani a hazai, nemzetközi viszonylatban bőkezűnek tekinthető nyugdíjrendszert. Gál Róbert Iván és Vargha Lili írásából azonban kiderül, hogy ha a háztartási termeléssel is számolunk (amelynek az idősebb kori aktivitás is része), az elöregedési folyamat következményei nem tűnnek annyira drámainak.

Összességében elmondható, hogy a *Demográfiai Portré 2015* közérthető és érdekes, ugyanakkor szakmailag igényes áttekintést ad a főbb demográfiai folyamatokról. Az egyes fejezetek fogalomtáiraiban olvasható magyarázatok lehetővé teszik, hogy a demográfia terén kevésbé járatos olvasók is megértsék, saját szakterületükön hasznosíthassák az elemzéseket.

Földvári Mónika

Történelem és szociálpolitika

Tomka Béla: Szociálpolitika. Fejlődés, formák, összehasonlítások. Budapest, Osiris, 2015.

A szociálpolitikával való foglalkozás már régebb óta kedvelt a történészek körében, a szakma számos képviselője foglalkozott már valamilyen formában a magyar szociálpolitika múltjával (lásd pl. Egresi Katalin *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–39*, Gyáni Gábor *A szociálpolitika múltja Magyarországon* vagy Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer mérélege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon* c. könyveit). Tomka Bélának sem ez az első könyve a témában, megírta már a *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában* és *A jóléti állam* c. könyveit, amely utóbbi tartalmilag lényegében át is kerül ebbe az új, *Szociálpolitika* címet viselő könyvébe.

Akárcsak korábbi, szociálpolitikai témájú könyveiben, a szerző most sem azt az utat választotta, hogy megvizsgálta volna egy iratcsomót valamilyen levéltári forrásból. Bár a könyv (fő)címe *Szociálpolitika*, hiába keresünk benne pl. szegénységgel, lakáskérdéssel, ellátórendszerrel kapcsolatos fejezeteket. A könyv leginkább a jóléti intézményrendszer kialakulásával, a jóléti államok létrejöttével, megítélésével kapcsolatos összegző ismerteréseket közöl, amelyeket egy egyetemi kurzus hallgatói bizonyára sikerrel használnak fel egy szociálpolitikai vagy ilyen vonatkozású társadalomtörténeti stúdiumban.

A 250 oldalas, kiselakú könyvben 50 oldalas, imponáló jegyzetanyag és irodalomjegyzék található, 11 fejezete kiegészítésekkel kiteheti egy egyetemi félév anyagát. A bevezető fejezet alapfogalmai is a jólét és a jóléti állam meghatározásai; olyan szociálpolitikai fogalmakat, mint univerzalitás vagy szubszidiaritás, nem tartalmaz a kötet. A könyv szociális jólét és biztonság forrásait megjelenítő első ábrájának tartalma sem felel meg a „diszciplináris” szociálpolitikának, hiszen az óvodai nevelés nem a szoros értelemben vett szociálpolitikához, hanem a közoktatás területéhez tartozik, csak szélesebb kitekintésben, a társadalompolitikai megközelítés keretében tartozik a szociális jólét körébe, de ez a szemlélet épp a szerző szerint veti fel a tautológia veszélyét. Másik probléma az ábrával, hogy természetbeni juttatások alatt a magyar szociálpolitika – a szociális törvényben (1993: III. tv.) foglaltaknak megfelelően – olyan meghatározott támogatásfajtákat ért, mint pl. a köztemetés vagy a közgyógyellátás; az idősök otthona nem tartozik ezek közé, mert ez az ápolást, gondozást nyújtó intézmények egyik típusa.

A szociálpolitikát meghatározó értékek a helyükön vannak, konszenzusnak tekinthető, hogy ezek közé tartozik a szabadság, egyenlőség, igazságosság, szolidaritás, biztonság. Zombori Gyula *A szociálpolitika alapfogalmaiban* ez utóbbit nem sorolja a szociálpolitikára ható értékek közé, ideszámítja viszont a toleranciát. A szociálpolitikához a könyv 6. fejezete kötődik leginkább, ebben található némi áttekintés a nyugdíj- és egészségbiztosításról, a munkaerőpiachoz és a családokhoz kapcsolódó politikákról és a szociális segélyezésről. A fejezetek rövidsége azonban inkább hiányérzetet kelt, a szociális segélyezésről szóló bő egy oldal inkább egy kislexikonra emlékeztet, mint egy szakkönyvi fejezetre. Mindenképpen érdemes azonban kiemelni, hogy a szerző megjelenít a szociálpolitika körüli ellentmondásokat is. A szociálpolitika támadható azért is, mert túl sokba kerül, ugyancsak túl keveset nyújt, mint ahogy a Kádár-rendszer

szociálpolitikájával kapcsolatban is részben noszalgikus (magas szintű [?] szociális biztonság), részben elmarasztaló megítélés (a „koraszülött jóléti állam” mint a későbbi gazdasági nehézségek oka) is mutatkozik egyidejűleg.

A szerző korábbi, *Jóléti állam* címmel megjelent könyvének *Szociálpolitikává* formálása, szociálpolitikai kiegészítése számos táblázatot eredményezett, szokatlan viszont az a szerkesztési mód, hogy az ezekhez felhasznált, néhol igen bőszes szakirodalom megjelenik a táblázatok alatt is az irodalomjegyzék vonatkozó tételeit duplikálva. Megjelennek saját számításokra hivatkozások a munkában: a két világháború közti Magyarországon a társadalombiztosításban részesülők nagyobb arányát mutatja ki, mint más szerzők, ennek indoklásaképp saját számításokat említ, ezt viszont nem mutatja be. Többször felmerül könyvében a Gini-együtthatóra hivatkozás, ami a jövedelmi egyenlőtlenségek egyik mutatója. Megtévesztő lehet viszont, ha egyébként teljesen különböző fejlettségű országokat csak egy mutató mentén helyezünk egy lapra vagy egy táblázatba. Az, hogy „Magyarországon 1987-ben a Gini-együttható értéke 24,4 volt, amivel Csehszlovákiát, a skandináv országokat és Ausztriát követte, s indikátora lényegében megegyezett az NSZK mutatójával” (161. o.), nem alapozza meg az említett országok közti összehasonlíthatóságot. A 3. táblázatban az a tény, hogy a szociális biztonság fordított kiadások aránya 1980-ban Magyarországon magasabb volt, mint Svájcban, Lengyelországban pedig magasabb még a magyarországinál is, nem vonhatja maga után azt a következtetést, hogy pl. Lengyelországban a jólét kiterjedtebb lett volna, mint Svájcban. Mindezt persze Tomka Béla nem is állította, mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy e táblázatban például a mutató használata az országok közti összehasonlítására nem, legfeljebb egy-egy országon belüli fejlődés érzékeltetésére lehet alkalmas. Nehezíti az értelmezést, hogy míg a Gini-mutató bemutatása helyet kap a szerzőnek az *Európa társadalomtörténete a 20. században* c. könyvében, addig a *Szociálpolitika* olvasója ezt itt nem találja meg. Ugyanakkor a nyugdíjrendszer pilléreivel kapcsolatosan a 2008-as kiadású *Jóléti államból* (85. o.) változatlanul átkerül a 2015-ös kiadású

Szociálpolitikába, hogy „a magánnyugdíjak »beérésével« ez a 2. pillér (első az állami alapnyugdíj, harmadik az önkéntes nyugdíjpénztári ellátás) a jövőben várhatóan jelentős szerepet fog játszani a magyar nyugdíjrendszerben” (149. o.). A *Szociálpolitikában* nem magyarázza meg, mit jelent az útfüggőség, viszont ez megtalálható a korábbi *Jóléti államban*.

A jóléti állammal, annak kialakulásával kapcsolatos történeti fejezetek kellemes olvasmányt jelentenek az érdeklődők számára, bepillantást kaphatunk a jóléti intézményrendszer kialakulásába, megkülönböztethetővé válik Bismarck és Beveridge jelentősége, elhatárolhatóvá válik Titmus és Esping-Andersen tipológiája, szóba kerül Hayek, Marshall és Ferge Zsuzsa munkássága. A jóléti állam kétségkívül felfogható úgy, mint a szociálpolitika egyfajta, magas szintű intézményesülése, bár ez mutatja azt is, hogy a társadalompolitika meghatározására és a szociálpolitikával való elhatárolására is szükség volna a jóléti állammal kapcsolatos gondolkodásban. A könyvnek komoly érdeme, hogy elősegíti a tisztánlátást a jóléti politikák terén. Meg tudja védeni a jóléti államot, még a felvetődő, egyébként részben jogos kritikák ellenére is, mint például a jóléti kiadások egyenlőtlen eloszlása, az időnként tapasztalható visszaélések, vagy a kapcsolódó adminisztráció növekedése. Hiszen a negatív jelenségek nincsenek arányban a jóléti rendszerek előnyeivel. „Kutatások szerint az univerzális rendszerek lényegesen olcsóbban működnek, mint a rászorultsági elven alapuló rendszerek vagy a magánbiztosítások” (157. o.), vagy ahol a jóléti állam gyenge, ott magasabb a kriminalitás, ami elriasztja a beruházásokat és egyben komoly társadalmi költségekkel is jár (171. o.). Egyetértve a szerzővel, kimondható, hogy a jóléti állam nem „írható le”, sőt, a modern társadalomban a munkanélküliség és a jövedelemnélküliség bekövetkezésének lehetősége szükségessé teheti az intézményrendszerek fejlesztését, aminek egy lehetséges, még nem teljesen elfogadott eszköze lehet az állampolgári jogon járó alapjövedelem bevezetése, szociális jogként való elfogadtatása.

Papházi Tibor

Szerzőink

DR. BENDA JÓZSEF

főigazgatói tanácsadó, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

DR. FÖLDVÁRI MÓNIKA

szociológus, statisztika tanár, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet Családpolitikai és Kutatási Igazgatóságának igazgatója

GYARMATI ANDREA

szociológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

HARASZTI ADRIENN

szociálpolitikus, közgazdász, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

DR. HARCSA ISTVÁN

szociológus, társadalomstatistikus

LISZNYAI BEÁTA

szociálpolitikus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

MONOSTORI JUDIT

szociológus, tudományos főmunkatárs KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

DR. PAPHÁZI TIBOR

szociológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

DR. TEMESVÁRY ZSOLT

szociális munkás, szociálpolitikus, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem és MCI Management Center Innsbruck

Szakmai lektoraink

Dr. Bagi Krisztina, Gyarmati Andrea, Dr. Hegedűs Rita, Héra Gábor, Juhász Borbála, Szabó Ákos, Szécsi Judit, Dr. habil. Török Péter

ABSTRACTS

István Harcsa – Judit Monostori

Demographic and social characteristics of lone parent families

The aim of the study is to reveal the dilemma of research on lone parent families and emphasize the differences among the lone parent families by demographic and social characteristics. Research questions were investigated from cross-sectional and also from panel perspectives.

Based on the previous research it is known that the rate of families with low educated parent and poor families is higher among the lone parent families than two parent families. We underlined that the ratio of lower social groups is increasing.

Adrienn Haraszti

Gender equality in the EU Member States from 2005 to 2012. (EIGE 2015)

Gender equality is a key issue of European Union (EU) since the principle of equal remuneration for men and women has been recorded by the 1957 Agreement in the European Economic Community. European Institute for Gender Equality (EIGE) developed a Gender Equality Index aimed at supporting more effective decision-making at EU level. The current update of the Index includes the scores in 2005, 2010 and 2012 for the first time, allowing European Member States to evaluate the achieved results. The next update of Index expected in 2017. The Gender Equality Index presents how EU Member States perform in different areas of gender equality: employment, income, education, invisible work, participation in decision-making, violence against women, and health.

József Benda

We will or we will not be?

The accelerating decrease of our population could result an unpredictable social crisis. According to our studies, the reasons that are responsible for the crises can be found in early and secondary socialization processes. In the 1950s more than 10 thousand babies grew up without the possibility to bond to someone, which notion was inherited through further generations. Early socialization difficulties are further deteriorated by our school system. Career choice and cohabitation orientation builds on trust and empathy, which are not enhanced/developed in school. Failure of providing fast and professional intervention can be fatal for our future.

Tibor Papházi

Bankruptcy of Families and Personal Bankruptcy

Additional information to certain question of law on debt settlement

This study examines the law proposal on bankruptcy of families from a legal institutional perspective, with focus on credit agreements. This proposal of law on bankruptcy of families is an important stepping stone in the development of the Hungarian jurisdiction. It allows innocent co-debtors, who are unable to pay their debts without any fault of their own, to avoid suffering an existential crisis. Such a crisis could make it impossible for them and even their families to overcome the challenges of the obligatory debt repayment. Today the existence of a Legal Institution of Family Bankruptcies is the outcome of a compromise, deriving from the need of finding balance between the interests of both debtors and creditors in case debtors collectively fail to repay their debts. The alternative solution would be that a new legal institution gets created through legislation, which could be in charge of creating the possibility of avoiding mass impoverishment caused by the extreme contract requirements, through legally approved steps. This legal institution would also be responsible for the declaration of the highest amount that can be repaid for creditors. This way debtors who meet the appropriate standards declared by the legal institution could get exemption from their obligation to repay their remaining debts, without causing harm to creditors as well.

Családok túlzott eladósodása – Kapocs-fórum

Szakmai fórum a Kapocs folyóirat szerkesztősége és a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet szervezésében

2016. május 24. 17 óra

Kossuth Klub, 1088 Budapest, Múzeum utca 7.

Az NCSSZI (jelenleg Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet) a TÁRKI közreműködésével 2015 tavaszán kutatást végzett a családi csődvédelem témakörében, amelynek kapcsán a Kapocs folyóirat a 2016/1. számtól kezdődően cikksorozatot indított a kutatási eredmények közzétételére.

A Kapocs-fórumon rövid felvezetések keretében mutatjuk be és bocsátjuk vitára a családok eladósodottságára vonatkozó kutatási eredményeinket.

A fórumot megnyitja és a Kapocs folyóiratot bemutatja Dr. Földvári Mónika, a Kapocs folyóirat főszerkesztője.

Felvezető, gondolatindító előadások:

Dr. Papházi Tibor: *Adatfelvételi tapasztalatok a családok eladósodásával kapcsolatban*

Mészáros Zoltán – Szabó Ákos: *A magáncsőd intézményével kapcsolatos véleményklíma és a veszélyeztetett háztartások attitűdje*

Gyarmati Andrea: *A túlzott eladósodás kezelésének tapasztalatai a szociális ellátórendszerben*

Moderátor: Dr. Farkas Péter, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet főigazgatója

A Kapocs-fórum a Kapocs folyóirathoz kötődő szakmai-közéleti rendezvény.

A Kapocs, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (jelenleg Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet) lektorált szakmai folyóirata olyan írásokat jelent meg, melyek a rág értelemben vett család- és ifjúságügyek, a szociálpolitika, gyermekvédelem témaköreit érinthetik, idesorolva olyan területeket is, mint az esélyegyenlőség, a nők helyzete vagy akár a drogpolitika.

A folyóirat egyedülálló hídszerepet tölt be a szakmában a szaktárcák területei, a szociológia és más rokon társadalomtudományok, az elméleti megközelítések és gyakorlati tapasztalatok között. Ennek megfelelően műfaji sokféleség jellemzi: elméleti írásokat, kutatási beszámolókat, módszertani írásokat, jó gyakorlatokat, esettanulmányokat egyaránt megjelenít.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!